

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 15 marca 2023 r.

Poz. 1848

UCHWAŁA NR LXXVI/729/2023 RADY GMINY ŚWIDNICA

z dnia 2 marca 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Świdnica na lata 2023-2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2023 r. poz. 40) oraz w związku z art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się do realizacji Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Świdnica na lata 2023-2026 w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Świdnica.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy Świdnica:
Regina Adamska

Załącznik do uchwały nr LXXVI/729/2023

Rady Gminy Świdnica z dnia 2 marca 2023 r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 dla Gminy Świdnica

Sporządzający
Wójt Gminy Świdnica
ul. B. Głowackiego 4
58-100 Świdnica

Autor opracowania:
Grzegorz Naumowicz

Świdnica, listopad 2022

Spis treści	
1. Wstęp	5
2. Podstawa prawna opracowania	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce	6
3.1 Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi	6
3.2 Zadania i kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	11
3.3 Dalsze istotne uregulowania prawne	11
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	13
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 13	
4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022	13
4.1.2 Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030”. Trzecia fala nowoczesności 15	
4.1.3 Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030)	15
4.1.4 Krajowa Strategii Rozwoju Regionalnego 2030	16
4.1.5 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030	17
4.2 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa dolnośląskiego i powiatu świdnickiego	18
4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030	18
4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego	18
4.2.3 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024	22
4.2.4 Kontrakt Programowy dla Województwa Dolnośląskiego	23
4.2.5 Strategia Rozwoju Aglomeracji Wałbrzyskiej z perspektywą do 2030 r.	24
4.2.6 Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność na lata 2014-2022 (z perspektywą do 2023 r.)	25
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	26
5.1 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	26
5.1.1 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego	26
5.1.2 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	28
5.1.3 Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Świdnica na lata 2017-2022	31
5.1.4 Strategia Rozwoju Gminy Świdnica na lata 2020-2027	32
5.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy .	33
5.2.1 Charakterystyka gminy	33
5.2.2 Zarys historii obszaru gminy	34
5.2.3 Architektura rezydencjonalna	38
5.2.4 Architektura sakralna	49
5.2.5 Układy ruralistyczne	56

5.2.6	Zabudowania wiejskie i folwarczne	58
5.2.7	Zabytki ruchome	61
5.2.8	Zabytki archeologiczne	62
5.2.9	Dziedzictwo niematerialne	62
5.3	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	73
5.4	Zabytki nieruchome	73
5.4.1	Rejestr zabytków nieruchomych	74
5.4.2	Ewidencja zabytków nieruchomych	75
5.5	Zabytki ruchome	86
5.6	Zabytki archeologiczne	88
5.6.1	Rejestr zabytków archeologicznych	88
5.6.2	Ewidencja zabytków archeologicznych	89
5.7	Działalność gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego	95
5.7.1	Obiekty zabytkowe będące własnością gminy	95
5.7.2	Finansowanie prac przy zabytkach z budżetu gminy	96
6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	97
7.	Założenia programowe	98
8.	Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	101
9.	System monitoringu realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	102
10.	Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	103
11.	Wykaz wykorzystanych źródeł	107
13.	Spisy ilustracji oraz tabel	109

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe stanowi niezwykle istotny element działalności człowieka, określa jego tożsamość i jest jednym z elementów tworzących świadomość społeczności. Obiekty zabytkowe wraz z elementami przyrodniczymi i innymi wytworami oraz osiągnięciami człowieka współtworzą krajobraz kulturowy i tym samym kształtują przestrzeń, w której żyje człowiek. Zauważone i umiejętnie wykorzystane stanowi jeden z zasadniczych elementów rozwoju gospodarczego i społecznego, w tym rozwoju i specjalizacji regionów.

Przedmiotem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami (dalej GPOnZ) dla Gminy Świdnica na lata 2023-2026 jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się w granicach gminy. Jak dotychczas dla Gminy Świdnica sporządzono jeden GPOnZ obowiązujący w latach 2008-2011, a niniejszy Program stanowi drugie tego typu opracowanie. Został on opracowany na podstawie art. 87 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U. z 2022, poz. 840) oraz w oparciu o wytyczne opublikowane w 2009 r. przez Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków (obecnie Narodowy Instytut Dziedzictwa) w formie poradnika metodycznego na łamach „Kuriera Konserwatorskiego”. Program sporządzony został przez Wójta, a następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dalej WKZ) we Wrocławiu Delegatura w Wałbrzychu, został przyjęty do realizacji Uchwałą Rady Gminy jako element polityki samorządu w obszarze dziedzictwa kulturowego.

GPOnZ jest dokumentem uzupełniający do innych dokumentów strategicznych oraz aktów planowania w gminie. Ma on na celu inicjowanie, wspieranie oraz koordynowanie działań w obszarze ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego. Priorytety GPOnZ nie ograniczają się wyłącznie do zadań realizowanych przez samorząd i jego organy, bowiem ich wpływ na właścicieli obiektów zabytkowych jest ograniczony. Z tego względu kierunki działań i zadania zostały w części tak skonstruowane, aby na polu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego zaaktywizować również właścicieli oraz użytkowników zabytków, mieszkańców, instytucje i organizacje społeczne, a także osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym, którzy ostatecznie mają się stać beneficjentami Programu.

Podstawowymi założeniami GPOnZ jest osiągnięcie odczuwalnej poprawy stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych, a także uświadomienie społeczności lokalnej potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego i jego znaczenia dla regionu, w tym jako czynnika do zrównoważonego rozwoju Gminy Świdnica. Niemniej ważnymi celami jest szeroka promocja dziedzictwa kulturowego, w tym jak najszerzej udostępnienie zabytków tak mieszkańcom jak i turystom.

2. Podstawa prawna opracowania

Opracowanie programu ochrony zabytków jest obowiązkiem jednostek samorządu terytorialnego nałożonym w drodze ustawy. W oparciu o art. 87 ust. 1 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tj. Dz.U. z 2022 r., poz. 559, 583, 1005, 1079, 1561) wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy program ma w szczególności na celu:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków program w drodze uchwały przyjmuje rada gminy. Następnie podlega on ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego. Za realizację programu odpowiada wójt, który co 2 lata sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedkłada radzie gminy. Sprawozdanie rada przyjmuje w formie uchwały.

3. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa, który regulują artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dnia 2 kwietnia 1997 r. Zgodnie z ich treścią *„Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”* oraz *„Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.”* W dalszej części ustawy zasadniczej tj. w art., 73 czytamy, że *„zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury”*. Ponadto zgodnie z brzmieniem art. 86 *„Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”*. Zarysowane w Konstytucji obowiązki doprecyzowane są na poziomie ustawodawstwa zwykłego, które określa kompetencje poszczególnych organów administracji państwowej i samorządowej oraz pozostałych instytucji państwowych.

3.1 Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi

Podstawowym aktem regulującym zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z uzupełniającymi ją aktami

wykonawczymi. Organami odpowiedzialnymi za realizację zadań związanych z ochroną zabytków jest przede wszystkim administracja rządowa. Odpowiedzialność ta spoczywa również na jednostkach samorządu terytorialnego. Ustawa powierza gminie określone zadania, nakłada na ten organ także obowiązki i nadaje uprawnienia. Akt ten niezwykle istotną rolę przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi zabytku. Nakłada nie niego określone obowiązki, ale również daje także liczne uprawnienia.

Art. 3. Daje definicje podstawowych pojęć użytych w ustawie. Zgodnie z ust. 1 zabytkiem jest „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. W kolejnych punktach podano definicje zabytku nieruchomego, którym jest nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości (ust. 2), ruchomego, którym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych (ust. 3), archeologicznego, będącego powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem (ust. 4).

Pozostałymi formami zabytków, których definicje daje ust. 1 to:

- historyczne układy urbanistyczne lub ruralistyczne to przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg (ust. 12),
- historyczne zespoły budowlane to powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi (ust. 13),
- krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka (ust. 14),
- otoczenie zabytku to teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych (ust. 15).

Art. 4. Określa zadania podejmowane w szczególności przez organy administracji publicznej mające na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5. W przepisie tym wskazano na czym w szczególności polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez właściciela lub posiadacza, który jest zobowiązany do zapewnienia warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 6. W artykule tym określono jakie zabytki podlegają opiece i ochronie bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome - krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości i instytucji,
- zabytki ruchome - dzieła sztuk plastycznych rzemiosła artystycznego i sztuki żywej, kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych, numizmaty, pamiątki historyczne, wytwory techniki, materiały biblioteczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji,
- zabytki archeologiczne – pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 7. Wymienia formy ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpisu do rejestru zabytków zabytku nieruchomego dokonuje właściwy terytorialnie WKZ na wniosek właściciela zabytku, użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje lub z urzędu. Do rejestru może być także wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Objęcie tą formą ochrony układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wpisania do rejestru zabytku nieruchomego wchodzącego w skład tych układów lub zespołu. Wraz z wszczęciem postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru, do dnia w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, obiekt będący przedmiotem wpisu objęty jest ochroną tymczasową. Po uprawomocnieniu się orzeczenia o wpisie do rejestru zabytków, na wniosek WKZ wpis do rejestru zabytków ujawnia się w księdze wieczystej nieruchomości. Do powinności urzędu konserwatorskiego należy również zawnioskowanie o ogłoszenie informacji o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Skreślenie zabytku, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, następuje w drodze decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na wniosek właściciela zabytku, użytkownika wieczystego gruntu, na którym się znajduje zabytek lub z urzędu. W przypadku zabytku ruchomego, jego wpis następuje na wniosek właściciela, a jedynie w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, wpisu można dokonać z urzędu.

Wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa dokonuje wyłącznie minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, do którego wyłącznych kompetencji należy prowadzenie Listy. Wpis taki następuje z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku. Na Liście znajdują się wyłącznie zabytki ruchome, o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Uznanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego za pomnik historii następuje w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, który przed złożeniem wniosku zasięga opinii Rady Ochrony Zabytków.

W celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej rada gminy w formie uchwały może utworzyć park kulturowy, po wcześniejszym zasięgnięciu opinii WKZ.

Ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (dalej MPZP) albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji z zakresu lotniska użytku publicznego, dotyczą przede wszystkim zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych oraz otoczenia zabytków wpisanych do rejestru lub ewidencji. W MPZP w celu ochrony zabytków, mogą być wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej, w granicach których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy.

Art. 16. Przepis określa zasady tworzenia parku kulturowego, który po wcześniejszym uzyskaniu opinii WKZ może utworzyć rada gminy w drodze uchwały. W uchwale określa się nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia. Wójt w uzgodnieniu z WKZ, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który podlega zatwierdzeniu przed radę gminy. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, obligatoryjnie sporządza się MPZP.

Art. 17. W artykule tym wymieniono zakazy i ograniczenia, które mogą być ustanowione na obszarze parku kulturowego lub jego części. Związane są one przede wszystkim z prowadzeniem robót budowlanych, działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów, zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1 ustawy.

Art. 18. Przepis ten wskazuje, że *„Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego”*. W wymienionych powyżej opracowaniach uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, ustala się również przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19. Przepis ten stanowi, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w MPZP uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W przypadku, gdy gmina posiada gminny program

opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu również należy uwzględnić w studium i planie. W studium oraz MPZP ustala się strefy ochrony konserwatorskiej. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia, oraz innych zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Art. 20. Przepis ten wskazuje, że projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz MZPZ w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu, podlegają uzgodnieniu z WKZ.

Art. 21. Artykuł ten określa, że podstawą do sporządzania wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki na zabytkami jest ewidencja zabytków.

Art. 22. Wymienia organy właściwe do prowadzenia krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, którymi jest odpowiednio Generalny Konserwator Zabytków (dalej GKZ), WKZ oraz wójt (burmistrz, prezydent). Dalej wskazuje, że ewidencja zabytków prowadzona jest w formie kart adresowych i powinna obejmować: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta) w porozumieniu z WKZ.

Art. 32. Przepis ten wskazuje, że odkrywca przedmiotu odkrytego w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, ma obowiązek powiadomić właściwego terytorialnie WKZ, a jeżeli nie jest to możliwe właściwego terytorialnie wójta. Po powzięciu takiej informacji wójt przekazuje zawiadomienie niezwłocznie WKZ, jednak nie dłużej niż w terminie 3 dni.

Art. 33. Analogicznie jak w przepisie powyższym, artykuł ten określa powinności również w stosunku do odkrywcy przedmiotu odkrytego przypadkowo, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologiczny.

Art. 71. Sprawowanie opieki nad zabytkiem, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego (dalej JST) jest zadaniem własnym tej jednostki.

Art. 81. Organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętym w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Art. 87. Przepis ten nakłada na wójta obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, który w drodze uchwały przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu uprzednio opinii WKZ.

Realizacja przepisów ustawy odbywa się również na podstawie rozporządzeń, które wydawane są w oparciu o delegacje zawarte w jej treści. Do najważniejszych rozporządzeń należą:

Rozporządzenie MKDNIŚ z dnia 29 września 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022, poz. 2053). Akt ten określa szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji celowej przez organy o których mowa w art. 74 ustawy.

Rozporządzenie MKiDN z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2019, poz. 1886). Akt ten rozszerza rozporządzenie z 2011 r. i precyzuje zasady prowadzenia gminnej, wojewódzkiej i krajowej ewidencji. Ponad wprowadza nowy wzór karty adresowej zabytku nieruchomego.

Rozporządzenie MKiDN z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2018, poz. 1609). Rozporządzenie określa tryb wydawania pozwoleń konserwatorskich o których mowa w art. 36 ust. 1 ustawy, wskazuje co powinien zawierać wniosek o wydanie pozwolenia, jakie należy przedłożyć wraz z wnioskiem dokumenty i dokumentacje, a także jakie elementy powinno zawierać pozwolenie konserwatorskie.

Rozporządzenie MKiDN z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. 2014, poz. 110). Określa ono warunki i tryb udzielania oraz rozliczania dotacji na badania archeologiczne.

Rozporządzenie MKiDN z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011, nr 113, poz. 661). Akt ten określa sposób prowadzenia rejestru zabytków nieruchomości, ruchomych i archeologicznych, a także formę księgi rejestru i jej zawartość.

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. z 2004, nr 212, poz. 2153). Zgodnie z treścią aktu podstawowym narzędziem do realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu uratowanie zabytku przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem, jest opracowanie planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. W planie ujmuje się stan zasobu podlegającego ochronie, określa zagrożenia, a także wskazuje działania, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty wykonania. Plan sporządzają jednostki organizacyjne w których władaniu znajdują się zabytki, wykonuje się go także na poszczególnych stopniach administracji.

3.2 Zadania i kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Samorząd gminny jest niezwykle ważnym elementem w systemie ochrony zabytków, któremu ustawodawca w licznych aktach normatywnych nadał określone kompetencje w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym w art. 7 określiła katalog zadań własnych gminy związanych z zaspokajaniem zbiorowych potrzeb wspólnoty. W ust. 1 pkt 9 zaliczył do nich sprawy „*kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. W pkt. 15 z kolei wskazał, że należy do nich także utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych. Zadania i kompetencje gmin w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są określone przede wszystkim w przepisach ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Korzystając z narzędzi jakie daje w art. 16 i 17 ww. ustawa, Rada Gminy posiada kompetencje do utworzenia na jej terenie parków kulturowych, które powoływane są na mocy uchwały tego organu. Bardzo ważnym zadaniem jakie w myśl art. 22 spoczywa na wójcie, jest obowiązek założenia i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków (dalej GEZ). Kolejnym istotnym uprawnieniem, które wynika z treści art. 81, jest możliwość udzielania przez samorząd dotacji na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętym w gminnej ewidencji zabytków.

3.3 Dalsze istotne uregulowania prawne

Poza przywołanymi powyżej aktami prawnymi, uregulowania dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również w innych ustawach. Do najistotniejszych należy zaliczyć:

Ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tj. Dz.U. z 2020, poz. 194 z zm.). W myśl przepisów ustawy działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat państwa nad działalnością kulturalną, sprawowany przez MKiDN, polega m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami. Realizowany jest on poprzez dotowanie zadań związanych z polityką kulturalną państwa, prowadzonych przez instytucje kultury i inne podmioty nienależące do sektora finansów publicznych. JST organizują i zapewniają środki na działalność kulturalną w tym m.in. muzea, galerie sztuki oraz ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach, w tym także takie, które posiadają w zadaniach statutowych również te z zakresu opieki nad zabytkami.

Ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tj. Dz.U. z 2021, poz. 2351, z 2022, poz. 88). Jest to jeden z najistotniejszych aktów prawnych, spośród tych mających wpływ na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. Ustawa reguluje w jakim trybie i zakresie działają organy administracji budowlanej w stosunku do obiektów objętych ochroną konserwatorską. Jej zapisy w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tj. Dz.U. z 2021, poz. 1899, z 2022, poz. 1846). Jest to akt określający zasady gospodarowania nieruchomościami stanowiącymi własność Skarbu Państwa i JST. Jednym z celów publicznych wymienionych w treści ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz.U. z 2022, poz. 503, 1846). Jest to kolejny niezwykle istotny akt, który określa zasady kształtowania polityki przestrzennej m.in. przez JST, a także zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczenia terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym organ samorządowy zobowiązany jest do uwzględnienia wymogów ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W procesie planistycznym JST jest zobowiązana przepisami do dokonywania określonych uzgodnień z WKZ. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na obszarze gminy, realizowane jest poprzez uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, MPZP oraz decyzji o warunkach zabudowy. Ponadto ustawa daje możliwość sporządzenia uchwały reklamowej, która jest dokumentem ustalającym zasady i warunki lokalizowania małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń. Pozwala na określenie ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzajów materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane. Akt ten przed wejściem w życie podlega uzgodnieniu z WKZ.

Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz.U. z 2022, poz. 916, 1726). Jest to akt w którym określa się cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej, nieożywionej oraz krajobrazu.

Ustawę z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (tj. Dz.U. z 2015, poz. 774 z zm.). Akt ten wprowadził nowe regulacje w kilku ustawach, w tym w prawie budowlanym, ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawie o ochronie przyrody oraz w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W zamyśle ustawodawcy regulacje te są przede wszystkim instrumentami służącymi do ograniczenia chaosu reklamowego, zjawiska degradującego przestrzeń miejską. Ustawa nakłada na samorząd wojewódzki obowiązek wykonania audytu krajobrazowego, którego celem jest zidentyfikowanie krajobrazów priorytetowych na terenie województwa. W dokumencie tym sejmik może określić katalog norm dot. kształtowania krajobrazu kulturowego w tym kształtowania architektury. Ustawa daje także możliwość uchwalenia przez samorządu kodeksu reklamowego, Narzędzie to ma na celu ustalenie zasad umieszczania nośników reklam w przestrzeni publicznej.

Szczególnym rodzajem zabytków są te znajdujące się na stanie lub w zasobie bibliotek i muzeów. Zasady ochrony tych obiektów określone zostały w następujących aktach:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tj. Dz.U. z 2022, poz. 385). W myśl przepisów ustawy celem muzeum „...*jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów*”. Muzea mogą być tworzone także przez JST, które są zobowiązane zapewnić środki potrzebne do utrzymania i rozwoju jednostki, zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom oraz sprawować nadzór. Muzea swoje cele realizują poprzez:

- gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie;
- katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów;
- przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych;
- zabezpieczanie i konserwację zbiorów oraz w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody;
- urządzanie wystaw stałych i czasowych;
- organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych;
- prowadzenie działalności edukacyjnej;
- popieranie i prowadzenie działalności artystycznej i upowszechniającej kulturę
- udostępnianie zbiorów do celów edukacyjnych i naukowych;
- zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonych informacji;
- prowadzenie działalności wydawniczej.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz.U. z 2019, poz. 1479, z 2022, poz. 1700). Akt ten określa ogólne zasady działania bibliotek, wskazuje, że biblioteki oraz ich zbiory stanowią dobro narodowe i służą zachowaniu dziedzictwa narodowego, a także organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Świdnica jest dokumentem zgodnym z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Założenia GPOnZ nie kolidują z dokumentami opracowanymi na poziomie ogólnokrajowym, które odnoszą się do problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Na podstawie art. 84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami „*W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami minister właściwy do spraw kultury i dziedzictwa narodowego inicjuje i opracowuje, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami [dalej KPOZiOnZ]*”. Jest to dokument strategiczny określający cele administracji rządowej oraz podległych

jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Wskazuje on także szczegółowo kierunki działań i zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak również warunki i sposób ich finansowania oraz harmonogram ich realizacji. Program, którego czas trwania upływa z końcem 2022 r., został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r.

Główny celem KPOZiOnZ jest *Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami*. Realizację celu głównego zaplanowano poprzez realizację trzech celów szczegółowych, którym przypisano z kolei konkretne działania, a także zadani i projekty.

Cel szczegółowy nr 1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego

Kierunek działań 1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym

- szkolenia dla jednostek samorząd terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób niepełnosprawnych;
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym;
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach;
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym

- spieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy nr 2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

Kierunek działań 2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy.

Kierunek działań 2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy nr 3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunek działań 3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób niepełnosprawnych,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowaniu świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Koordinacja programu została powierzona Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, który w czasie tworzenia niniejszego opracowania finalizuje i podsumowuje działania wykonywane w jego ramach. Równolegle rozpoczęły się prace nad KPOZiOnZ na lata 2023-2026, jak dotychczas nie są jednakże znane założenia programowe do nowego programu, nie wiemy także jaki będzie jego cel główny. Z uwagi na powyższe w niniejszym opracowaniu przyjęto zasadę kontynuacji.

4.1.2 Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030”. Trzecia fala nowoczesności

Strategia jest aktem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, który został przyjęty uchwałą nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Dokument ten określa główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju.

W ramach Celu nr 11 pn. *Wzrost społecznego kapitału rozwoju*, wymienione zostały kierunki interwencji, wśród których wymieniono m.in. *Zwiększenie obecności kultury w życiu codziennym ludzi poprzez stałe zwiększanie dostępności zasobów kultury i kształcenie nawyków kulturowych oraz Modernizacja infrastruktury oraz rozszerzenie ról społecznych instytucji kultury, w tym bibliotek i ośrodków kultury*. Są to kierunki w ramach których zakłada się prowadzenie działań mających znaczenie w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach pierwszego z wymienionych kierunków zakłada się:

- uzupełnienie programów szkolnych o zajęcia dotyczące kultury, sztuki (rozszerzenie zajęć plastycznych, muzycznych) oraz wprowadzenie projektów współpracy między szkołami a instytucjami kultury – muzeami, ośrodkami kultury, bibliotekami, teatrami, kinami i galeriami sztuki; promocję modelu kształtowania przestrzeni publicznej (rzeźby, wystawy publiczne, konkursy talentów, itd.);
- promocję czytelnictwa, teatrów, kina; wprowadzanie nowoczesnych metod obcowania z kulturą i sztuką do przestrzeni publicznej (prezentacje multimedialne, video-walls, audiobooks w komunikacji miejskiej, itd.);
- poprawę jakości i rozwój edukacji kulturalnej i artystycznej w systemie edukacji formalnej i innej niż formalna;
- wykorzystanie i rozwój infrastruktury instytucji kultury w zakresie edukacji i animacji kulturalnej oraz realizacji funkcji społecznych przez instytucje;
- wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

W ramach drugiego z wymienionych kierunków zakłada się:

- modernizację i rozwój infrastruktury bibliotek lokalnych i ośrodków kultury przede wszystkim na terenach wiejskich i w małych miastach;
- realizację programów i szkoleń podnoszenia kompetencji i kwalifikacji dla pracowników tych instytucji i organizacji w zakresie przede wszystkim edukacji cyfrowej, kulturalnej, medialnej i prawnej;
- wyposażenie bibliotek i ośrodków kultury w sprzęt informatyczny;
- digitalizację zasobów i tworzenie sieci współpracy między instytucjami kultury;
- promocję czytelnictwa, uczestnictwa w kulturze, korzystania z zasobów i usług instytucji kultury oraz innych podmiotów aktywnych w obszarze kultury;
- usprawnienie modelu zarządzania i funkcjonowania instytucji kultury.

4.1.3 Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z 14 lutego 2017 r. Jest to kluczowy dokument państwa polskiego, mający służyć do zarządzania polityką

gospodarczą Polski w okresie średnio- i długofalowym. Oczekiwany efekt Strategii będzie stworzenie warunków do wzrostu dochodów mieszkańców Polski, przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym oraz terytorialnym. Osiągnięcie celów zaplanowano poprzez realizację zadań, wśród których ochrona zabytków i opieka nad zabytkami została uwzględniona w dwóch obszarach tj. w obszarze *E-państwo* oraz *Kapitał ludzki i społeczny*.

W obszarze *E-państwo* jednym z kierunków interwencji jest *Budowa i rozwój e-administracji - orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe*. Priorytetowym zadaniem w tym obszarze jest udostępnienie jak najszerszego zakresu usług publicznych świadczonych elektronicznie, umożliwiających obywatelowi załatwienie danej sprawy na odległość. Osiągnięcie celu zaplanowano poprzez realizację projektów strategicznych m.in. projektu *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej*. Jego przedmiotem jest kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

W obszarze wpływającym na osiągnięcie celów Strategii pn. *Kapitał ludzki i społeczny*, jednym z kierunków interwencji jest *Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej*. W ramach działań zaplanowanych do 2030 r. uwzględniono:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);
- wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Osiągnięcie celu zaplanowano poprzez realizację sześciu projektów strategicznych tj.: Rozwój czytelnictwa; Kultura obywatelska; Niepodległa 2018; Dziedzictwo buduje wspólnotę; Kultura/Dziedzictwo/Wspólnota; Kolekcje.

4.1.4 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Strategia ta jest rozwinięciem postanowień Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), określonych w filarze rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony. Jest ona podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Przyjęto go uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. W oparciu o analizę, badania i ewaluację sytuacji społeczno-gospodarczej kraju określono 7 głównych wyzwań polityki regionalnej w perspektywie do 2030 r. oraz cel główny i 3 cele szczegółowe.

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Jednym z zadań służących realizacji celu jest *Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów*. Głównym obszarem oddziaływania polityki regionalnej w tym zakresie będzie poprawa dostępności przestrzeni publicznej oraz usług publicznych m.in. w aspekcie architektonicznym. Poprawa dostępności obejmie obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury.

Cel 2. Wzmocnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Jednym z zadań poprzez realizację którego planowane jest osiągnięcie celu jest *Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego*. W treści celu wymieniono m. in. potrzebę pełniejszego wykorzystania zasobów kultury i dziedzictwa narodowego przez np. promocję i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr.

4.1.5 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (dalej KPZK 2030) jest najważniejszym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego Polski. Została opracowana w oparciu o przepisy ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, a następnie przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych 20 lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Celem strategicznym KPZK 2030 jest *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych - konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym w długiej okresie”*. Drogą do realizacji celu strategicznego jest sześć celów polityki przestrzennej, które są ze sobą ściśle powiązane i dopełniają się wzajemnie:

- podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;
- poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;
- kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utrat bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa;
- przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W dokumencie tym szczególnie nacisk położono na budowanie i utrzymanie ładu przestrzennego, który ma decydujący wpływ na warunki życia obywateli, funkcjonowania gospodarki i pozwala wykorzystać szanse rozwojowe. Uwzględniono także uwarunkowania wynikające z ochrony dziedzictwa kulturowego i wskazano cele polityki przestrzennej w tym obszarze tj.: ograniczenie presji urbanizacji na obszary dziedzictwa kulturowego; wprowadzenie standardów zabudowy i zagospodarowania na terenach o niższym reżimie ochrony; wprowadzeni narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na obszarach z znacznymi ograniczeniami konserwatorskimi; wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni poprzez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.2 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa dolnośląskiego i powiatu świdnickiego

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Świdnica jest spójny z dokumentami które wyznaczają główne kierunki i cele rozwoju regionu, sporządzonymi na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. Zasadnicze zadania polityki województwa i powiatu w kontekście ochrony dziedzictwa kulturowego zostały uwzględnione przede wszystkim w następujących dokumentach:

4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030

Dokument został przyjęty uchwałą Nr L/1790/18 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 20 września 2018 r. W określonej w Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030 (dalej SRWD 2030) wizji przyszłościowej rozwoju Dolny Śląsk 2030 będzie „...regionem równomiernego rozwoju, regionem przyjaznym, nowoczesnym i konkurencyjnym. Jej osiągnięciu służyć będzie realizacja celu nadrzędnego, którym jest harmonijny rozwój regionu i wysoka jakość życia dolnośląskiej społeczności oraz przyporządkowanych mu pięciu celów strategicznych”. Dziedzictwo kulturowe województwa zostało dostrzeżone jako jeden z istotnych elementów na drodze do realizacji SRWD 2030. Jednym z celów strategicznych jest *Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego*. Konkretyzacją celu strategicznego są cele operacyjne oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne - grupy zadań strategicznych, wśród których istotnymi w kontekście ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są następujące:

Cel operacyjny 4.2. Racjonalne wykorzystanie walorów i zasobów środowiska:

- prowadzenie działań na rzecz rozwoju systemu obszarów cennych przyrodniczo i efektywnej ochrony wartości krajobrazu;
- wzmocnienie potencjału uzdrowiskowego i turystycznego, w tym rozwoju nowych gałęzi turystyki.

Cel operacyjny 4.5. Wspieranie produkcji energii ze źródeł odnawialnych oraz wspieranie bezpieczeństwa energetycznego:

- wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie;
- wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji;
- wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego

Na poziomie regionu podstawowym dokumentem w zakresie polityki przestrzennej jest Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego (dalej PZPWD) przyjęty Uchwałą Nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r. Plan jako dokument strategiczny określa politykę zagospodarowania przestrzennego. Punktem wyjścia do realizacji tej polityki jest wizja zagospodarowania przestrzennego, która brzmi „*Dolny Śląsk 2030: Różne obszary – jeden region, różne potencjały – spójny rozwój*”. Wizja stanowi jednocześnie główny cel jaki samorząd planuje osiągnąć poprzez realizację 4 celów i przypisanych do nich kierunków polityki przestrzennej. Spośród 4 celów jeden w całości został poświęcony dziedzictwu kulturowemu i przyrodniczemu Dolnego Śląska. Charakterystycznym dla PZPWD jest to, że każdy z kierunków został przedstawiony za pomocą pięciu kategorii działań: działania Samorządu Województwa Dolnośląskiego, postulaty kierowane do Rządu RP, postulaty kierowane do gmin, postulaty kierowane do sąsiednich województwa i państw oraz ustalenia obowiązujące gmin przy sporządzaniu studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w podziale na zasady zagospodarowania obszarów funkcjonalnych i inwestycje celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym.

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego krajobrazu:

Kierunek 2.1 Stworzenie spójnego regionalnego systemu ochrony przyrody, funkcjonującego w ramach struktury krajowych i europejskich;

Kierunek 2.2 Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu;

Kierunek 2.3 Ochrona i racjonalne wykorzystanie zasobów środowiska.

Tabela 1 *Kierunek 2.2 Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobraz*

Kierunek 2.2 Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu	
1. Ustalenia w zakresie polityki Samorządu Województwa Dolnośląskiego	
I)	Działania służące zapewnieniu ochrony i poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego oraz utrzymaniu wielokulturowej tożsamości regionu, w tym: <ol style="list-style-type: none"> 1) poprawa stanu założeń przestrzennych o zachowanej strukturze urbanistycznej oraz zespołów zabytkowych przez wsparcie finansowe samorządu województwa, 2) zachowanie miejsc pamięci utrwalających wielokulturową tożsamość regionu przez wsparcie finansowe samorządu województwa.
II)	Wskazanie w Planie obszarów i zespołów zabytkowych wnioskowanych do objęcia ochroną w formie parku kulturowego i pomnika historii dla zachowania wartości krajobrazu kulturowego o wysokim znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego.
III)	Wspieranie rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych poprzez: <ol style="list-style-type: none"> 1) opracowanie koncepcji rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych z uwzględnieniem obszarów o niewykorzystanym potencjale turystycznym, 2) włączenie regionalnych szlaków turystycznych w udostępnianie zasobów przyrodniczych i kulturowych będących w gestii samorządu województwa, 3) poprawę dostępności turystycznej województwa przez integrację regionalnych szlaków z systemem węzłów przesiadkowych komunikacji zbiorowej.
Opracowanie zintegrowanej strategii rozwoju regionalnych klastrów turystycznych.	
2. Postulaty kierowane do Rządu RP	
I)	Obejmowanie ochroną w formie pomnika historii obiektów zabytkowych o wybitnych wartościach historycznych i artystycznych. Proponuje się powołanie następujących pomników historii: <ol style="list-style-type: none"> 1) zespół opactwa cystersów z parkiem i osadą w Henrykowie (Ziębice), 2) zespół opactwa cystersów w Lubiążu (Wołów), 3) kościół Wang w Karpaczu Górnym (m. Karpacz), 4) zespół opactwa cystersów w Kamieńcu Ząbkowickim (Kamieniec Ząbkowicki), 5) założenie rezydencjonalne zamku Książ z parkiem krajobrazowym (m. Wałbrzych), 6) zespół Starej Kopalni w Wałbrzychu (m. Wałbrzych), 7) założenie staromiejskie Kłodzka z Twierdzą i Fortem Owcza Góra (m. Kłodzko), 8) kaplica Czaszek w Kudowie-Czermnej (m. Kudowa Zdrój), 9) zespół klasztorny jezuitów w Legnicy (kościół pw. św. Jana Chrzciciela, mauzoleum, seminarium), 10) zespół opactwa benedyktynek w Lubomierzu (Lubomierz), 11) kościół pw. św. Jerzego w Dzierżoniowie (m. Dzierżoniów), 12) zespół rezydencjonalny - zamek i kościół pw. św. Jana Apostoła w Oleśnicy (m. i gm. Oleśnica), 13) wieża mieszkalna w Siedlęcinie (Jeżów Sudecki), 14) kościół pw. św. Gotarda w Strzelinie, 15) kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Wierzbnej (Żarów),

<p>16) zespół kościoła pw. Świętej Trójcy w Żórawinie (Żórawina),</p> <p>17) zespół pałacowy w Bagnie (Oborniki Śląskie),</p> <p>18) zespół pałacowy w Oleśnicy Małej (Oława),</p> <p>19) akademia Rycerska w Legnicy,</p> <p>20) kolegiata pw. NMP w Głogowie,</p> <p>21) kościół pw. św. Marcina w Jaworze,</p> <p>22) zamek w Jaworze,</p> <p>23) sanktuarium z założeniem kalwaryjnym w Wambierzycach (Radków).</p> <p>II) Wnioskowanie o obejmowanie ochroną w formie wpisu na listę światowego dziedzictwa UNESCO unikalnych krajobrazów kulturowych regionu, m.in. „Pałaców i parków krajobrazowych Kotliny Jeleniogórskiej”.</p> <p>III) Opracowanie:</p> <p>1) strategii turystycznego zagospodarowania Odry i jej dorzecza,</p> <p>2) strategii turystycznego zagospodarowania obszarów górskich i podgórszych Polski.</p> <p>IV) Opracowanie i wdrożenie jednolitych podstaw prawnych regulujących całościowo proces planowania, realizacji i eksploatacji szlaków turystycznych.</p> <p>Opracowanie systemu ewidencji i numeracji tras rowerowych na poziomie krajowym</p>	
3. Postulaty kierowane do gmin¹	
Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków	Wszystkie gminy
Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków)	Wszystkie gminy
Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.	Wszystkie gminy
Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych	Wszystkie gminy
Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:	Wszystkie gminy
<p>1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,</p> <p>2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.</p>	Wszystkie gminy
Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).	M.in. gm. Świdnica
Weryfikacja przebiegu i modernizacja Drogi Śródsudeckiej (Via Montana) poprawiająca bezpieczeństwo trasy i jej atrakcyjność turystyczną oraz skuteczność ochrony zasobów przyrodniczych i kulturowych w obszarze oddziaływania trasy.	gminy zlokalizowane w granicach Sudeckiego Obszaru Funkcjonalnego, ustalonego na rysunku Planu nr 1.

¹ Wymieniono wyłącznie postulaty dot. Gminy Świdnica.

Wyłączenie z zabudowy, w tym z zabudowy turystycznej i rekreacyjnej: 1) terenów otwartych o największych walorach widokowych predysponowane do rozwoju szlaków turystycznych, 2) obszarów o ekspozycji północnej, obszarów osuwiskowych, zalewowych, inwersyjnych.	gminy zlokalizowane w granicach Sudeckiego Obszaru Funkcjonalnego, ustalonego na rysunku Planu nr 1.
Wyeliminowanie lokalizacji zwartych kompleksów zabudowy produkcyjnej o powierzchni większej niż 1,0 ha oraz usługowej o powierzchni większej niż 2,0 ha na terenach o nachyleniu powyżej 5,0%	gminy zlokalizowane w granicach Sudeckiego Obszaru Funkcjonalnego, ustalonego na rysunku Planu nr 1.
Ustalenie minimalnego wskaźnika powierzchni terenów biologicznie czynnych na poziomie 75,0% na terenach o nachyleniu powyżej 5,0% dla zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, letniskowej, zamieszkania zbiorowego, usług zdrowia (lecznictwa uzdrowiskowego), usług sportu i rekreacji oraz usług turystycznych.	gminy zlokalizowane w granicach Sudeckiego Obszaru Funkcjonalnego, ustalonego na rysunku Planu nr 1.
4. Postulaty kierowane do sąsiednich województw i państw	
Kontynuacja Drogi Śródsudeckiej (Via Montana)	województwo opolskie
Turystyczne udostępnienie Odry i jej dopływów.	województwo opolskie, województwo lubuskie
Kontynuacja Odrzańskiej Drogi Rowerowej (Blue Velo).	Republika Czeska województwo opolskie, województwo lubuskie
Powiązanie systemu tras rowerowych województw ościennych z siecią planowanych głównych tras rowerowych województwa dolnośląskiego o przebiegu w korytarzach określonych na rysunku Planu nr 2. System ochrony zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych	Republika Federalna Niemiec województwo opolskie, województwo wielkopolskie, województwo lubuskie
Kontynuacja Drogi Środsudeckiej (Via Montana).	Republika Czeska, Republika Federalna Niemiec
Powiązanie systemu czeskich i niemieckich tras rowerowych z głównymi trasami rowerowymi województwa dolnośląskiego o przebiegu w korytarzach określonych na rysunku Planu nr 2. System ochrony zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, zgodnie z „Koncepcją sieci głównych tras rowerowych województwa dolnośląskiego” przyjętą Uchwałą nr 5425/V/18 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 maja 2018 roku.	Republika Czeska, Republika Federalna Niemiec
5. Ustalenia obowiązujące dla gmin przy sporządzaniu Studium, w zakresie zasad zagospodarowania Sudeckiego Obszaru Funkcjonalnego	
I) Uwzględnianie istniejących analiz krajobrazowych i wytycznych zawartych w planach ochrony dla parków krajobrazowych. II) Wprowadzenie zakazu lokalizacji wysokościowych urządzeń infrastruktury technicznej, takich jak maszty telewizyjne i wieże telefonii komórkowej w strefach ekspozycji widokowej wyznaczonych w studiach gmin. III) Wskazanie w studiach gmin obiektów regionalnej architektury drewnianej wraz z otoczeniem do objęcia ochroną konserwatorską (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w gminnej ewidencji zabytków). Wprowadzenie do studium gminy zapisów w zakresie zasad ochrony obiektów regionalnej architektury drewnianej.	

- IV) Wskazanie w studiach gmin obszarów planowanych do rozwoju turystyki i rekreacji, które należy wyznaczyć na podstawie szczegółowych analiz przyrodniczych, krajobrazowych, fizjograficznych i kulturowych przyjmując następujące zasady ich turystycznego udostępniania:
- 1) w obszarach chronionych realizacja infrastruktury turystycznej zgodnie z zasadami prawnej ochrony tworzących je zasobów,
 - 2) w terenach zurbanizowanych realizacja zagospodarowania turystycznego przez uzupełnianie luk w istniejącej zabudowie, jej kontynuację, adaptację lub proturystyczną rewitalizację zdegradowanych obszarów,
 - 3) w obszarach otwartych pod warunkiem zachowania walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych terenu oraz zapewnienia indywidualnych rozwiązań w zakresie infrastruktury technicznej na terenach położonych poza zasięgiem istniejących mediów.
- V) Wskazanie w studiach gmin obszarów, które wymagają opracowania, we współpracy z sąsiednimi gminami, planów rozwoju ponadlokalnej infrastruktury turystycznej, udostępniającej wskazane obszary jako całość.
- VI) Wskazanie w studiach gmin przebiegu regionalnych szlaków turystycznych, w tym planowanych głównych tras rowerowych województwa dolnośląskiego o przebiegu w korytarzach określonych na rysunku planu nr 2 System ochrony zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych zgodnie z „Koncepcją sieci głównych tras rowerowych województwa dolnośląskiego” przyjętą Uchwałą nr 5425/V/18 Zarządu Województwa Dolnośląskiego z dnia 29 maja 2018 roku.
- VII) Wskazanie w studiach gmin węzłów przesiadkowych komunikacji zbiorowej zintegrowanych ze szlakami turystycznymi prowadzącymi w obszarze gminy.

4.2.3 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024

Przedmiotem ustaleń Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024 (dalej POnZWD) jest niezwykle bogate i różnorodne dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska. Program został przyjęty do realizacji uchwałą nr XXXIV/686/21 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 24 czerwca 2021 r. i stanowi kontynuację programu obowiązującego w latach 2016-2020. W oparciu o analizę mocnych i słabych stron województwa oraz związanych z tym szans i zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego, w programie na lata 2021-2024. Punktem wyjścia do realizacji POnZWD jest wizja, która brzmi „*Wielokulturowe dziedzictwo Dolnego Śląska fundamentem nowoczesnego i otwartego regionu europejskiego*”. Celem strategicznym z kolei jest „*Zachowanie i zrównoważone wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla wzmacniania tożsamości Dolnego Śląska*”. Realizację wizji i celu strategicznego przewidziano poprzez dwa cele operacyjne. Każdy z celów operacyjnych realizowany będzie poprzez trzy priorytety, którym z kolei przypisano priorytety.

Tabela 2 Cel operacyjny 1. Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego

Cel operacyjny 1. Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego	
Priorytety	Działania
Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim	Wsparcie dla opracowania dokumentacji konserwatorskiej, technicznej, architektonicznej dla obiektów zabytkowych wymagających podjęcia działań ratowniczych
	Wsparcie dla obiektów i zespołów zabytkowych ubiegających się o wpisanie na listę pomników historii, listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz na tworzenie parków kulturowych
	Wytypowanie obiektów do nadania Znak Dziedzictwa Europejskiego

	Prowadzenie i aktualizowanie zbiorów danych przestrzennych i zasobów cyfrowych dotyczących obiektów zabytkowych
Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków	Poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących mienie województwa i określenie możliwości ich wykorzystania dla realizacji zadań własnych samorządu województwa
	Dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich oraz konserwacji zabytków znajdujących się na terenie województwa
	Wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem zabytków
	Wspieranie działań związanych z dostosowaniem obiektów do potrzeb osób niepełnosprawnych
	Wspieranie poprawy efektywności energetycznej obiektów zabytkowych wraz z wymianą źródeł ciepła na zero- lub niskoemisyjne
Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.	Stymulowanie opracowania Gminnych Programów Opieki nad Zabytkami oraz Gminnych Ewidencji Zabytków w województwie dolnośląskim
	Wspieranie współpracy międzyregionalnej i transgranicznej na rzecz ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego
	Wspieranie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego, krajobrazu i wartości przyrodniczych
Cel operacyjny 2. Wzmacnianie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego	
Priorytety	Działania
Kształtowanie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego	Wspieranie programów i projektów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego
	Wspieranie programów i projektów promujących dziedzictwo kulturowe w powiązaniu z edukacją historyczną
Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami	Wsparcie merytoryczne i organizacyjne dla obecnych i potencjalnych właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych
	Wsparcie merytoryczne i organizacyjne inicjatyw społecznych związanych z opieką nad zabytkami
Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego	Promowanie i aktywny marketing dziedzictwa kulturowego województwa jako czynnika rozwoju gospodarczego Dolnego Śląska
	Wspieranie działań mających na celu wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju sektora uzdrowiskowego i turystyki

4.2.4 Kontrakt Programowy dla Województwa Dolnośląskiego

Podpisanie w dniu 7.09.2022 r. przez stronę rządową i samorządową Kontraktu Programowego dla Województwa Dolnośląskiego otworzyło drogę do negocjacji z Komisją Europejską programu Funduszy dla Dolnego Śląska 2021-2027. Ostatecznie do Komisji Europejskiej przekazano do przyjęcia drugi projekt Programy Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska 2021-2027 przyjęty przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego w drodze uchwały nr 6070/VI/2022 z dnia 27 października 2022.

W strategii programu wśród ośmiu głównych celów polityki lub celów szczegółowych Funduszu Sprawiedliwej Transformacji, wymieniono m.in. „*Europa o silniejszym wymiarze społecznym, bardziej*

sprzyjająca włączeniu społecznemu i wdrażająca Europejski filar praw socjalnych” w ramach którego powstać ma Regionalny System Operacyjny 4.6 pn. *„Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych”*. System ten finansowany ma być z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Kultura, w ocenie autorów dokumentu, to jeden z kluczowych aspektów życia społecznego, stanowiący podstawowy element budowy tożsamości regionalnej i lokalnej, mający wpływ na rozwój społeczeństwa, budowanie wspólnoty, społeczeństwa obywatelskiego oraz postaw proaktywnych. Oddziaływanie kultury na rozwój i podnoszenie atrakcyjności regionu na swoje odzwierciedlenie w rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzeniu pozytywnego wizerunku regionu. Realizacja założeń będzie się odbywała m.in. poprzez wspieranie rewitalizacji zabytkowych przestrzeni, modernizację obiektów w celu uzyskania niższej energochłonności oraz zwiększenia dostępności obiektów, a także umożliwienie pełnienia przez nie nowych funkcji na rzecz lokalnej społeczności, w szczególności dla osób ze specjalnymi potrzebami. Ponadto wspierana będzie renowacja, konserwacja rewaloryzacji i restauracja obiektów zabytkowych, jako części większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym innowacjami społecznymi. Wsparcie kierowane będzie na inwestycje w infrastrukturę turystyczną rowerową i kajakową wraz z infrastrukturą towarzyszącą. Warto zaznaczyć, że realizowane w ramach celu inwestycje będą zgodne z dokumentem „Europejskie zasady jakości interwencji finansowanych przez UE o potencjalnym wpływie na dziedzictwo kulturowe” opracowanym przez ICOMOS.

4.2.5 Strategia Rozwoju Aglomeracji Wałbrzyskiej z perspektywą do 2030 r.

Aglomerację Wałbrzyską (dalej AW) tworzą dolnośląskie 22 gminy, którym przyświeca idea wspólnego rozwiązywania problemów i poszukiwanie zintegrowanych metod i narzędzi rozwoju. Podstawowym celem działania jest przeobrażanie regionu w miejsce lepsze do pracy i życia dla jego mieszkańców. Jednym z sygnatariuszy Deklaracji Aglomeracji Wałbrzyskiej, która wyznacza działania zmierzające do nadania stosownej rangi obszarowi oraz aktywizacji społeczno-gospodarczej AW, jest Gmina Świdnica. Podstawowym dokumentem wyznaczającym kierunki rozwoju AW jest Strategia Rozwoju Aglomeracji Wałbrzyskiej z perspektywą do 2030 r. Wizja obszaru Aglomeracji jaką opracowano na podstawie analiz brzmi: *„Aglomeracja Wałbrzyska będzie ważnym, dobrze skomunikowanym ośrodkiem wzrostu województwa dolnośląskiego, gdzie realizowane będą przedsięwzięcia służące trwałemu i odpowiedzialnemu rozwojowi gospodarczemu, służącemu aktualnym i przyszłym pokoleniom. W rozwój Aglomeracji zaangażowani będą mieszkańcy, kreujący i uczestniczący w inicjatywach, wzmacniających walory miejsca, w oparciu o atrakcyjność środowiska naturalnego i antropogenicznego.”*. Realizację wizji założono poprzez trzy cele strategiczne tj.:

- trwały i odpowiedzialny rozwój gospodarczy,
- rewitalizacja
- współpraca i integracja.

Zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym uwzględniono przede wszystkim w pierwszym z celów strategicznych, w priorytecie drugim pn. Atrakcyjna i konkurencyjna oferta turystyczna. Jednym z działań zaplanowanych w tym priorytecie jest działanie 1.2.1 Poprawa atrakcyjności i stanu technicznego zabytków. Autorzy dokumentu zauważyli bogactwo dziedzictwa kulturowego regionu, jego potencjał i znaczenie dla rozwoju regionu, ale także dekapitalizację. Realizacja priorytetu w założeniu ma polegać na podejmowaniu kompleksowych działań w obrębie układów urbanistycznych pojedynczych zabytków, w tym także zabytków techniki. Szczególną wagę przykładają się do podniesienia atrakcyjności uzdrowisk i miejscowości atrakcyjnych turystycznie. Inwestycjom mają towarzyszyć działania służące rozbudowie infrastruktury podnoszącej atrakcyjność obiektów zabytkowych i umożliwiającej wykorzystanie ich potencjału. Jednocześnie działania powinny prowadzić do rozbudowy i modernizacji tras turystycznych łączących dziedzictwo przyrodnicze

i materialne. Kolejnym działaniem prowadzącym do realizacji priorytetu jest wzmocnienie życia kulturalnego na obszarze Aglomeracji. Planuje się to osiągnąć poprzez wsparcie instytucji kultury oraz przygotowanie wspólnej i komplementarnej oferty wydarzeń kulturalnych i sportowych, które powinny stać się wizytówką Aglomeracji.

4.2.6 Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność na lata 2014-2022 (z perspektywą do 2023 r.)

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania (dalej LGD) „Szlakiem Granitu” zostało powołane w 2008 r. przez samorzady należące administracyjnie do powiatu świdnickiego i średzkiego. Istotą działań LGD jest wskazanie kierunków rozwoju obszaru objętego Lokalną Strategią Rozwoju (dalej LSR), który to dokument jest opracowywany przez LGD w ramach szerokich konsultacji społecznych. W trakcie tych konsultacji identyfikowane są potrzeby lokalnego środowiska, a także uwarunkowania przestrzenne, geograficzne, przyrodnicze, które wytyczą kierunki rozwoju obszaru objętego LSR. Wdrażanie Lokalnej Strategii Rozwoju jest finansowane przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Analiza SWOT będąca wynikiem wspomnianych konsultacji społecznych wykazała, że do mocnych strony obszaru należą: bogate walory przyrodnicze i krajobrazowe tym obszary Natura 2000; ciekawe zabytki i dziedzictwo historyczne. Po stronie stron słabych wymieniono m.in.: zbyt mało „regionalnych” szlaków turystycznych, istniejące są zaniedbane i mało rozpowszechniane; niska znajomość obszaru i jego dziedzictwa historyczno-kulturowego, niewystarczające oznaczenia zabytków poprzez tablice informacyjne; bardzo zły stan części obiektów zabytkowych; niezadowolająca oferta instytucji kultury. Wśród szans wymieniono: rewitalizację nieczynnych szlaków klejowych; rozwój turystyki sakralnej i architektonicznej. Na tej podstawie opracowano dwa cele szczegółowe w ramach których wskazano przedsięwzięcia oraz projekty służące ich realizacji.

W celu szczegółowym nr 1 pn. *Zwiększenie poziomu przedsiębiorczości, w tym rozwój oferty turystycznej na obszarze LGD „Szlakiem Granitu”* dziedzictwu kulturowemu poświęcono przedsięwzięcie „Szlakiem Granitu” – *turystycznie i rekreacyjnie*. W ramach tego przedsięwzięcia preferowane są następujące projekty:

- rozwój infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej, w tym ścieżek rowerowych;
- rozwój działań promujących region i jego ofertę;
- oznakowanie, zabezpieczenie i udostępnienie dla turystów lokalnych zabytków i dziedzictwa przyrodniczego;
- rozwój systemu szlaków turystycznych oraz ścieżek rekreacyjno-wypoczynkowych, w tym opartych na kamieniu naturalnym (granicie);
- rozwój oferty agroturystycznej oraz noclegowej;
- rozwijanie działań w ramach klastra turystycznego;
- wsparcie dla imprez promujących region i jego ofertę, w tym dla międzynarodowych imprez konyh.

Przedsięwzięcie to będzie miała charakter zintegrowany i w jego ramach realizowane będą zarówno operacje z zakresu tworzenia i utrzymania miejsc pracy oraz rozwoju lokalnej infrastruktury turystycznej. Wspierana będzie także współpraca podmiotów gospodarczych na rzecz rozwoju usług turystycznych. Realizowane będą również działania związane z promocją oferty turystycznej LGD, a także projekty mające na celu rozwój i promocję turystyki.

W celu szczegółowym nr 2 pn. *Aktywizacja społeczna i obywatelska społeczności lokalnej oraz wzmocnienie kapitału społecznego w oparciu o lokalne zasoby przyrodnicze i kulturowe* preferowane projekty w ramach przedsięwzięcia *Na „Granitowym Szlaku” dziedzictwa i kultury* przewidziano:

- rozwój bazy kulturalnej, w tym muzeów, izb pamięci etc., w tym dotyczących historii jeździectwa na terenie LGD;

- wsparcie dla lokalnych inicjatyw odkrywających historię obszaru sprzed II wojny światowej, w tym wydawnictwa drukowane i wizyty studyjne;
- stworzenie klastra kulturalnego, wspólnej oferty ośrodków kultury dla mieszkańców obszaru, szczególnie dla młodzieży i seniorów, w tym budujących tożsamość lokalną.

W ramach tego przedsięwzięcia wspierane są działania z zakresu zachowania, zabezpieczenia, odnawiania czy oznaczania zabytków, w tym obiektów sakralnych oraz zabytków dziedzictwa przyrodniczego. Realizowane są dwa projekty grantowe pn. „*Poznajemy i zachowujemy nasze dziedzictwo*” oraz „*Poznajemy i zachowujemy nasze dziedzictwo 2*”, które skierowane są do lokalnych zespołów ludowych, artystycznych czy Kół Gospodyń Wiejskich, w ramach których wspierane są m.in. działania dla mieszkańców dotyczące kultywowania lokalnego dziedzictwa, obrzędów i tradycji (warsztaty, publikacje, etc.).

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Świdnica jest zgodny z podstawowymi dokumentami opracowanymi na szczeblu gminnym.

5.1.1 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

Obowiązujące Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Świdnica zostało uchwalone uchwałą nr XI/65/2015 z dnia 18 czerwca 2015 r. w sprawie uchwalenia Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Świdnica – EDYCJA 2015. Dokument ten czerpie z dokumentacji, analiz i ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Świdnica uchwałą Nr LV/468/2009 Rady Gminy Świdnica z dnia 4 grudnia 2009 r., które z kolei stanowi ewolucję studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego zatwierdzonego uchwałą nr XXXII/281/2000 Rady Gminy Świdnica z dnia 28 września 2000 r., zmienionego uchwałą nr XLI/458/2005 Rady Gminy Świdnica z dnia 31 sierpnia 2005 r. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest opracowaniem o charakterze strategicznym. Określa politykę przestrzenną gminy, kompleksowo odnosząc się do wszystkich istotnych problemów związanych z gospodarką przestrzenną.

Jednym z obligatoryjnych elementów studium jest określenie obszarów i zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te w oparciu o wytyczne Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu przedstawiono w rozdziale 4 studium:

- w stosunku do zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków obowiązują przepisy odrębne. Dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków ustala się nakaz zachowania obiektu, zakaz wyburzeń oraz zmiany formy architektonicznej obiektu;
- w stosunku do zabytków nieruchomych ujętych w wykazie zabytków ustalić należy ich ochronę w zakresie konieczności zachowania historycznej formy: bryły, geometrii dachu oraz rodzaju pokrycia dachowego, tektoniki elewacji, w tym tradycyjnych kształtów i podziałów skrzydeł okiennych; wprowadzić zakaz docieplania zewnętrznych ścian budynku zmieniających charakter istniejących elewacji, w tym: zmiany proporcji otworów okiennych i drzwiowych, gzymsów, nadproży, elementów dekoracyjnych lub docieplania ścian z cegły licowej lub kamienia; zakaz zmiany wyglądu w sposób niezgodny ze stylem budowli w zakresie materiałów zewnętrznych i kolorystyki;
- zapewnić ochronę dla szczególnie cennych zabytkowych zespołów budowlanych tj.:
 - * zespołów pałacowo – parkowych z folwarkami,
 - * zespołów kościelnych,

poprzez wyznaczenie stref ścisłej ochrony konserwatorskiej, w których nadrzędnym celem jest dążenie do trwałego zachowania historycznego układu przestrzennego wraz z zabudowaniami, ciągami komunikacyjnymi, kompozycjami zieleni, eliminacja wtórnej zabudowy dysharmonizującej, dążenie do rewaloryzacji i rewitalizacji, ochrona widoku na zabytki i ich właściwa ekspozycja, wykluczenie lokalizacji zabudowy o cechach i formach obcych w historycznie ukształtowanej przestrzeni. Dla terenów parkowych ustala się zakaz wprowadzania nowej zabudowy, z wyjątkiem małej architektury (ławki, tablice informacyjne, altany ogrodowe), nakaz zachowania, pielęgnacji i odnawiania istniejącego drzewostanu, utrzymanie historycznej kompozycji w tym przebiegu ścieżek;

- zapewnić ochronę obszarów historycznych układów ruralistycznych wsi, w obrębie których:
 - * zachować należy układ przestrzenny oraz poszczególne, zabytkowe elementy tego układu; dążyć do eliminacji obiektów współczesnych, kolidujących:
 - * lokalizacja urządzeń infrastruktury technicznej odbywać się powinna z uwzględnieniem zabytkowego charakteru obszaru;
 - * nową zabudowę dostosować do historycznej kompozycji przestrzennej wsi w zakresie skali, bryły i formy architektonicznej, w tym kształtu i wysokości dachu, nawiązywać formami współczesnymi i stosowanymi materiałami do lokalnej tradycji architektonicznej oraz kształtować tak, by nie przyczyniła się do gruntownych zmian historycznie ukształtowanego krajobrazu wsi (stosować tradycyjny, historyczny rodzaj pokrycia dachowego, kolorystykę uwzględniającą walory estetyczne otoczenia jak i rozwiązania kolorystyczne występujące w zabudowie wsi, zakazuje się stosowania tworzyw sztucznych (np. siding) jako materiałów okładzinowych, blachodachówki i blachy trapezowej jako pokryć dachowych. Powyższe uwarunkowania dotyczyć powinny również obiektów istniejących, poddawanych modernizacji technicznej i przebudowie;
- zapewnić ochronę zabytkom archeologicznym ujętym w wykazie zabytków: W odniesieniu do stanowisk archeologicznych obowiązują następujące wymogi konserwatorskie: w obrębie znajdujących się na terenie objętym opracowaniem planu chronionych stanowisk archeologicznych oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie zamierzenia inwestycyjne związane z pracami ziemnymi wymagają przeprowadzenia badań archeologicznych, zgodnie z przepisami odrębnymi;
- należy wyłączyć spod ewentualnego zalesienia obszary stanowisk archeologicznych;
- zapewnić ochronę obszarów obserwacji archeologicznej dla średniowiecznej miejscowości w granicach nowożytnego siedliska ujętym w wykazie zabytków. Z uwagi na domniemane zawartości relikwów archeologicznych (w sąsiedztwie nagromadzenia udokumentowanych stanowisk archeologicznych, a także w obszarze wsi o metryce średniowiecznej), wprowadzić strefę ochrony zabytków archeologicznych. Na obszarze tym dla inwestycji związanych z pracami ziemnymi wymagane jest przeprowadzenie badań archeologicznych, zgodnie z przepisami odrębnymi;
- obiekty o zachowanej formie krajobrazowej, wyłączone są z wszelkiej działalności inwestycyjnej, która mogłaby naruszyć ich specyficzną formę. Dla tego typu obiektów w strefie wprowadza się priorytet wymogów konserwatorskich oraz zakaz działań inwestycyjnych nie związanych bezpośrednio z konserwacją i rewaloryzacją zabytkowego terenu – dopuszcza się jedynie prowadzenie badań naukowych, prac porządkowych, konserwację zachowanych fragmentów zabytkowych celem ich ekspozycji w terenie lub zabezpieczenia przed zniszczeniem;

- na całym obszarze planu ustal się ochronę potencjalnych zabytków archeologicznych pozyskanych z trakcie robót ziemnych, budowlanych lub jako znaleziska przypadkowe wprowadzając poniższe przepisy: wszelkie przedmioty, co do których istnieje przypuszczenie, iż są zabytkiem pozyskane w trakcie prac ziemnych lub odkryte jako przypadkowe znalezisko podlegają ochronie prawnej na podstawie przepisów odrębnych.

W 2019 r. rozpoczęto procedurę zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Świdnica. Obecnie finalizowane są prace nad nowym studium, którego przyjęcie planowane jest w 2023 r.

5.1.2 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego są podstawowymi dokumentami w zakresie planowanie przestrzennego w gminie. Określają m.in. zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, a ustalenia w nich zwarte są jedną z form ochrony konserwatorskiej o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gmina Świdnica, której łączna powierzchnia to 20 784 ha, należy do gmin o bardzo dużym stopniu pokrycia mpzp. Według danych z Raportu o stanie gminy Świdnica 2021 w ubiegłym roku obowiązywało w gminie 166 planów miejscowych. Łączna powierzchnia objęta planami wynosiła 19 686 ha czyli 94,71% powierzchni gminy. W roku 2022 przyjętych zostało kolejnych 5 planów dla obszarów położonych w Lutomi Dolnej, Makowicach, Mokrzeszowie, Słotwinie i Pszennie. Spośród 171 obowiązujących obecnie mpzp, z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego istotne są przede wszystkim 33 plany zestawione w tabeli poniżej. W przypadku miejscowości w granicach których wyznaczone zostały układy ruralistyczne, jedynie w przypadku Lutonii Górnej oraz Grodziszca nieliczne obiekty ujęte w ewidencji zabytków oraz części układów ruralistycznych nie są objęte ochroną konserwatorską na podstawie zapisów mpzp.

Tabela 3 Wykaz najistotniejszych mpzp z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego

Obowiązując miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i zmiany			
Lp.	Nazwa miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego	Numer i data uchwały Rady Gminy Świdnica	Dziennik Urzędowy
1	obręb Boleścín	XLVII/478/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 40, poz. 598 z 22.02.2006
2	obręb Burkatów	XLVII/479/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 20, poz. 336 z 1.02.2006
3	obręb Bystrzyca Dolna	XLVII/480/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 20, poz. 337 z 1.02.2006
4	obręb Bystrzyca Górna	XLVII/481/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 20, poz. 338 z 1.02.2006
5	obręb Lubachów	XLVII/482/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 20, poz. 339 z 1.02.2006
6	obręb Makowice	XLVII/483/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 56, poz. 911 z 15.03.2006
7	obręb Miłochów	XLVII/484/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 40, poz. 599 z 22.02.2006
8	obręb Modliszów	XLVII/485/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 40, poz. 600 z 22.02.2006
9	obręb Opoczka	XLVII/486/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 40, poz. 601 z 22.02.2006
10	obręb Pogorzała	XLVII/487/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 40, poz. 602 z 22.02.2006
11	obręb Witoszów Dolny	XLVII/488/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 56, poz. 912 z 15.03.2006
12	obręb Witoszów Górny	XLVII/489/2005 z 29.12.2005	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 40, poz. 603 z 22.02.2006

13	obejście Miasta Świdnicy	LIII/518/06 z 30.03.2006	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 87, poz. 1487 z 28.04.2006
14	Wilków oraz część wsi Pszenno	LIII/519/06 z 30.03.2006	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 87, poz. 1488 z 28.04.2006
15	Witoszów Dolny dz. nr 772,620, 448/17, 448/18, 785, 776/10, 777	XLVI/400/2009 z 28.05.2009	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 117, poz. 2457 z 15.07.2009
16	Witoszów Górny dz. nr 73, 25/2, 27/1, 27/2, 71/2, 68/3, 240, 241	XLVI/401/2009 z 28.05.2009	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 136, poz. 2776 z 9.08.2010
17	obręb Niegoszów	LXII/511/2010 z 29.03.2010	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 143, poz. 2227 z 5.08.2010
18	obręb Panków	LXII/512/2010 z 29.03.2010	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 145, poz. 2275 z 9.08.2010
19	obręb Sulisławice	LXIV/522/2010 z 21.04.2010	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 106, poz. 1666 z 9.06.2010
20	obręb Wiśniowa	LXIV/523/2010 z 21.04.2010	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Nr 108, poz. 1688 z 11.06.2010
21	obręb Grodziszczce – w części przeznaczonej do zalesienia bądź wprowadzenia zakazu zabudowy	XXX/194/2012 z 31.07.2012	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3106 z 11.09.2012
22	Pogorzała – zm. Jednostkowe dz. nr 141/1,141/3, 72, 18/1, 32/1, 32/3, 19/1, 19/3, 19/4, 112, 107/6 i 107/7	XXX/200/2012 z 31.07.2012	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3514 z 17.10.2012
23	obręb Lutomia Dolna	LIV/463/2014 z 27.02.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 1241 z 10.03.2014
24	obręb Krzyżowa	LVIII/503/2014 z 26.06.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3048 z 7.07.2014
25	obręb Wieruszów	LVIII/504/2014 z 26.06.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3049 z 7.07.2014
26	obręb Bojanice	LIX/511/2014 z 11.07.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3305 z 21.07.2014
27	obręb Mokrzeszów	LIX/512/2014 z 11.07.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3306 z 21.07.2014
28	obręb Komorów	LXI/519/2014 z 27.08.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3756 z 9.09.2014
29	obręb Gogołów	LXIII/563/2014 z 24.10.2014	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 4755 z 10.11.2014
30	obręb Lutomia Górna	V/25/2015 z 19.01.2015	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Poz. 322 z 29.01.2015
31	obręb Grodziszczce – centrum wsi	V/24/2015 z 19.01.2015	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego Poz. 321 z 29.01.2015
32	obszaru położonego we wsi Zawiszów	XLVI/423/2017 z 7.09.2017	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz. 3871 z 19.09.2017
33	obszar w Lutomi Dolnej	LV/547/2022 z 24.02.2022	Dz. Urz. woj. Dolnośląskiego poz.1334 z 11.03.2022

W każdym z wymienionych planów określone zostały zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W planach sprzed 2014 r. ustanowiono strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej „A”, ochrony konserwatorskiej „B”, ochrony archeologicznej „W” czy obserwacji archeologicznej „OW”. Dla każdej ze stref ustalono nakazy, zakazy i dopuszczenia. W treści planów wymieniono także obiekty figurujące w ewidencji zabytków. Ustalenia te są zbliżone w każdym z przywołanych powyżej dokumentów. Dla przykładu w rozdziale 4 mpzp dla wsi Bolesćin uchwalonego uchwałą nr XLVII/478/2005 z 29.12.2005 r. ustalenia te są następujące:

„§ 11.1. Ustanawia się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu, obejmującą założenie kościelne w granicach muru cmentarnego.

2. Dla terenów położonych w strefie „A” ochrony konserwatorskiej:

1). Wszelkie działania i zamierzenia należy uzgadniać ze Służbą Ochrony Zabytków.

- 2). Ochronie podlegają wszelkie obiekty podziemne i pojedyncze znaleziska oraz odkryte podczas remontów detale architektoniczne.
- 3). Należy dostosować nową zabudowę do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie sytuacji, skali i bryły; nowa zabudowa nie może dominować nad zabudową historyczną.
- 4). Należy dążyć do zachowania historycznego układu przestrzennego tj. rozplanowania dróg, linii zabudowy i kompozycji zieleni.
- 5). Zakazuje się lokalizowania inwestycji mogących znacząco oddziaływać na środowisko.
- 6). Zakazuje się urządzania placów składowych.

§ 12.1. Ustanawia się strefę „B” ochrony konserwatorskiej, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu, obejmującą układ wsi z nawsiem oraz zespół pałacowy z folwarkiem.

2. Dla terenów położonych w strefie „B” ochrony konserwatorskiej:

- 1). Wszelkie działania inwestycyjne w zakresie przebudowy, rozbudowy i remontów, a także zmiany funkcji obiektów figurujących w ewidencji zabytków wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.
- 2). Prowadzenie wszelkich prac ziemnych wymaga uprzedniego powiadomienia Służby Ochrony Zabytków.
- 3). Należy dostosować nową zabudowę do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie sytuacji, skali i bryły; nowa zabudowa nie może dominować nad zabudową historyczną.

§ 13.1. Ustanawia się strefę „OW” obserwacji archeologicznej, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu, obejmującą nowożytnie siedlisko wsi o średniowiecznej metryce.

2 W granicach strefy wszelkie prace ziemne należy uzgadniać za Służbą Ochrony Zabytków.

3 Ustanawia się strefy występowania stanowisk archeologicznych, zgodnie z oznaczeniem na rysunku planu, w granicach których wszelkie roboty ziemne podlegają uzgodnieniu ze Służbą Ochrony Zabytków.

§ 14. 1. Na terenie objętym planem występują obiekty figurujące w ewidencji zabytków: [w tym miejscu pominięto wymienione w mpzp obiekty]

2. Wszelkie działania i zamierzenia inwestycyjne na obiektach figurujących w ewidencji zabytków należy uzgadniać ze Służbą Ochrony Zabytków.”

W planach sporządzanych od 2014 r. zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej formułowane są nieco inaczej. Jako przykład poniżej przywołano zapisy rozdziału 3 mpzp Mokrzeszowa uchwalonego uchwałą nr LIX/512/2014 z 11.07.2014 r.:

„§ 14. 1. Ustala się zasady ochrony obiektów zabytkowych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków:

- 1) ochrona zabytkowego budynku polega na zachowaniu historycznej formy: jego bryły, geometrii i rodzaju pokrycia dachu, tektoniki elewacji, w tym tradycyjnych kształtów i podziałów skrzydeł okiennych i drzwiowych, istniejących dekoracji powiązanych z otworami (obramienia, nadokienniki, parapety, podokienniki), gzymsów, kolorystyki, itp. lub odtworzeniu go w historycznej formie;
 - 2) ochrona obiektu zabytkowego niebędącego budynkiem polega na zachowaniu obiektu lub odtworzeniu go w historycznej formie;
 - 3) elementy instalacji technicznych montować w miejscach niepodlegających ekspozycji, z uwzględnieniem zabytkowego charakteru obiektu.
2. Na obszarze historycznego układu ruralistycznego, wpisanego do wojewódzkiej ewidencji zabytków, obowiązują następujące zasady ochrony zgodnie z wymogami wcz:
- 1) ochronie podlegają zasadnicze elementy historycznego rozplanowania – układ zabudowy, dróg, podziały i sposób zagospodarowania działek, kształt zewnętrzny zabudowy, a także jej powiązania z zielenią i krajobrazem;

2) nową zabudowę dostosować do historycznej kompozycji przestrzennej wsi w zakresie skali, bryły i formy architektonicznej w tym kształtu i wysokości dachu, stosowanymi materiałami do lokalnej tradycji architektonicznej oraz kształtować tak, by nie przyczyniła się do gruntownych zmian historycznie ukształtowanego krajobrazu wsi (stosować tradycyjny, historyczny rodzaj pokrycia dachowego, kolorystykę uwzględniającą walory estetyczne otoczenia jak i rozwiązania kolorystyczne występujące w zabudowie wsi), zakazuje się stosowania tworzyw sztucznych (np. siding) jako materiałów okładzinowych, blachodachówki i blachy trapezowej jako pokryć dachowych; powyższe uwarunkowania dotyczyć powinny również obiektów istniejących, poddawanych modernizacji technicznej i przebudowie.

§ 15. Na obszarze planu wyznacza się strefy ochrony konserwatorskiej:

- 1) strefę ścisłej ochrony konserwatorskiej, w granicach której ustala się zgodnie z wymogami wcz:
 - a) działania rewaloryzacyjne i odtworzeniowe oraz bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną działalnością inwestycyjną,
 - b) zachowanie układu przestrzennego oraz poszczególnych zabytkowych elementów tego układu; należy dążyć do eliminacji obiektów współczesnych, kolidujących,
 - c) lokalizację urządzeń infrastruktury technicznej z uwzględnieniem zabytkowego charakteru obszaru strefy,
 - d) nową zabudowę dostosować do historycznej kompozycji przestrzennej wsi w zakresie skali, bryły i formy architektonicznej w tym kształtu i wysokości dachu, nawiązać formami współczesnymi i stosowanymi materiałami do lokalnej tradycji architektonicznej oraz kształtować tak, by nie przyczyniła się do gruntownych zmian historycznie ukształtowanego krajobrazu wsi (stosować tradycyjny, historyczny rodzaj pokrycia dachowego, kolorystykę uwzględniającą walory estetyczne otoczenia jak i rozwiązania kolorystyczne występujące w zabudowie wsi), zakazuje się stosowania tworzyw sztucznych (np. siding) jako materiałów okładzinowych, blachodachówki i blachy trapezowej jako pokryć dachowych; powyższe uwarunkowania dotyczyć powinny również obiektów istniejących, poddawanych modernizacji technicznej i przebudowie,
 - e) w obrębie zespołu pałacowo – parkowego oraz zespołu kościelnego zakazuje się lokalizacji nowej zabudowy, z wyjątkiem odbudowy udokumentowanych obiektów historycznych;
- 2) strefę ochrony konserwatorskiej ekspozycji obiektu zabytkowego, w granicach której ustala się zakaz lokalizacji budowli infrastruktury technicznej o wysokości przekraczającej 12 m;
- 3) strefy ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego – zasady i warunki ochrony zgodnie z przepisami odrębnymi.

§ 16. Ustala się ochronę zabytkowych układów zieleni kształtowanej (parki, cmentarze) przez:

- 1) zachowanie terenu zabytkowych założeń w granicach historycznych;
- 2) układy zieleni kształtowanej należy konserwować, odtwarzając i uzupełniając tymi samymi gatunkami drzew.

5.1.3 Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Świdnica na lata 2017-2022

Lokalny Program Rewitalizacji (dalej LPR) Gminy Świdnica na lata 2017-2022 został przyjęty do realizacji uchwałą nr XLVII/427/2017 Rady Gminy Świdnica z dnia 22 września 2017 r. Celem LPR jest identyfikacja obszarów zdegradowanych oraz wskazanie samorządowi narzędzi służących do poprawienia ich funkcjonalności i stworzenia warunków do rozwoju. Głównym celem działań rewitalizacyjnych jest dążenie do poprawy sytuacji w pięciu sferach tj. społecznej, technicznej, przestrzenno-funkcjonalnej, gospodarczej i środowiskowej, poprzez kompleksowe i interdyscyplinarne przemiany, ukierunkowane na wyprowadzenie zdefiniowanych obszarów zdegradowanych z kryzysu poprzez realizację celów i kierunków działań dla obszaru rewitalizowanego w Gminie Świdnica.

Jednym z celów LPR jest *Sanacja przestrzeni publicznej i prywatnej oraz dostosowanie infrastruktury do aktualnych potrzeb mieszkańców*. Zgodnie z zapisami 2 kierunku działania pn. *Sanacja przestrzeni publicznej i prywatnej*, musi być ona traktowana priorytetowo, gdyż bezpośrednio rzutuje na poziom i jakość życia mieszkańców. Poprawa stanu istniejącego wymaga kompleksowych działań obejmujących renowację i modernizację zdegradowanych budynków mieszkalnych, budynków instytucji publicznych oraz obiektów turystycznych i rekreacyjnych. Równolegle poprawie musi ulec zagospodarowanie ogólnodostępnych terenów. Istotnym elementem służącym do realizacji kierunku jest renowacja zabytków, która nie tylko podniesie estetykę, ale także wzmocni potencjał turystyczny rewitalizowanego obszaru. Na potrzebę poprawy obiektów zabytkowych zwrócono uwagę poprzez perspektywę turystyki również w 5 kierunku działania pn. *Rozbudowa i modernizacja infrastruktury turystycznej*. Według autorów dokumentu restauracja obiektów zabytkowych winna być przeprowadzona w pierwszej kolejności. Równolegle winny być prowadzone inwestycje zmierzające do rozbudowy infrastruktury komplementarnej podnoszącej atrakcyjność i umożliwiających pełne wykorzystanie obiektów zabytkowych.

Wśród projektów rewitalizacyjnych na liście A znalazła się rewitalizacja wpisanego do rejestru zabytków parku wraz z stawem w Gogołowie. Wśród projektów i przedsięwzięć rewitalizacyjnych na liście B uwzględniono projekt gminy Świdnica rewitalizacji i adaptacji na cele kulturalne oraz edukacyjne, turystyczne i społeczne pałacu w Gogołowie.

5.1.4 Strategia Rozwoju Gminy Świdnica na lata 2020-2027

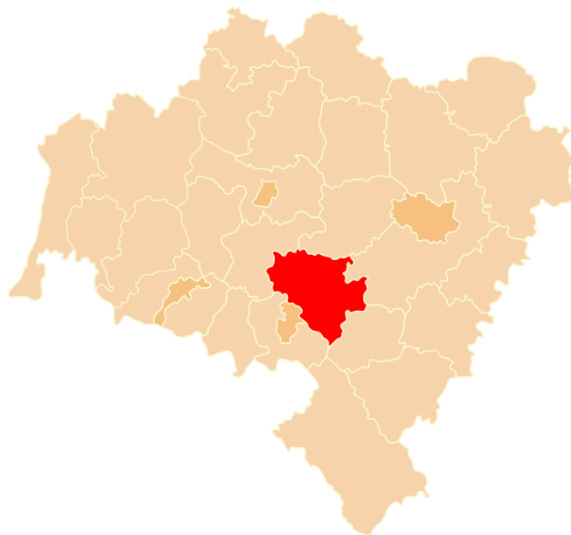
Strategia została przyjęta uchwałą Nr XXVI/261/2020 Rady Gminy Świdnica z dnia 9 lipca 2020 r. W dokumencie określono misję, cele strategiczne i operacyjne służące realizacji założeń dokumentu. Zostały one opracowane w oparciu o analizę SWOT czyli słabych i mocnych oraz szans i zagrożeń, jak również w oparciu o analizę PESTER czyli czynników politycznych, ekonomicznych, społecznych, techniczno-technologicznych, środowiskowych i regulacyjno-prawnych. Wśród słabych stron w analizie SWOT wymieniono zły stan techniczny obiektów zabytkowych. Efektem analiz stało się opracowanie planu strategicznego określającego działania samorządu. Wyznaczono 5 celów strategicznych, spośród których kwestie związane z dziedzictwem kulturowym znalazły się pośród celów priorytetowych i kierunków działań służących realizacji celu strategicznego 4 pn. *Rozwój infrastruktury oraz oferty turystycznej, sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej na terenie Gminy Świdnica*. W ramach celu 4.3 pn. Zapewnienie wysokiej jakości oferty kulturalnej przewidziano:

- rozbudowę i modernizację infrastruktury kultury,
- zwiększenie oferty kulturalnej dla wszystkich grup wiekowych, w tym w szczególności dla młodzieży,
- wspieranie i kreowanie gminnych wydarzeń kulturalnych,
- utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym,
 - * wspieranie prac remontowo-konserwatorskich oraz prac rewaloryzacyjnych przy obiektach zabytkowych,
 - * udzielanie dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

5.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1 Charakterystyka gminy

Gmina Świdnica położona jest w południowej części województwa dolnośląskiego. Zgodnie z podziałem fizycznogeograficznym znajduje się w znakomitej większości na terenie makroregionu Przedgórze Sudeckie, w obrębie dwóch mezoregionów tj. Równiny Świdnickiej oraz Kotliny Dzierżoniowskiej (część południowa od Lutonii Górnej do Krzczonowa). Nieznaczny obszar w południowej części gminy znajduje się z kolei w granicach makroregionu Pogórze Wałbrzyskie,

Ilustracja nr 1 Powiat świdnicki na tle województwa dolnośląskiego (źródło: www.wikipedia.org)

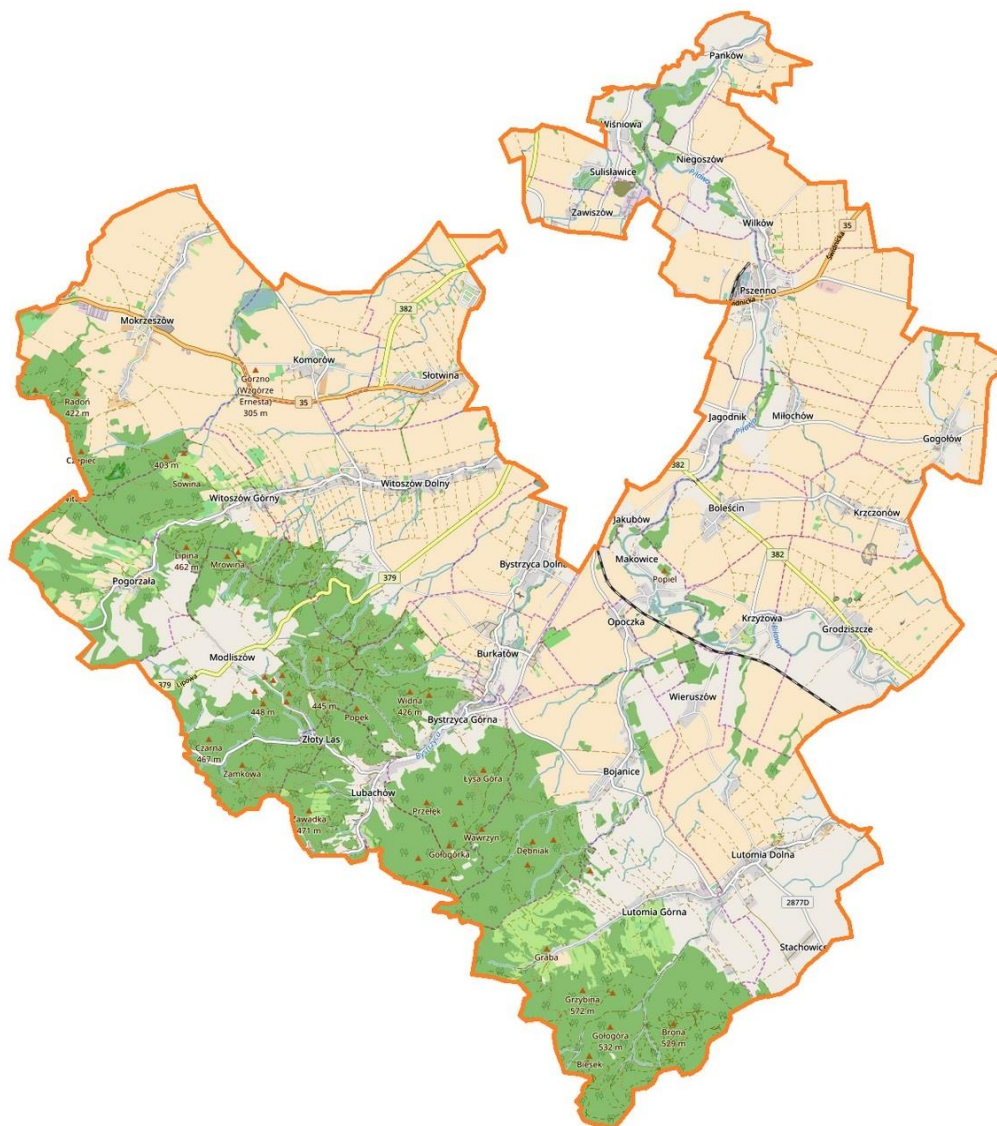
w mezoregionie Obniżenia Podsudeckiego (część południowo zachodnia od Lutonii Górnej do Mokrzeszowa). Od północy graniczy z gminami Jaworzyna Śląska oraz Żarów, od zachodu z miastami Wałbrzych i Świebodzice, od południa z gminami Walim i Pieszycy, od wschodu z gminami Marcinowice i Dzierżoniów.

Pod względem administracyjnym Gmina Świdnica wchodzi w skład powiatu świdnickiego. Jest jedną z ośmiu gmin powiatu, spośród których 2 są gminami miejskimi (Świdnica, Świebodzice), 3 miejsko-wiejskimi (Jaworzyna Śląska, Strzegom, Żarów), a 3 wiejskimi (Dobromierz, Marcinowice, Świdnica). Zajmuje obszar 20 784 ha, co stanowi 28 % powierzchni powiatu. Ośrodkiem administracyjnym jest Świdnica. W skład gminy wchodzi 33 sołectwa tj. Bojanice, Boleścin, Burkatów, Bystrzyca Dolna, Bystrzyca Górna, Gogołów, Grodziszczce, Jagodnik, Jakubów, Komorów, Krzczonów, Krzyżowa, Lubachów, Lutomia Dolna, Lutomia Górna, Lutomia Mała, Makowice, Miłochów, Modliszów, Mokrzeszów, Niegoszów, Opoczka, Panków, Pogorzała, Pszenno, Słotwina, Stachowice, Stachowiczki, Sulisławice, Wieruszów, Wilków, Wiśniowa, Witoszów Dolny, Witoszów Górny i Zawiszów. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego na dzień 31 grudnia 2021 r. gminę zamieszkiwało 17 546 osób, z czego 50,6% stanowią kobiety, a 49,4% mężczyźni. Gęstość zaludnienia wynosi 82 osoby na km², co jest liczbą wyższą od średniej dla gmin wiejskich regionu.

Z uwagi na położenie geograficzne w obrębie dwóch jednostek geograficznych środowisko przyrodnicze i krajobraz kulturowy gminy są zróżnicowane. W części środkowej, północnej a także w południowej dominują użytki rolne. W części zachodniej i południowo zachodniej dominuje z kolei krajobraz podgórski i górski, o wysokim stopniu lesistości. Użytki rolne ogółem stanowią, aż 70,1% powierzchni gminy. Lesistość wynosząca 23,6% jest poniżej średniej dla województwa wynoszącej blisko 29%. Terenu zabudowane i zurbanizowane stanowią z kolei 5,3%.

Gmina jest dobrze skomunikowana zewnętrznie, przez jej obszar przebiega bowiem droga krajowa nr 35 wiodąca z Wrocławia w kierunku granicy państwa, a także drogi wojewódzkie nr 379

z Wałbrzycha do Świdnicy) oraz nr 382 z Legnica do Nysa. Istotnym jest również fakt nieodległego przebiegu autostrady A4. Skomunikowanie wewnętrzne zapewnia gminie dobrze rozwinięta sieć dróg powiatowych oraz dróg o statusie gminnym.

Ilustracja nr 2 Gmina Świdnica (źródło: www.wikipedia.org)

5.2.2 Zarys historii obszaru gminy

Pierwsze ślady bytności człowieka na tym terenie odnotowano w epoce paleolitu dolnego (ok. 2,5 mln – ok. 120 000 tys. p.n.e.) i środkowego (ok. 250 tys. – ok. 40 000 tys. p.n.e.). Był to okres w dziejach w którym przedstawiciele form przedludzkich wytwarzali prymitywne narzędzia kamienne. Stanowiska archeologiczne z tego okresu znajdują się w Mokrzeszowie i Komorowie, gdzie w wyrobiskach natrafiono na narzędzia, odłupki i wióry krzemienne. Przemawiają one za bytnością człowieka neandertalskiego. Stanowisko z schyłkowej fazy paleolitu rozpoznano podczas badań archeologicznych w okolicy Grodziszca. Również w okolicy Grodziszca zlokalizowane jest obozowisko mezolityczne (ok. 8 000 – 4 800 r. p.n.e.), gdzie podczas badań powierzchniowych natrafiono głównie na artefakty

krzemienne. W okresie mezolitu ludność zamieszkiwała obozowiska otwarte i schroniska skalne, prowadząc nadal koczowniczy tryb życia oraz gospodarkę zbieracko-łowiecką. Był to okres przejściowy od gospodarki łowiecko-zbierackiej do wytwórczej. Około połowy V tysiąclecia p.n.e. na teren dzisiejszej Polski przybyły z południa nowe grupy ludności, która trudniła się uprawą roli i hodowlą zwierząt. Wraz z ich przybyciem pojawiły się również stałe osady. W analizowanym obszarze stosunkowo okres rewolucji neolitycznej (ok. 5200-1900 r. p.n.e.) charakteryzuje się stosunkowo niewielką ilością znalezisk luźnych oraz osad. Wśród znalezisk luźnych wyróżnić można siekiery i toporki Bystrzycy Górnej, Wilkowa i Grodziszcz. Na ceramikę neolityczną natrafiono z kolei w Słotwinie i Grodziszczu.

Kolejna epoka prehistoryczna tj. epoka brązu (ok. 2300-700 p.n.e.) reprezentowana jest w granicach gminy w postaci znalezisk pochodzących głównie z IV młodszego (ok. 1100-900 r. p.n.e.) i V późnego okresu (ok. 900-700 r. p.n.e.). Wszystkie stanowiska epoki brązu należą do kultury łużyckiej tzw. kultury pól popielnicowatych, która charakteryzowała się obecnością rozległych płaskich cmentarzysk. Stosunkowo duża ilość osad i śladów osadnictwa z tego okresu związana jest najpewniej z kulturowym centrum kultury łużyckiej znajdującym się na pobliskiej Ślęży. Z tego okresu na szczególną uwagę zasługuje cmentarzysko ciałopalne zlokalizowane w Słotwinie, w obrębie którego badania prowadzone jeszcze przed 1945 r. zaowocowały odkryciem 50 grobów.

Po okresie intensywnego osadnictwa łużyckiego, które ustąpiło na skutek najazdu Scytów w V w p.n.e., na obszarze gminy osadnictwo z niewiadomych względów zanikło. Niemal całkowity jest brak znalezisk z epoki żelaza tj. z okresu halsztackiego (700-550/400 p.n.e.), okresu lateńskiego (420-250/260 p.n.e.) i okresu wpływów rzymskich (ok. 200/180 p.n.e.-375 n.e.). Dostyc znaczna ilość monet rzymskich z I w. p.n.e. oraz z I i II w. n.e., może świadczyć o jakiejś aktywności na tym terenie. Być może są one związane z nieuchwytnym jak dotychczas osadnictwem, pewniej jednak są dowodem przebiegających tędy szlaków handlowych. Podobnie niemal całkowity jest brak znalezisk z okresu wędrówek ludów (375 r. do VI w.).

W VII w. na terenie Śląska pojawili się Słowianie, z których obecnością wiąże się powstanie systemu administracyjno – obronnego, którego elementami były obronne osady (grodziska). Z okresu

Ilustracja nr 3 Zdjęcie lotnicze oraz wykonane w technologii LIDAR-owej grodziska w Grodziszczu. (źródło: www.geoportal.dolnyslask.pl i www.geoportal.pl).

wczesnego średniowiecza (V-X w.) na szczególną uwagę zasługuje grodzisko położone w zakolu rzeki Pilawy w Grodziszczu. Najstarszy materiał ceramiczny odnaleziony na jego majdanie datowany jest na IX-X w. Prawdopodobnie grodzisko to jest tożsame z kasztem Gramolin wymienionym w bulli papieża Hadriana IV z 1154/5 r. Nieco późniejsze i słabiej rozpoznane są grodziska w Wilkowie

i Bojanicach. Ślady wczesnej fazy średniowiecza są dosyć powszechne, natrafiono na nie niemal w obrębie każdej z miejscowości leżącej w granicach gminy. Ma to bezpośredni związek z gęstą siecią osadniczą, która znajduje potwierdzenie także w dokumentach pisanych. Oprócz Grodziszcza w dokumentach XII-wiecznych wzmiankowane są jeszcze Bystrzyca Dolna (1149/50) i Gogołów (1193), być może także Boleścín (1193). Zapewne w tym czasie jedną ze znaczniejszych osad była Świdnica, po 1164 r. wymieniana jako kasztelania, a 1267 r. już jako osada miejska (miasto lokowano na prawie niemieckim w II poł. XIII w.).

W rezultacie wojny polsko-czeskiej toczonej w 990 r. przez Mieszka I i księcia czeskiego Bolesława II Pobożnego, Śląsk wszedł pod kontrolę władcy Polski. Po śmierci Bolesława III Krzywoustego w 1138 r., na mocy jego testamentu państwo uległo rozbiciu dzielnicowemu. Najstarszy syn Bolesława Władysław II Wygnaniec otrzymał Śląsk, ziemię lubuską i opolską. Obraz Śląska uległ zmianie za panowania jego wnuka Henryka Brodatego, który władał księstwem w latach 1201-1238. Za jego czasów na dynamice przybrała akcja osadnicza zapoczątkowana jeszcze przez jego dziada. W I poł. XII w. na Śląsk ściągano osadników z Niemiec, Flandrii i Walonii, zasiedlający nimi całe kompleksy wsi, w szczególności na słabo zaludnionym Pogórzu Sudeckim. Dalsza parcelacja Śląska nastąpiła w następstwie wydarzeń z 1241 r. Śmierć po Legnicą Henryka II Pobożnego była asumptem do dalszych podziałów Śląska. W 1248 r. dzielnicę podzielono pomiędzy Henryka III Białego i Bolesława II Rogatkę, synów Henryka II. Księstwo wrocławskie, a w ramach niego ziemia świdnicka, przypadło wówczas młodszemu z nich Henrykowi III Białemu. Około 1274 r. książę legnicki Bolesław II Rogatka wydzielił synowi Henrykowi V Brzuchatemu dzielnicę ze stolicą w Jaworze. Ten po śmierci Henryka IV Probusa w 1290 r. stanął w szranki o tron wrocławski, ostatecznie na nim zasiadając. Chcąc utrzymać niepewne rządy we Wrocławiu, w zamian za wsparcie udzielone mu przez brata Bolka I Surowego władającego wówczas księstwem jaworskim, w 1296 r. przekazał mu we władanie południowo zachodnią część księstwa wrocławskiego. W ten sposób powstało księstwo świdnicko-jaworskie.

Po śmierci Bolka I w 1301 r. jego włości zostały podzielone pomiędzy trzech synów Bernarda II, Bolka II i Henryka I. Ziemię świdnicką otrzymał Bernard. Sytuację polityczną Śląska determinowała w tym czasie aktywność wielkich adwersarzy tj. Czech Luksemburgów oraz jednoczącej się pod władaniem Władysława Łokietka Polski. W początku lat 20. XIV w. Bernard świdnicki wraz ze swoim bratem Henrykiem jaworskim opowiedzieli się po stronie króla Polski. Tradycje te kontynuowała Bolko II świdnicki, który w 1345 r. przystąpił u boku Kazimierza Wielkiego do koalicji antyluksemburskiej. W tym czasie większość księstw śląskich przeszła już pod zwierzchnictwo czeskie. W 1350 r. również książę świdnicki zawarł z królem czeskim Karolem IV układ, na mocy którego bratanica Bolka II miała wyjść za żonę za królewskiego syna Wacława. Otworzyło to drogę do inkorporacji księstwa do Czech, co nastąpiło wraz ze śmiercią w 1392 r. wdowy po Bolku II księżnej Agnieszki. Od tej pory księstwem świdnicko-jaworskim zawiadywali starostwie, powoływani przez króla czeskiego.

Akcja osadnicza prowadzona na Śląsku w XIII stuleciu wpłynęła zasadniczo na zmianę sieci osadniczej wokół Świdnicy. Pierwsze wzmianki o licznych miejscowościach z terenu gminy pochodzą właśnie ze źródeł XIII wiecznych i pochodzących z przełomu XIII/XIV w. W obszarach górskich powstawały wówczas typowe dla osadnictwa niemieckiego wsie łańcuchowe (*Waldhufendorf*). Wokół Świdnicy mieszczanie zakładali folwarki, które z czasem przekształciły się we wsie folwarczne. Wsie już istniejące, które zorganizowane były na prawie polskim, z czasem przechodziły na przeczepione wraz z osadnikami prawo niemieckie, które stało wyparło wcześniejsze podstawy administracyjno-ustrojowe. Wsie najczęściej należały do rodów rycerskich, część z nich pozostawała we władaniu kościoła, jeszcze inne znajdowały się w posiadaniu miasta. Obraz wsi powstałych w tym czasie dziś jeszcze można odczytać w terenie, studiując przede wszystkim źródła kartograficzne.

Po śmierci Karola IV w 1378 r. monarchia czeska uległa erozji, co odbiło się ujemnie na bezpieczeństwie i porządku. W Czechach pojawiły się ruchy anarchistyczne, poważnym problemem stali się rycerze-rabusie. Księstwa śląskie wykorzystały ten czas na uniezależnienie się od królestwa,

pozostając nadal pod zwierzchnictwem Luksemburgów. Efektem niezadowolenia o charakterze społeczno-religijnym i narodowościowy, stały się wojny husyckie (1419-1436), które głównie w latach 20. areną stał się także Śląsk. Ziemi świdnicka została splądrowana przez husytów w 1427 r. W kolejnych latach teren księstwa świdnicko-jaworskiego bezustannie plądrowała husycka załoga z Niemcy. Po zakończeniu wojen husyckich ziemi świdnicka była zniszczona i wyludniona, nadal zmagano się z działalnością rycerzy-rabusiów. Kryzys pogłębił się w II poł. XV w. z uwagi na niekorzystnie kształtujące się ceny zboża. Wsie wokół Świdnicy zaludniły się z powrotem dopiero w I poł. XVI w., co związane było pojawieniem i upowszechnieniem się w tym czasie folwarków pańszczyźnianych. Okres ten charakteryzuje się również zakładaniem osad czy też powstawaniem gwarectw w istniejących już wsiach, związanych z górnictwem, hutnictwem czy szklarstwem.

Po okresie walk o tron praski, który toczył się pomiędzy Podiebradami, Jagiellonami, Maciejem Korwinem i Habsburgami, po śmierci w 1437 r. Zygmunta Luksemburczyka, Śląsk w latach 1474-1490 pozostawał we władaniu króla węgierskiego Macieja Korwina. Po jego śmierci podlegał zwierzchnictwu króla Czech i Węgier Władysława Jagiellończyka, a następnie jego syna Ludwika. Po bitwie w 1526 r. pod Mohaczem, w której poległ Ludwik Jagiellończyk, na mocy układów wiedeńskich z 1515 r., cały Śląsk przeszedł pod panowanie domu Habsburgów. Początek rządów habsburskich zbiegł się, wbrew woli cesarza, z umacnianiem się reformacji, pod wpływem której byli także mieszkańcy księstwa świdnicko-jaworskiego (księstwo świdnickie dzieliło się wówczas na cztery weichbilty – okręgi, w tym okręg świdnicki). Powszechnie przyjęcie wiary reformowanej i nieprzerwanie wrogi do niej stosunek władcy, stał się zarzewiem nabrzmiewającego przez blisko wiek konfliktu, który wybuchł z wielką siłą w 1618 r. W efekcie wojny, która trwała trzydzieści lat, księstwo świdnickie, jak i cały Śląsk, zostało całkowicie zrujnowane. Wsie opustoszały, zniszczone zostały rezydencje, folwarki i zabudowania wiejskie. Według Martina Treblina na 77 wsi jakie istniały przed wojną w okręgu świdnickim, 35 uległo całkowitemu spaleniu, a 29 zupełnie opustoszało. Zawarcie w 1648 r. pokoju westfalskiego stało się początkiem blisko stu letniego okresu pokoju, okresu w którym wieś powoli odbudowywała swój potencjał. Część miejscowości należała do miasta Świdnicy, jak Lutomia, Modliszów, Miłochów, Pszenno, Słotwina czy Witoszów. Większość pozostawała w rękach szlachty, po zakończeniu wojny część z nich zmieniła właścicieli.

Wzrost potęgi Prus i pretensje władających nią Hohenzolernów wysuwane do terenów, którymi niegdyś władali Piastowie brzesko-legniccy, stały się powodem wybuchu w 1740 r. I wojny śląskiej. W rezultacie trzech wojen śląskich toczonych pomiędzy Austrią Habsburgów i Prusami, które trwały do 1763 r., Śląsk w większości znalazł się w granicach państwa pruskiego. Jedną z aren walk było księstwo świdnickie, skupiały się one jednak głównie na próbach zdobycia Świdnicy i nie przyniosły większych zniszczeń na wsi. Tym niemniej w trakcie III wojny śląskiej armie austriacka i pruska 21.07.1762 r. starły się w bitwie pod Burkatowem i Lutomią. Ślady tego wydarzenia dziś jeszcze widoczne są w okolicach wspomnianych miejscowości, w postaci relikwów umocnień polowych. Zajęcie Śląska przez Prusy pociągnęło za sobą fundamentalne zmiany ustrojowe i administracyjne. Już w trakcie I wojny śląskiej na mocy dekretu Fryderyka II z 25 listopada 1741 r. dotychczasowe okręgi zastąpiły powiaty na czele których stali landraci. Dekret ten kończył również kilkunastowieczną historię księstwa świdnicko-jaworskiego.

W II połowie XVIII w. zapoczątkowane zostały zmiany społeczno-gospodarcze, których motorem napędowym była rewolucja przemysłowa. W ich rezultacie świat feudalny ustąpił ustrojowi liberalnemu. Pierwszymi objawami zmian w powiecie świdnickim były wystąpienia chłopskie w latach 1764-1767. Bezpośrednim powodem, ostatecznie krwawo stłumionych rozruchów, były obciążenia fiskalne i rabunkowa polityka państwa pruskiego, którą realizowali w szczególności nowi właściciele ziemscy. Zmiany przybrały tempa po zakończeniu wojen napoleońskich, które nie przyniosły miejscowościom powiatu zniszczeń. Ich wynikiem był m.in. szeroko zakrojony program reform w państwie pruskim. Na ich mocy sekularyzacji uległy dobra kościelne, które przekształcono w własność

królewską. Wsie powiatu świdnickiego nadto dzieliły się w tym czasie na te będące w posiadaniu miasta Świdnicy, pozostające we władaniu szlachty, a także będące własnością urzędników czy deputowanych oraz prywatną. I poł. XIX w. to także okres, w którym zmianie uległ obraz podświdnickiej wsi. Dominującą dotychczas na obszarze wiejskim zabudowę drewnianą w szybkim tempie zaczęły wypierać budynki murowane. Głównymi powodami takiego stanu były regulacje prawne. Ważnym czynnikiem tych zmian było również upowszechnienie się budownictwa frankońskiego a następnie frydrycjańskiego, brak odpowiedniej ilości drewna, a także uwłaszczenie się chłopów. W krajobrazie wsi pojawiły się zakłady pracy jak np. cukrownie w Pszennie czy duże młyny w Burkatowie. Zmieniał się również charakter wsi górskich, w których pojawiły się pensjonaty i gospody. Impulsem do rozwoju stała się kolej, która dotarła do Świdnicy już w 1844 r., a w latach 50. XIX w. połączyła Świdnicę z Dzierżoniowem, w początku XX w. z Jedliną Zdrój.

Na mocy ustaleń kończącego wojny napoleońskiej kongresu wiedeńskiego w 1816 r. powstał powiat ziemski świdnicki (*Landkreis Schweidnitz*), który wchodził w skład rejencji dzierżoniowskiej. Wkrótce powiat ten podzielono na powiaty wałbrzyski i świdnicki, które od 1820 r. weszły w skład rejencji wrocławskiej. Na czele powiatu stał landrat, który był najwyższym przedstawicielem władzy wykonawczej na terenie powiatu, o kompetencjach bliskich tym jakie posiadał prezydent rejencji. W 1899 r. z obszaru powiatu wyłączone zostało miasto Świdnica, któremu nadano status powiatu miejskiego (*Stadtkreis*). Granice powiatu uległy zmianie jeszcze w wyniku reformy 1932 r., kiedy to zlikwidowano powiat strzegomski, włączając miasto Strzegom oraz 12 okręgów wiejskich do powiatu świdnickiego. Równocześnie z powiatu świdnickiego Sobótkę z przyległościami i kilka innych okręgów przeniesiono do innych powiatów. W tak ustalonych granicach powiat przetrwał do maja 1945 r., kiedy to do Świdnicy wkroczyły wojska radzieckie. Korekt nie dokonały również tworzące się władze polskie.

5.2.3 Architektura rezydencjonalna

Jednym w wyróżników w krajobrazie kulturowym gminy są dawne siedziby pańskie tzn. dwory i pałace. Zazwyczaj są to obiekty wchodzące w skład zespołów pałacowo- lub dworsko-parkowych z folwarkiem. Założenia były zazwyczaj jednym z istotniejszych elementów układu przestrzennego wsi, a w przypadku tzw. wsi folwarcznych wręcz dominujący. Większość obiektów rezydencjonalnych objętych jest ochroną konserwatorską, tym niemniej np. XVIII w. pałac w Bystrzycy Górnej znajduje się poza ewidencją zabytków z uwagi na daleko posunięty zakres przekształceń, który spowodował całkowitą utratę jego wartości zabytkowych. W granicach trzech dużych wsi tj. Grodziszcz (obecnie jeden z obiektów w granicach Krzyżowej), Mokrzeszowa i Lutonii Dolnej, które historycznie znajdowały się w rękach więcej niż jednego właściciela, znajdują się po dwa obiekty rezydencjonalne. Podobnie jest w przypadku Pszena, z tą jednak różnicą, że w granicach tej wsi znajduje się dwór sołecki oraz willa dyrektora cukierni. Szczególnym rodzajem rezydencji są dwory sołtysie, których wyróżniająca się najczęściej architektonicznie forma, wynika z wielkości majątku ziemskiego wolnego sołtysa i przywilejów jakie posiadali od czasów lokacji wsi na prawie niemieckim. Najstarszym obiektem jest datowany na II poł. XV w. dwór w Pankowie. Obiekt po 1945 r. został zrujnowany i obecnie zachowany jest w formie ruiny, której stan sukcesywnie się pogarsza. W XVI w. wzniesiono obiekty w Bystrzycy Dolnej, Gogołowie, Grodziszczu, Sulisławicach, Witoszowie Dolnym i Zawiszowie. Najpewniej z tego okresu pochodzi również najstarsza część pałacu w Wilkowie.

Ilustracja nr 4 Założenia w Wilkowie i Gogołowie na mapie *Preußische Urmesstischblätter* (źródło: *Staatsbibliothek zu Berlin, Kart. N 729 –Blatt 3014 von 1824*)

W XVI stuleciu ukształtowała się struktura przestrzenna folwarku feudalno-pańszczyźnianego, w skład którego wchodziła siedziba właściciela tj. dwór lub pałac, oraz zespół zabudowy folwarcznej. Późnogotyckie i renesansowe dwory były przebudowywane i rozbudowywane, ich wygląd ulegał przeobrażeniom zgodnie z obowiązującymi aktualnie trendami. W dobie baroku w otoczeniu rezydencji pojawiają się parki i ogrody. Najlepszym i najpełniej zachowanym przykładem z tego okresu jest zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem w Krzyżowej. W XVII stuleciu wniesiono także pałac w Komorowie i dwór w Grodziszczu, barokizacji uległy w tym czasie dwór w Gogołowie, pałac w Grodziszczu i pałac w Witoszowie Dolnym. W kolejnym wieku wzniesiono dwór w Bojanicach, pałac w Boleścinie, dwory w Lutonii Dolnej, pałac i dwór w Mokrzeszowie czy dwór w Wieruszowie. W końcu XIX stulecia pojawiła się nowa forma rezydencji, w tym czasie upowszechniły się wille, które wielkością i formą architektoniczną nie ustępowały pałacom. Ich właścicielami byli m.in. majątni fabrykanci. Na terenie gminy Świdnica obiektami takimi są willa dyrektora cukrowni w Pszennie oraz willa podmiejska w Bystrzycy Górnej.

Ilustracja nr 5 Dwór w Pankowie (źródło: www.polska-org.pl)

Stopień zachowania i integralności obiektów rezydencjonalnych jest zróżnicowany. Do naszych czasów w formie ruiny zachowały się dwory w Pankowie i Sulisławicach. Obiekty te są

niezabezpieczone, co wskazuje, że stan ten będzie się pogłębiał. W kondycji nieco tylko lepszej znajdują się cenne obiekty w Gogołowie, Jakubowie oraz w Bystrzycy Górnej. W każdym z nich występuje stan postępującej katastrofy budowlanej, zawalone są części dachów, stropy oraz część murów. W przypadku braku podjęcia niezwłocznych prac zabezpieczających w nieodległej przyszłości los tych obiektów mogą podzielić pałace w Komorowie i Wilkowie, których dachy są w złym stanie. Nieco tylko w lepszej kondycji są pałac w Wiśniowej oraz dwór Liebiga w Słotwinie, które w ostatnich latach zyskały nowe pokrycia dachowe. Pozostałe obiekty rezydencjonalne są w dostatecznym stanie zachowania, co oznacza przede wszystkim, że nie zagraża im zniszczenie. Tym niemniej w niemal wszystkich z tych obiektów konieczne jest przeprowadzenie określonych robót budowlanych, prac konserwatorskich czy restauratorskich. Na tym tle wyróżniają się pałace w Krzyżowej, Makowicach i Witoszowie Górnym.

Bojanice, dwór. Wzniesiony w k. XIX w. w zespole dworsko-folwarcznym należącym do rodu von Websky. Obiekt pełnił głównie funkcję siedziby zarządcy. Założony na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym. Murowany, otynkowany, elewacja zachodnia. docieplona i otynkowana, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki w kolorze ceglastym układanej podwójnie w koronkę. Elewacja wsch. (frontowa) w przyziemiu 7-osiowa, wyżej 6-osiowa, z płytkim ryzalitem w przyziemiu 3-osiowym, wyżej 2-osiowym, zwieńczonym trójkątnym szczytem nakrytym dachem dwuspadowym, w szczycie oculus. Dekoracja architektoniczna w postaci gzymsów międzykondygnacyjnych i koronujących, profilowanych obramień, narożnych lizen i plakiet podokiennych.

Ilustracja nr 6 Pałac w Boleścinie, widok od południa

Boleścin, pałac. Pałac został wzniesiony w XVIII w. przez ród von Czettritz-Neuhaus, przebudowany ok. 1840 r. a następnie ok. 1920 r. Zlokalizowany w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem. Założony na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z facjatkami baryłkowymi w dolnych połaciach. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki układanej podwójnie w koronkę w kolorze ceglastym. Elewacja pld.-wsch. (frontowa) 7-osiowa, z wejściem głównym w osi centralnej poprzedzonym balkonowym portykiem wspartym na czterech kolumnach w porządku tokańskim, dźwigającym proste belkowanie, ponad którym gzyms kostkowy i pełna balustrada. Otwór dawnej loggii zamurowany, ujęty półkolumnami i pilastrami dźwigającymi nadproże. Wokół wejścia głównego profilowana, uszakowa

opaska, spięta kluczem. Wokół otworów okiennych parteru oraz niektórych otworów okiennych drugiej kondygnacji profilowane obramienia ponad którymi odcinkowe gzymsy wsparte na konsolkach.

Burkatów, pałac. W 1834 r. spaleniu uległa stara siedziba rycerska. W kolejnych latach staraniem hrabiego von Pücklera wzniesiony został nowy pałac, zapewne z wykorzystaniem murów wcześniejszej rezydencji. Obecna forma zabytku jest z kolei wynikiem prac realizowanych w 1895 r. Założony na planie nieregularnym zbliżonym do litery L, z ryzalitem pomiędzy skrzydłami do którego od strony zach. przylega wieża, w której klatka schodowa. Dwukondygnacyjny, na wysokiej partii piwnicznej, nakryty dachem czterospadowym z lukarnami powiekowymi w połaciach, wieża trójkondygnacyjna nakryta ośmiobocznym hełmem. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki w kolorze ceglasmym układanej podwójnie w koronkę. Wieża pokryta dachówką karpiówką w kolorze czarnym glazurowaną układaną w łuskę. Skrzydło wsch. od zach. 4-osiove, z otworem drzwiowym w osi drugiej, od płd. 4-osiove, od wsch. 7-osiove z otworami osi środkowej flankowanymi przez wąskie blendy. Skrzydło zach. od zach. 4-osiove z 2-osiową wieżą, od płd. 6-osiove, z 3-osiowym ryzalitem o jednoosiową wieżą. Elewacje w części boniowane, w części pokryte tynkiem gładkim. Dekoracja architektoniczna w postaci gzymsów międzykondygnacyjnego, podokiennego oraz wydatnego profilowanego gzymsu koronującego.

Bystrzyca Dolna, pałac. Pierwotna rezydencja wzniesiona w XVI w. została rozbudowana w duchu manierizmu niderlandzkiego w latach 70. XIX w. przez ród von Reitzenstein. Wzniesiony na planie litery L, z korpusem głównym na planie wydłużonego prostokąta, z nieco cofniętymi względem części środkowej częściami bocznymi. Od strony płn.-zach. do elewacji przylega prostopadłe skrzydło, wysunięte ryzalitowo w kierunku płn.-wsch. Od płn.-zach. na osi korpusu znajduje się prostokątny ryzalit nakryty dachem dwuspadowym. Od płd.-zach. prostokątna weranda. Część środkowa korpusu dwukondygnacyjna, nakryta wysokim dachem mansardowym z naczółkami, w połaciach którego wystawki i lukarny powiekowe. Części boczne oraz skrzydło płn.-zach. także dwukondygnacyjne, nakryte dachami płaskimi, przesłoniętymi attykami w formie balustrady tralkowej. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki układanej w łuskę (dach mansardowy) oraz papą na deskowaniu (dachy płaskie). Elewacja płd.-wsch. (frontowa) 9-osiowa, część środkowa 5-osiowa, boczne 2-osiove. Wejście w osi środkowej zaakcentowane portykiem kolumnowym, którego belkowanie stanowi jednocześnie płytę balkonową. Elewacje z bogatą dekoracją architektoniczną podkreślającą podziały tak wertykalne jak i horyzontalne m.in. w postaci gzymsów międzykondygnacyjnego, podokiennego, koronującego, pasów boniowania, profilowanych obramień otworów.

Bystrzyca Górna, willa suburbana. *Villa Heinrichlust* została wzniesiona w ostatnich latach XIX w. Założona na regularnym, symetrycznym rzucie. Korpus główny na planie prostokąta. Przylegają do niego dwa prostopadłe dobudowane w okresie późniejszym, symetryczne skrzydła, wysunięte w stronę parku, cofnięte od strony płn.-zach. Od tej strony poprzedzony tarasem, wzmocnionym kamiennym murem oporowym. Pałac dwukondygnacyjny, z górną kondygnacją niższą, nakryty dachami czterospadowymi o niewielkim kącie nachylenia, z wydatnymi okapami. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z papy na deskowaniu. Elewacja płd.-wsch. 7-osiowa, symetryczna, z otworem wejściowym w osi środkowej podkreślonym jednoosiowym i jednokondygnacyjnym ryzalitem, ponad którym balkon. Skrzydła boczne jednoosiowe, w kondygnacji drugiej z balkonami. Elewacja płn.-zach. 11-osiowa z 3-osiowym ryzalitem zwieńczony trójkątnym frontonem, poprzedzonym szerokimi schodami. W partii dolnej dwie kolumny oraz dwa skrajne filary podtrzymują arkady, tworząc płytkie wnęki w których otwory okienne i drzwiowe. Dekoracja architektoniczna bogata m.in. w postaci profilowanych obramień otworów, gzymsów kordonowych, wyładowanego gzymsu koronującego wspartym na kroksztynach.

Gogółów, dwór. Dwór późnogotycki wzniesiony w 1538 r. przez ród von Nimptsch, przebudowany w 1592 r., modernizowany w 1894 r. przez Hansa Erdmanna von Hochberga. Zbudowany na planie litery „L“, z dobudówką od strony płn.-wsch., dwukondygnacyjny, nakryty dachem łamanym z naczółkami. Murowany z kamienia i cegły, otynkowany, z kamieniarką wykonaną z piaskowca oraz dekoracją sgraffitową z 1592 r., pokryty dachówką karpiówką o wyroju sześciokątnym układaną podwójnie w koronkę, w kolorze ceglącym. Dobudówka pokryta dachówką ceramiczną o wykroju segmentowym w kolorze grafitowym. Elewacja płd. (frontowa) w przyziemiu 5-osiowa, powyżej 7-osiowa, o nierównym rozmieszczeniu otworów okiennych, asymetryczna. Ganek wejściowy usytuowany centralnie, ponad nim balkon oraz pierwotnie dwukondygnacyjny szczyt z kartuszem i zegarem w partii dachu. Elewacja wsch. 3-osiowa, w narożu zabudowana XIX-wieczną dobudówką. Na elewacji zachodniej kartusz herbowy z datą „1538“.

Grodziszcze, pałac. Barokowy pałac został wzniesiony w poł. XVIII w. zapewne przez ród von Dresky, najpewniej w wykorzystanie obiektu z XVI stulecia. W XIX i XX w. był modernizowany i przebudowywany. Pałac na planie litery T z współczesną partią parterową z tarasem w narożniku płn.-zach., dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z niewielkimi beczkowymi lukarnami oraz świetlikami w górnej połaci. Murowany z kamienia i cegły, otynkowany, nakryty dachówką ceramiczną w kolorze wiśniowym i ceglącym układanej w łuskę. Elewacja płd.-wsch. (frontowa) 8-osiowa, z wejściem w osi trzeciej ujętym piaskowcowym otynkowanym portalem, poprzedzonym reprezentacyjnymi kamiennymi schodami. Oś portalu ujęta ukośnymi lizenami, w dolnej partii boniowanymi. Portal w postaci zdwojonych pilastrów na cokołach, z korynckimi kapitelami, na których wspierają się odcinki belkowania z wydatnym przerwanym gzymsem, na którym ustawione są dwa gazony. Dekoracja architektoniczna w postaci wydatnego gzymasu koronującego, wspartego na dzielących wertykalnie II kondygnację półlizenach.

Grodziszcze, dwór sołecki. Zespół sołectwa w istniejącej obecnie postaci został wzniesiony pomiędzy IV ćw. XVIII w. lub I ćw. XIX w. Jest to obiekt składający się z dwóch brył, założonych na planie prostokąta, przesuniętych względem siebie. Skrzydło zach. w części płd.-wsch. zryzalitowane, od płn.-wsch. z dwoma przybudówkami w formie przypominających masywne przypory. Od zach. do elewacji szczytowej przylega wtórna parterowa przybudówka. Dwukondygnacyjny, z wysoką partią piwniczną, nakryty wysokim dachem dwuspadowym (część wsch. niższa). Murowany głównie z kamienia łamanego, w mniejszym stopniu z cegły, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki układanej podwójnie w koronkę, dachówki esówki w kolorze brązowym oraz z blachy dachówkopodobnej o wykroju esówki w kolorze czerwonym. Tynki wapienne i cementowe. Dekoracja architektoniczna zachowana jedynie w postaci gzymasu koronującego oraz reliktyw obramień otworów okiennych.

Jakubów, pałac. Wzniesiony w 1641 r. został w znacznym stopniu przebudowany w 1783 r., kiedy majątek pozostawał w rękach Karla Sylwusa von Gellhorna. Założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, z dwukondygnacyjną przybudówką również na planie prostokąta od płd.-zach. oraz balkonem w konstrukcji drewnianej na wysokości płn.-wsch. drugiej kondygnacji wspartej na czterech słupach, nakryty dachem łamanym z naczółkami, wystawkami w połaci dolnej oraz lukarnami pulpitowymi w połaci górnej. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki w kolorze grafitowym układanej podwójnie w koronkę. Elewacja płd.-wsch. (frontowa) symetryczna, 7-osiowa, rozczłonkowana pionowo boniowanymi lizenami, z otworem drzwiowym w osi centralnej zamkniętym łukiem koszowym podkreślonym portykiem, ujętym pilastrami i nakrytym daszkiem o wykroju odcinka łuku nakrytym dachówką. Ponad wejściem dwa herby rodu Gellhorn. Dekorację architektoniczną uzupełniają profilowane gzymasy koronujące i międzykondygnacyjny, oraz obramienia otworów okiennych ze zwornikami.

Ilustracja nr 7 Pałac w Komorowie, widok od południa

Komorów, pałac. Obiekt zapewne wzniesiony w XVIII w., przebudowany został ok. 1800 r. Pałac wzniesiony został na planie litery L, dwukondygnacyjny, z wysoką partią piwniczną w szczególności od płn., nakryty dachem mansardowym z połaciach którego lukarny szczytowe. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki w kolorze ceglonym układanej podwójnie w koronkę. Elewacja płd. (frontowa) 8-osiowa, z wejściem w osi 5. Przed wejściem portyk kolumnowy wsparty na pilastrach i kolumnach w porządku toskańskim, zwieńczony frontonem w kształcie łuku nadwieszonym pobitym blachą. Dekoracja architektoniczna w formie boniowanych lizen wzmacniających narożniki oraz podkreślających oś 5 w elewacji frontowej, gzymsów międzykondygnacyjnego z motywem cekinowym oraz wydatnego profilowanego gzymsu koronującego, profilowanych obramień otworów okiennych. Stolarka okienna historyczna pochodząca z dwóch faz.

Krzyżowa, pałac. Wzniesiono w latach 1712-1726, zapewne z wykorzystaniem obiektu wcześniejszego, dla Sigismunda von Zedlitz und Leipe. W latach 1868-1896 obiekt przebudowano i rozbudowano wg projektu berlińskiego architekta Godekinga na zlecenie Helmutha Bernharda von Moltke. Założony na planie wydłużonego prostokąta z ryzalitami w elewacjach płn., wsch. i płd., trójkondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym. Murowany, otynkowany, z pokryciem wykonanym z łupka kamiennego. Elewacja zach. (frontowa) 9-osiowa, z 3-osiowym płytkim ryzalitem, w którym w drugiej kondygnacji na osi barokowy piaskowcowy portal dostępny paradnymi schodami. Ryzalit w partii dachu zwieńczony jest 4-osiową wystawką nakrytą dachem trójspadowym. Otwór drzwiowy zamknięty łukiem nadwieszonym flankują pilastry i kolumny zwieńczone gierowanym gzymsem, na którym gazony. Trzecia kondygnacja 10-osiowa. Dekoracja architektoniczna w postaci boniowanych lizen ujmujących narożniki oraz wydatnego gzymsu koronującego.

Krzyżowa, dwór *Alberthof*. Dwór stanowi relikwiant dawnego zespołu dworsko-folwarcznego Grodziszca Dolnego. Wzniesiony został najpewniej w końcu XVIII lub na początku XIX w. Założony na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z naczółkami. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki o wykroju sześciokątnym i klasycznej układanej podwójnie w koronkę oraz dachówki ceramicznej esówki. Elewacje wsch. pierwotnie 9- obecnie 7-osiowa, z centralnym płytkim ryzalitem o narożnikach zaakcentowanych boniowaniem. Elewacja zach. pierwotnie zapewne również 7-osiowa, obecnie w

parterze 3-osiowa, wyżej 5-osiowa. Dekoracja architektoniczna ramowa w postaci boniowanych lizen dzielących elewację wertykalnie oraz gzymsów podokiennych, międzykondygnacyjnych oraz koronującego.

Lutomia Dolna, dwór. Wzniesiony w l. 40. XX w. w majątku *Niederhof* zapewne przez ród Frömsdorf. Założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym. Murowany z cegły ceramicznej, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpieńki o wykroju sześciokątnym układanym podwójnie w koronkę. Elewacja płn.-wsch. (frontowa) 8-osiowa z 3-osiowym płytkim ryzalitem zwieńczonym trójkątnym frontonem, w którym blenda w formie okna termalnego. Otwór wejściowy w osi środkowej, ponad nim balkon. Elewacja płd.-zach. 9-osiowa z 3-osiowym płytkim ryzalitem zwieńczonym trójkątnym frontonem, w którym okno termalne. Dekoracja architektoniczna w formie gzymsu międzykondygnacyjnego, obramień okiennych (cofniętych w parterze, profilowanych wyżej) oraz pilastrów ujmujących narożniki elewacji i ryzalitów, na których wspiera się profilowany gzyms koronujący. Schody i portal w elewacji frontowej z piaskowca.

Lutomia Dolna, dwór. Dwór wzniesiony został w 1854 r. w majątku *Friedrichshof* przez rodzinę Gröschner. Założony na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym w którym półokrągła wystawka. Od strony płd. „wciśnięta” niejako pomiędzy dwór, a budynek mieszkalny, parterowy łącznik. Od strony płd.-zach. centralnie dostawiona parterowa dobudówka z zadaszonym dachem pulpityowym tarasem skomunikowanym monolitycznymi schodami z ogrodem. Murowany z cegły ceramicznej, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki holenderki w kolorze ceglasmym. Elewacja płn.-wsch. (frontowa) 9-osiowa, symetryczna, z wejściem w osi centralnej przed którym ganek w konstrukcji drewnianej. Tynki historyczne, świadczące o bogactwie dekoracji architektonicznej budynku, zachowały się jedynie w elewacji płd.-wsch., jak również w części w elewacji frontowej. Elewacja frontowa podzielona była wertykalnie częściowo boniowanymi pilastrami na trzy 3-osiowe części. Podziały horyzontalne wprowadzono profilowanymi gzymsami międzykondygnacyjnymi, podokiennymi oraz koronującym wspartym na pilastrach. Wokół otworów okiennych znajdowały się profilowane opaski.

Ilustracja nr 8 Dwór Friedrichshof na ujęciu archiwalnym (źródło: www.polska-org.pl) oraz na fotografii współczesnej

Ilustracja nr 9 Pałac w Makowicach, widok od zachodu

Makowice, pałac. Wybudowany w 1879 r. w dobrach rodu von Websky, być może z wykorzystaniem obiektu wcześniejszego. Wzniesiony w stylu francuskiego neorenesansu w formie dwukondygnacyjnego prostopadłościanu z ryzalitami na osi, przykryty dachem czterospadowym ze świetlikiem nad częścią centralną, o wolutowych lukarnach w połaciach dachowych. Murowany z cegły, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki ułożonej w łuskę. Elewacja frontowa od zach. 7-osiowa, z 3-osiowym ryzalitem, nad którym czworoboczna, trójkondygnacyjna wieża nakryta dachem czterospadowym pobitym blachą układaną na rąbek stojący z lukarną w połaci zach. Główne wejście w osi środkowej, otwór poprzedzony kolumnowym portalem zwieńczonym belkowaniem i tympanonem. Elewacja wsch. komponowana analogicznie. Ryzalit po stronie wsch. zamknięty 3-osiową, dwukondygnacyjną wolutową facjatą, flankowany cylindrycznymi wieżyczkami. Poprzedza go portyk kolumnowy zwieńczony tarasem dostępnym z piętra oraz taras zakończony półkoliście z jednobiegowymi schodami po bokach. W elewacji półd. balkony po bokach ryzalitu, w elewacji półn. jeden balkon. profilowanych obramieniach zamkniętych trójkątnymi i półkolistymi naczółkami. Powyżej otwory o obramieniach z uszakami i kluczem.

Milochów, dwór sołecki. Dawny dwór w zespole dziedzicznego sołectwa, wzniesiony został w 1597 r., przebudowany w wieku XIX. Założony na planie wydłużonego prostokąta, wzdłuż osi półn.-półd., dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. Z dwukondygnacyjną przybudówką od strony półn., nakryta dachem płaskim. Murowany z cegły ceramicznej, otynkowany, pokryty dachówką karpiówką układaną podwójnie w koronkę w kolorze ceglonym, przybudówka papą na deskowaniu. Elewacja wsch. (frontowa) w przyziemiu 5-osiowa, z wydatnym jednoosiowym ryzalitem w osi 2, pseudoryzalitem zwieńczonym ozdobnym szczytem w osi 4, w kondygnacji drugiej 6-osiowa, przybudówka 2-osiowa. Detal architektoniczny w postaci profilowanych obramień otworów okiennych z uszakami, gzymsu konsolowego, fryzu arkadowego z guttami u podstawy i schodkowego.

Mokreszów, pałac. Obiekt rezydencjonalny wzmiankowany w 1761 r. W poł. XIX w. przebudowano lub wniesiono w jego miejscu pałac w stylu włoskiej willi. W latach 60. XX w. budynek gruntownie przebudowano. Założony na planie prostokąta, osadzony na niskim cokole, trójkondygnacyjny, nakryty dachem płaskim. Murowany, otynkowany. Elewacja półn. (frontowa) 7-osiowa, zaakcentowana płytkim 3-osiowym ryzalitem o otworach okiennych i drzwiowych zamkniętych półkoliście. Dekoracja

architektoniczna zachowała się jedynie w postaci gzymsów odcinkowych nad otworami okiennymi oraz prostego gzymsu oddzielający kondygnacje.

Mokrzeszów, dwór. Dwór wzniesiony został ok. 1870 r., być może z wykorzystaniem obiektu wcześniejszego, który zapewne istniał w majątku Mokrzeszów Górny już w końcu XVIII w. Założony na planie prostokąta, o bryle zróżnicowanej wysokościowo, w części wsch. dwukondygnacyjny, w części zach. dwukondygnacyjny z wysoką partią poddasza, zwieńczony dachami namiotowymi o niskiej strzałce i wysuniętych okapach. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z papy bitumicznej. Elewacja półn. (frontowa) 7-osiowa, symetryczna. W osi 4 murowana przybudówka mieszcząca wejście główne. Elewacje artykułowane wąskimi gzymsami oddzielającymi poziom poddasza oraz gzymsem podokiennym wspólnym dla zdwojonych okien w wyższej części obiektu po stronie półn. Otwory okienne prostokątne, obszerne, o wydłużonych proporcjach, ujęte w obramienia w postaci profilowanych opasek, na poziomie II kondygnacji zaakcentowane gzymsami odcinkowymi na wolutowych konsolach oraz opatrzone podokiennikami.

Panków, dwór. Siedziba rycerska o charakterze obronnym wzniesiona została w II poł. XV w. przez ród von Bock. W kolejnym stuleciu przebudowano i rozbudowano go w stylu renesansowym. Następna przebudowa miała miejsce w 1699 r., kiedy to nadano mu charakter barokowy. Ruiny dworu usytuowane są na wyspie, z trzech stron otoczony fosą, przez którą od strony wsch. przerzucony jest kamienny most. Pomimo kilkukrotnych przebudów nadal czytelny jest podział pomiędzy częścią półn. (starszą) i półd. nowszą, które oddziela nieregularny dziedziniec. Murowany z kamienia i cegły, otynkowany. Część półd. 3-kondygnacyjna, pierwotnie nakryta dachem mansardowym. Elewacja wsch. (frontowa) 6-osiowa, symetryczna. W narożniku półn.-wsch. znajduje się brama przejazdowa, a także 3-kondygnacyjna zryzalitowana wieża, do której od półn. przylega starsza część dworu. Wejście od strony zach. do wieży prowadzi poprzez odkuty w granicie portal zwieńczony łukiem dwuramiennym. Otwory okienne duże, prostokątne. Tynki zachowane w stanie szczątkowym, podobnie jak dekoracja architektoniczna. Część półn. dworu na planie półkolistym, dwukondygnacyjna.

Ilustracja nr 10 Dwór w Pankowie, widok od wschodu

Pszenno, willa dyrektora cukrowni. Wzniesiona w 1920 r. dla właściciela cukrowni Rudolfa Grossa. Budynek założony na planie zbliżonym do prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym wielopołaciowym z lukarnami, w którym dodatkowa kondygnacja użytkowa. Murowany, na wysokim kamiennym cokole, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki

ceramicznej karpówki ułożonej w łuskę. Bryła rozczłonkowana. Elewacja płn. (frontowa) 5-osiowa z 3-osiowym ryzalitem, z dwoma wejściami. Jednym zlokalizowanym w ryzalicie, które dostępne jest z tarasu przyległego do niezryzalitowanej części elewacji przybudówki od strony zach., a także z drugim w parterowej przybudówce zlokalizowanej po stronie wsch. Elewacja płd. również 5-osiowa, o układzie podobnym jak elewacja frontowa, z tą zasadniczą różnicą, że część niezryzalitowana jest przesłonięta parterową przybudówką. Elewacje wsch. i zach. z parterowymi przybudówkami na całej ich szerokości, przy czym od zach. ponad dobudówką posiada w części zabudowany taras.

Pszemno, dwór sołecki. Budynek wzniesiony został zapewne pomiędzy 1824 a 1883 r. Obiekt założony na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny, z dachem mansardowym w połąci wsch. którego współczesna, przeskalowana i asymetryczna wystawka. Murowany, otynkowany, pokrycie dachowe z dachówki ceramicznej holenderki w kolorze ceglonym. Elewacja frontowa 7-osiowa, w II kondygnacji 8-osiowa, z wejściem głównym na osi. Dekoracja architektoniczna elewacji frontowej w formie pilastrów w narożach oraz ujmujących otwór drzwiowy, w którym ościeże z piaskowca zamknięte łukiem koszowym z zwornikiem. Artykulacja horyzontalna w formie prostych gzymsów międzykondygnacyjnych, podokiennych oraz koronującego.

Ślotwina, dwór Liebiga. Wzniesiony w latach 80. XIX w. Założony na planie wydłużonego prostokąta wzdłuż osi wsch.-zach., trójkondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. Murowany, otynkowany, pokryty obecnie blachą. Elewacja płd. (frontowa) 7-osiowa, z nieznacznie wysuniętym przed lico budynku 3-osiowym pseudoryzalitem w którym w osi środkowej otwór drzwiowy, zwieńczonym trójkątnym frontonem. Elewacje artykułowane są wyodrębnioną strefą cokołową, poziomymi gzymsami kordonowymi i podokiennymi wspólnymi dla okien parteru, I piętra i poddasza oraz gzymsem podokapowym. Lico pierwszej kondygnacji opracowane w formie bonii tynkowych w układzie pasowym.

Sulisławice, pałac. Budowa pałacu związana jest z rodem Zedlitz. Kiedy dokładnie go wzniesiono, brak pewności. Jako najprawdopodobniejszą datę podaje się rok 1778. Obiekt został wzniesiony w miejscu XVI w. siedziby rycerskiej, być może z jej wykorzystaniem, w stylu późnobarokowym. Około 1900 r. pałac przeszedł remont, w wyniku którego zmianie uległa konstrukcja dachu. Po zakończeniu II wojny światowej w zespole urządzono folwark, pałac w stanie ruiny był już w 1966 r. Obiekt założony na rzucie prostokąta z wydatnym ryzalitem od płn., dwukondygnacyjny, podpiwniczony, pierwotnie zwieńczony dachem mansardowym, z wieżą wtopioną w korpus pierwotnie zwieńczoną hełmem baniastym. Korpus murowany z kamienia i cegły, otynkowany. Wieża murowana z kamienia, wyłącznie otwory opracowane z użyciem cegły, być może jest reliktem dwory XVI wiecznego. Dekoracja architektoniczna w postaci lizen, gzymsów międzykondygnacyjnych oraz obramień otworów okiennych.

Wieruszów, dwór. Dwór wzniesiony w poł. XIX w. jako siedziba właścicieli i zarządcy dóbr należących do rodu von Dresky. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpówki sześciokątnej uzupełnionej karpówką o wykroju segmentowym. Elewacja płd. (frontowa) 6-osiowa, asymetryczna, z wejściem umiejscowionym w 4 osi. Dekoracja architektoniczna w formie pionowej artykulacji pilastrami, podkreślającej narożniki, wejście, jak również pierwszą oś, która sprawia wrażenie dodanej.

Wilków, pałac. Jak dotychczas podawano, że obiekt został wzniesiony w latach 70. lub 80. XIX w. przez ród von Liers. Nieco inne światło rzucają ustalenia poczynione w trakcie prac nad GEZ. Na elewacjach pałacu pod wierzchnią warstwą tynku w dwóch miejscach widoczne jest sgraffito, co wskazuje na renesansową, być może nawet XVI w. proveniencję zabytku. Obecnie obiekt w stylu eklektycznym, dwukondygnacyjny, z mezaninem, na rzucie prostokąta, nakryty dachem kopertowym. Elewacja frontowa 7-osiowa, z trzykondygnacyjną wieżą weń wtopioną. Pośrodku fasady w drugiej

kondygnacji płytka loggia zaakcentowana pilastrami, pomiędzy którymi trzy otwory okienne zamknięte łukiem pełnym. Dekoracja architektoniczna bogata m.in. w postaci gzymsów międzykondygnacyjnych, rozbudowanego gzymsu koronującego, profilowanych opasek okiennych i drzwiowych. W znakomitej większości zachowała się oryginalna stolarka okienna i drzwiowa.

Ilustracja nr 11 Pałac w Wilkowie, widok od wschodu

Wiśniowa, pałac. W 1872 r. majątek zakupił Gustaw von Zeidlitz und Liepe. Wkrótce po zakupie dóbr rozpoczęto budowę pałacu, która trwała do 1885 r., w 1899 r. przystąpiono do rozbudowy pałacu. Zapewne przy budowie pałacu wykorzystano mury wcześniejszej budowli. Murowany, otynkowany, nakryty dachami ceramicznymi oraz łupkiem kamiennym. Składa się z dwóch brył wybudowanych na rzutach zbliżonych do kwadratu. Korpus główny tj. część starsza zasadniczo jest dwukondygnacyjna, w części pñ.-wsch. w obniżeniu terenu trójkondygnacyjna. Skrzydło pñd.-zach. trójkondygnacyjne. Całość nakryta dachami w różnej formie tj. dwuspadowej, czterospadowej i mansardowej, dodatkowo zdobionych ośmioma szczytami. W dachu korpusu głównego świetlik. Wieże urozmaicające architekturę pałacu na planie koła nakryte hełmami stożkowymi, wieża skrzydła pñd.-zach. na planie prostokąta zwieńczona kopułą z latarnią. Elewacja frontowa korpusu głównego z wydatnym ryzalitem w centrum, wieżą w narożniku pñn.-zach. oraz małą wieżą na prawo od ryzalitu. Wejście zaakcentowane ryzalitem, o bogatej dekoracji architektonicznej. W przyziemiu oraz w narożach II kondygnacji boniowany. Otwór wejściowy w tynkowanym obramieniu, zwieńczony łukiem spłaszczonym, ponad nim prostokątny duży otwór okienny z tynkowanym obramieniem zwieńczonym przerywanym naczółkiem, w którym tarcze herbowe. Otwory okienne zamknięte prosto z dekoracją w formie obramień. Elewacje tynkowane tynkiem płukany, narożniki z kamiennymi boniami.

Witoszów Dolny, pałac. Obiekt w obecnej formie jest wynikiem przebudowy i rozbudowy z IV ćw. XIX w. Najstarszą zachowaną częścią jest czworoboczne skrzydło pñn., w przyziemiu najpewniej pochodzące z XVI w. Forma pałacu jest historyzująca, jednakże z wykorzystaniem secesyjnego detalu. Obiekt wzniesiony jest na rzucie wydłużonego prostokąta ryzalitem w części pñn.-wsch., dwukondygnacyjny, nakryty dwuspadowym asymetrycznym dachem z niewielkimi lukarnami beczkowymi oraz kutym grzebieniem w kalenicy. Od pñn. przylega klatka schodowa, do której przylega prostopadłe skrzydło pñn., nakryte dachem płaskim. Ryzalit oraz elewacja wsch. oskarpowane. Murowany, otynkowany, z pokryciem stromej części dachu dachówką ceramiczną karpiówką w kolorze grafitowym układaną w łuskę. Elewacja pñd. (frontowa) dwunastoosiowa, z niesymetrycznie

umieszczonym ryzalitem zwieńczonym dekoracyjnym szczytem. Otwór drzwiowy w osi szóstej zamknięty łukiem pełnym, w osi dziesiątej prosto. Dekoracja architektoniczna w postaci gzymsów międzykondygnacyjnych, podokiennych, profilowanego gzymsu, koronującego, profilowanych obramień otworów okiennych ponad którymi supraporty i odcinkowe gzymsy naczółkowe.

Witoszów Górny, dwór. Obiekt wzniesiony został w 1624 r., w miejscu wcześniejszej siedziby, o czym świadczy zachowana tablica inskrypcyjna w sieni. Przebudowywany w 1827 r. i w 1910 r. oraz remontowany w 1968 r., 1984 r. i 2003 r. Jest to budynek na rzucie prostokąta, posadowiony na wysokim cokole, trójkondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, zwieńczony dachem mansardowym. Murowany z cegły, otynkowany, pokryty dachówką ceramiczną karpiówką układaną podwójnie w koronkę, w dolnych połaciach z lukarnami powiekowymi. Elewacja wsch. 3-osiowa z pogrążonym otworem wejściowym w osi środkowej zamkniętym łukiem koszowym, ujętym kanelowanymi pilastrami na których wspiera się proste belkowanie. Wejście dostępne kamiennymi schodami.

Zawiszów, dwór. Został wzniesiony w k. XIX w. przez rodzinę Bartsch w miejscu wcześniejszej budowli, z której pozostawiono XVI w. piwnice. Wzniesiony na planie prostokąta z ryzalitami na osi, wydatnym od płd. i płytkim od półn., dwukondygnacyjny nakryty dachem kopertowym, ryzality dwuspadowymi. Murowany z cegły ceramicznej, w piwnicach z kamienia, otynkowany. Pokrycie dachowe w elewacji frontowej nowe z dachówki ceramicznej karpiówki układanej podwójnie w koronkę, w elewacji tylnej z dachówki starej przemieszanej karpiówki o wykroju segmentowym i sześciokątnej. Dekoracja architektoniczna stosunkowo bogata, w szczególności dekorowane są ryzality. Frontowy ujęty pilastrami w porządku tokańskim na których fronton z oculusem, ponad wejściem kartusz herbowy z jeleniem.

Szersze opisy historyczne, wartości oraz architektoniczne obiektów, a także opisy stanu zachowania oraz postulatów dotyczących konserwacji, znajdują się na kartach GEZ opracowanych w 2022 r.

5.2.4 Architektura sakralna

W granicach gminy Świdnica brak jest świątyń o proveniencji romańskiej. Najstarszym kościołem jest gotycka świątynia w Grodziszczu, której przykryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym prezbiterium datowane jest na 1259 r. Bardzo prawdopodobne jest, że w XIII w. wzniesiono także kościół w Pszennie. Wieś lokował w 1241 lub w 1243 r. Johannes z Wierzbna, z którego osobą wiązana jest także fundacja świątyni, który w źródłach pojawia się jednak dopiero w 1335 r. Proveniencję XIV w. mają kościoły w Bystrzycy Górnej, Krzyżowej, Modliszowie, Mokrzeszowie i Witoszowie Dolnym. U schyłku gotyku wzniesione zostały świątynie w Bojanicach, Boleścinie, Gogołowie, Lutonii Dolnej oraz w Makowicach. Większość kościołów wznoszono w konstrukcji murowanej, jedynie niewielki obiekt w Boleścinie wybudowano w konstrukcji zrębowej. Kościoły w kolejnych stuleciach były przedmiotem przebudów, realizowanych zazwyczaj wg. obowiązujących aktualnie wzorców architektonicznych. Zmianie ulegały wnętrza, jak również wygląd zewnętrzny, świątynie przybierały szaty renesansowe czy barokowe. Pomimo to charakter gotyku nadal jest widoczny czy też dominujący we wszystkich kościołach wzniesionych w średniowieczu.

W XIV i XVII stuleciu sieć obiektów sakralnych na omawianym terenie pozostawała niezmienna. Dopiero w XVII w. w krajobrazie kulturowym ziemi świdnickiej pojawił się kościół, którego forma architektoniczna i konstrukcja zasadniczo różniła się od dotychczasowych. Po zakończeniu wojny trzydziestoletniej, na mocy pokoju westfalskiego z 1648 r. jego sygnatariusze zobowiązali cesarza Ferdynanda III Habsburga do wyrażenia zgody na budowę kościołów pokoju m.in. w Świdnicy. Cesarz obwarował swoją zgodę warunkami, które miały wpłynąć na niską trwałość świątyń. Do ich wykonania dopuszczalne były materiały nietrwałe jak drewno, słoma, glina czy piasek, świątynie musiały powstać w przeciągu roku. Odpowiedzią protestantów na te warunki było wzniesienie w Świdnicy kościoła w konstrukcji szachulcowej. Konstrukcja ta w kolejnych dziesięcioleciach upowszechniła się, w XVIII

stuleciu świątynie takie wzniesiono w Grodziszczu i Lutonii. Niestety do naszych czasów obiekty te nie zachowały się, a jedynym ich reliktem jest murowana wieża z 1857 r., obecnie stanowiąca jeden z wyróżników krajobrazu Lutonii.

Ilustracja nr 12 Kościół i plebania ewangelicka na pocztówce (źródło: www.polska-org.pl)

Już w XX w. wzniesione zostały dwa najmłodsze kościoły gminy Świdnica. W 1909 r. wybudowano neoromański kościół w Bolescinie, który zastąpił wysłużoną zrębową konstrukcję. Pierwszą w ogóle świątynię w Bystrzycy Dolnej wybudowano w 1911 r. staraniem właścicieli miejscowego majątku. Był to niewielki kościółek w duchu historyzmu, z elementami barokowymi. Obiekt ten, podobnie jak kościół w Bystrzycy Górnej, został znacznie rozbudowany i przebudowany w końcu XX w.

Bojanice, kościół filialny pw. MB Częstochowskiej. Wzmiankowany w 1370 r., obecny wzniesiono w 1514 r. zapewne przez ówczesnych właścicieli ród von Seidlitz. Zniszczony podczas wojny trzydziestoletniej. Orientowany, założony na planie prostokąta, salowy, nakryty wysokim dachem dwuspadowym z ośmioboczną sygnaturką nad korpusem. Od płn. do korpusu przylega zakrystia, od zach. otwór wejściowy poprzedzony jest współczesną kruchtą. Murowany z kamienia, otynkowany, dach pobity blachą ocynkowaną w rąbek stojący oraz blachą trapezową (zakrystia). Elewacja zach. ze skarpami w narożach, ponad kruchtą dwa wąskie, zamknięte łukiem pełnym otwory okienne, wyżej nieco mniejszy otwór również zamknięty łukiem pełnym na osi. Elewacja płd. 2-osiowa, z otworami okiennymi zamkniętymi łukiem pełnym. W przyziemiu wyeksponowany portal zamknięty ostrołucznie, w świetle którego być może wtórny mniejszy otwór zamknięty łukiem odcinkowym. Elewacja wsch. jednoosiowa z ostrołucznie zamkniętym pierwotnym otworem okiennym, z zachowanym w części maswerkiem, w części zamurowanym. Elewacja płn. jednoosiowa z otworem okiennym zamkniętym łukiem pełnym. Tynki współczesne, cienkowarstwowe (z wyjątkiem elewacji zach. przed malowaniem na co wskazują próbki kolorystyczne na elewacji zakrystii).

Bolescin, kościół filialny pw. św. Józefa. Wzniesiony w 1909 r. w miejscu XVI w. świątyni drewnianej. Założony na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Od płd. do nawy przylega kaplica boczna na planie prostokąta. Od płn. z kolei do nawy i prezbiterium przylega zakrystia na planie litery L. Nawa i prezbiterium równej wysokości. Ściany nawy i prezbiterium wsparte przyporami. Nawa nakryta dachem czterospadowym z lukarnami powiekowymi w połaciach, na kalenicy czworoboczna sygnaturka zwieńczona dachem ostrosłupowym. Prezbiterium nakryte dachem dwuspadowym zamkniętym trójbocznie. Kaplica nakryta dachem trójspadowym, zakrystia dachem dwuspadowym. Murowany, na kamiennej podmurówce, otynkowany, z pokryciem z dachówki ceramicznej karpiówki

w kolorze ceglasmym układanej podwójnie w koronkę oraz w łuskę (dach sygnaturki). Otwory okienne zamknięte łukiem pełnym, drzwiowe łukiem koszowym. Tynki o zróżnicowanej fakturze. Przypory, gzymsy koronujące i podokienny oraz obramienia otworów okiennych ceglane. Ściany sygnaturki odeskowane. Na elewacji płd. XVIII w. płyty epitafijne rodu von Czettritz.

Bystrzyca Dolna, kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP. Budowę kościoła rozpoczęto w 1910 r., pierwsze nabożeństwo luterzańskie odprawiono w połowie 1911 r. Obiekt wybudowano w sąsiedztwie założonego w II poł. XIX w. cmentarza, pełnił on więc także funkcję kaplicy przedpogrzebowej. Była to świątynia w duchu historyzmu, z elementami barokowymi, wzniesiona na osi płn.-płd., na planie prostokąta z nieco węższym zamkniętym pięciobocznie prezbiterium. Od płn. wtopiona w korpus, nieznacznie zryzalitowana trójkondygnacyjna wieża, zwieńczona hełmem baniastym z latarnią. Murowana, otynkowana, pierwotnie kryta dachówką ceramiczną. Niewielki obiekt rozbudowano w 1998 r., radykalnie zmieniając jego rzut i bryłę. Do nawy z obu stron dobudowano półokrągłe aneksy, nakryte dachami wielobocznymi. Prezbiterium podwyższono, wydłużono i poszerzono. Obecnie plan kościoła zbliżony jest do krzyża greckiego. Dachy pobito blachą ocynkowaną malowaną na czerwono, elewacje otynkowano tynkami cementowymi, upraszczając przy tym nieznacznie dekorację architektoniczną. W nową defacto bryłę wtopiła się nawa, swój charakter pierwotny zachowała wieżę oraz elewacja płn.

Bystrzyca Górna, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP. Kościół wzmiankowany w 1376 r. Średniowieczną świątynię gruntownie przebudowano z fundacji Wiglas von Schindel und Partzdorf w 1617 r., wówczas też najpewniej dostawiono wieżę (być może z wykorzystaniem dolnych partii obiektu wcześniejszego na co wskazywałby portal). Kolejny remont obiektu odnotowano w 1854 r., kościół w tym czasie uległ regotyzacji. Była to świątynia jednonawowa, wzniesiona na rzucie prostokąta nakryta dachem dwuspadowym, z pięciobocznie zamkniętym nieco niższym i oskarpowanym prezbiterium od wsch. Od płd. do nawy przylega wieża, wzniesiona na planie kwadratu, w górnej partii przechodząca w oktagonalną, nakryta hełmem cebulastym z latarniami. Od płn. do nawy przylega zakrystia, nakryta dachem dwuspadowym. Murowany, otynkowany, z pokryciem z dachówki ceramicznej karpieńki w kolorze ceglasmym układanej podwójnie w koronkę. Hełm pobity blachą, zapewne ocynkowaną. Otwory okienne ostrołuczne, do prezbiterium od wsch. przylega gotycki portal zamknięty łukiem dwuramiennym. Na ścianach prezbiterium i wieży zespół renesansowych epitafiów. W latach 80. XX w. kościół został rozbudowany w kierunkach płn., zach. i płd. Przybudówki wzdłuż obu boków nawy mają charakter naw bocznych, nakrytych dachami pulpitowymi, w części zach. przechodzących w dach dwuspadowy z naczółkiem, niższy od dachu nawy, który nakrywa część kościoła rozbudowaną w kierunku zachodnim.

Gogółów, kościół filialny pw. św. Marcina. W 1219 r. wzmiankowany w rejestrze nuncjusza Gotharda istnienie we wsi kaplicy, obecny kościół wzniesiono w XV w. na niewielkim wyniesieniu terenu poza wsią. W 1538 r. świątynię poszerzono o kaplicę od płd.-wsch. W XVIII w. powiększony od południa. Orientowany, murowany, częściowo oskarpowany. Złożony z jednonawowego korpusu, prosto zamkniętego, niższego prezbiterium oraz zakrystii. Od płd.-wsch. do nawy przylega kaplica, otwarta na wewnątrz świątyni półkolistymi arkadami. Od płd. przy nawie i kaplicy znajduje się przybudówka, powstała w XVIII w., natomiast od zach. kruchta. Otwór wejściowy przesunięty został względem osi symetrii ściany zachodniej w prawo, zamknięty ostrołucznie trójkątnym szczytem zwieńczonym metalowym krzyżem. Korpus nawowy i prezbiterium nakryte zostały dachami dwuspadowymi, pokrytymi blachą miedzianą. Nad nawą wznosi się 8-boczna sygnaturka nakryta hełmem wieżowym. Zakrystia nakryta jest dachem pulpitowym.

Grodziszcz, kościół parafialny pw. św. Anny. Kościół po raz pierwszy wzmiankowany jest w 1259 r., z tego okresu najprawdopodobniej pochodzi prezbiterium przykryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym.

W 1288 r. książę Henryk IV Probus ufundował we wsi dwie prebendy (uposażenia) dla kapituły św. Krzyża we Wrocławiu. Rozbudowa świątyni nastąpiła w początku XVI w., wówczas zapewne wzniesiono nawę. W tym czasie wzniesiono również mur kamienny okalający cmentarz i kościół, a także plebanię. Kolejna przebudowa miała miejsce w XVIII stuleciu, z tego czasu pochodzi prospekt organowy wraz z chórem muzycznym i galerią. Kościół orientowany, jednonawowy. Nawa na planie wydłużonego prostokąta, z nieco węższym prezbiterium z prosto zamkniętą ścianą wsch. Od zach. do nawy przylega przedsionek na planie kwadratu, od pld. kaplica boczna również na planie kwadratu. Od pñ. do prezbiterium przylega zakrystia na planie prostokąta, do niej z kolei i do nawy aneks na planie prostokąta. Bryła rozczłonkowana. Nawa nieco wyższa od prezbiterium, z 8-boczną sygnaturką na kalenicy. Dachy nawy, prezbiterium, przedsionka i kaplicy dwuspadowe. Połąc pñ. dachu prezbiterium przedłużona ponad zakrystią. Aneks kryty dachem pulpitowym. Murowany, otynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej. Elewacja zach. z przedsionkiem na osi w którym otwór drzwiowy zamknięty łukiem koszowym. Ponad przedsionkiem w ścianie szczytowej dwa otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym. Elewacja pld. nawy z kaplicą na osi w ścianie szczytowej której dwa otwory: zamknięty łukiem pełnym i oculus. Po obu stronach kaplicy dwa otwory zamknięte łukiem odcinkowym oraz jeden prosto. W narożu nawy i prezbiterium wejście do prezbiterium z otworem zamkniętym łukiem odcinkowym, nakryte daszkiem pulpitowym. W ścianie prezbiterium otwór ostrołuczny, po prawej stronie którego zegar słoneczny. Elewacja wsch. z otworem okiennym zamkniętym ostrołucznie na osi, w szczycie niewielki prostokątny otwór, w szczycie nawy oculus. W ścianie wsch. zakrystii otwór zamknięty łukiem odcinkowym. Elewacja pñ. nawy z dwoma otworami zamkniętymi łukiem odcinkowym oraz jednym prosto.

Ilustracja nr 13 Kościół w Grodziszczu, widok od północy

Krzyżowa, kościół filialny pw. św. Michała Archanioła. Pierwsze wzmianki o istnieniu kościoła pochodzą z dokumentów z 1338 r. Obecny wzniesiono w XVI w., po pożarze z 1846 r. odbudowany. Założony na planie prostokąta z nieco węższym i nieznacznie wyższym, zamkniętym prosto prezbiterium, do którego od pñ. przylega założona na planie prostokąta zakrystia. Od zach. wejście poprzedzone kruchtą. Nawa i prezbiterium nakryte dachem dwuspadowym o wspólnej kalenicy w której sygnaturka z ostrosłupowym dachem, zakrystia pulpitowym, kruchta dwuspadowym. Murowany

z kamienia łamanego, nieotynkowany, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki układanej podwójnie w koronkę w kolorze ceglastym. Przedśionek murowany, otynkowany. Elewacja zach. jednoosiowa, otwór drzwiowy kruchty zamknięty prosto, ponad nim trójkątny fronton. Elewacja płn. jednoosiowa z ostrołucznie zamkniętym rozglifionym otworem w nawie. Elewacja wsch. jednoosiowa z zamurowanym ostrołuczny otworem, w którym zachowane są fragmenty maswerku i laskowania. Niewielki otwór również w wsch. ścianie zakrystii. Elewacja płd. 3-osiowa z dwoma ostrołucznie zamkniętymi otworami okiennymi w nawie oraz jednym w ścianie prezbiterium, w której ponadto zamurowany ostrołuczny portal kamienny.

Lutomia Dolna, kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego. Po raz pierwszy wzmiankowany w 1318 r., obecny wzniesiony w 1476 r. W 1613 r. przebudowany w stylu renesansowym, w 1689 r. poddany barokizacji. Z późnogotyckiej jednonawowej budowli zachowało się prezbiterium z sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, z nieco węższym zamkniętym prosto prezbiterium, do którego przylegają od płd.-wsch. zakrystia oraz od płn.-zach. przybudówka, również zamknięte prosto. Ponadto do nawy od płn.-zach. przylega kruchta. Korpus nawy nieco wyższy od prezbiterium, z ośmioboczną sygnaturką zwieńczoną ostrosłupowym daszkiem. Nawa oraz prezbiterium przykryte wysokimi dwuspadowymi dachami pokrytymi dachówką ceramiczną karpiówką układaną podwójnie w koronkę, podobnie kruchta. Przybudówka i zakrystia z dachami pulpitowymi. Kościół murowany z kamienia łamanego i cegły, otynkowany wyprawami cementowymi. Elewacja zach. z otworem wejściowym na osi, zwieńczona schodkowym szczytem, w którym dwa otwory okienne zamknięte łukiem odcinkowym. Elewacja wsch. z ostrołuczny otworem okiennym na osi, poniżej którego płyta epitafijna z 1729 r., zwieńczona schodkową attyką. Ponadto w elewacji znajduje się otwór niewielki okienny przybudówki zamknięty łukiem odcinkowym. Elewacja płn. 5-osiowa z osiami wyznaczonymi przez zamknięte łukiem odcinkowym rozglifione otwory okienne. Podobnie elewacja płd., z kruchtą pomiędzy osiami 2 i 3 zwieńczoną schodkowym szczytem.

Lutomia Górna, wieża kościoła ewangelickiego. Wieża stanowi relikwiarz rozebranego w latach 50. XX w. kościoła ewangelickiego. Świątynię wzniesiono w latach 1741-1742 w konstrukcji szachulcowej lub szkieletowej, wieżę dostawiono w 1857 r. Bryła wąska, strzelista, murowana z kamienia i cegły. Oparta na planie zbliżonym do kwadratu, czterokondygnacyjna z galerią, pierwotnie zwieńczona hełmem wieżowym z kulą, pokrytym blachą. Elewacja wsch. z portalem wejściowym flankowanym filarami przyściennymi z nadprożem segmentowym i przerywanym naczółkiem. Elewacje jednoosiowe, odseparowane gzymsami. Powyżej galeria z żeliwną balustradą oraz nadstawa wieży o trójkątnych szczytach. Otwory okienne zamknięte półkoliście, opatrzone wąskimi okapnikami. W zwieńczeniu wieży ozdobny gzyms arkadowy.

Makowice, kościół filialny pw. św. Katarzyny. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1372 r., obecny wzniesiony został na przełomie XV i XVI w., powiększony w 1598 r., przebudowany w 1712 r., restaurowany w k. XIX w. Jest to budowla orientowana, wzniesiona z kamienia łamanego na planie krzyża greckiego o oskarpowanych diagonalnie narożach. Od płn.-wsch. dostawiona 2-kondygnacyjna dobudówka z zakrystią w przyziemiu. Do strony płn. zach. aneks na planie prostokąta, nakryty dachem pulpitowym. Od zach. prostokątna kruchta z renesansową attyką oraz kamiennym portalem ujętym po bokach kanelowanymi pilastrami, boniowaną, półkolistą arkadą i herbowym fryzem. Od płd. z kolei niewielka przybudówka, nie skomunikowana z wnętrzem, nakryta dachem trójspadowym. W płd.-zach. narożu okrągła wieżyczka z klatką schodową. Korpus nawowy, prezbiterium oraz ramiona transeptu nakryte wysokimi dachami dwuspadowymi krytymi nową dachówką ceramiczną karpiówką układaną podwójnie w koronkę w kolorze czarnym. Na przecięciu naw barokowa sygnaturka z baniastym hełmem i galeryjką, z nowym pokryciem wykonanym z dachówki wieżowej w kolorze czarnym. Otwory okienne rozmieszczone nieregularnie, różnych kształtów i rozmiaru, ostrołuczne (relikty maswerków), zamknięte łukiem pełnym odcinkowym lub prosto.

Modliszów, kościół filialny pw. św. Bartłomieja. Wzmiankowany po raz pierwszy w 1318 r. W II poł. XIV w. w miejscu pierwszej świątyni, wzniesiono gotycki kościół. W początku XVI w. kościół

Ilustracja nr 14 Kościół w Modliszowie, widok od południa

przebudowano, wówczas to zyskał on formę świątyni jednonawowej z prosto zamkniętym jednonawowym prezbiterium, z przybudówkami od pld. i pñ. Najprawdopodobniej w XVII w. wzniesiono zakrystię, a w I poł. XIX w. dostawiono kruchtę i zlikwidowano przybudówkę od strony pld. W I poł. XIX w. remont kościoła objął również sygnaturkę, uległa zmianie forma otworów okiennych i szczytów z wspornikami. Murowany z kamienia łamanego i cegły, otynkowany. Jednonawowy z nieco węższym, jednonawowym prezbiterium. Od strony zach. kruchta, od strony pd. przy ścianie prezbiterium zakrystia. Nawa główna nakryta wysokim dachem dwuspadowym z ośmioboczną oszalowaną z olistwowaniem na stykach sygnaturką, zwieńczoną ostrosłupowym hełmem, pokryte łupkiem kamiennym. Niższe prezbiterium również kryte wysokim dwuspadowym dachem pokrytym łupkiem kamiennym. Zakrystia i kruchta nakryte dachami dwuspadowymi o nieco niższym kącie nachylenia, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpiówki układanej podwójnie w koronkę. Nawa od pñ. z dwoma małymi oknami zamkniętymi łukiem odcinkowym i ceramicznymi parapetami. Od strony pld. 2-osiowa z dwoma prostokątnymi oknami, pomiędzy którymi znajduje się kamienny ostrołuczny obecnie zamurowany portal.

Mokrzeszów, kościół parafialny pw. św. Jadwigi. Wzmiankowany w 1268 r. jako kaplica. Obecny wzniesiony w XIV w., przebudowany w 1517 r. Orientowany, murowany z kamienia łamanego, otynkowany i oskarpowany. Złożony z jednonawowego, dwuprzęsłowego korpusu oraz prosto zamkniętego, węższego i niższego prezbiterium. Od pñ.-wsch. dostawiona wąska zakrystia, od pld. kwadratowa wieża, w wyższych kondygnacjach przechodząca w ośmiobok. Korpus nawowy i prezbiterium zwieńczone wysokimi dachami dwuspadowymi, krytymi dachówką ceramiczną karpiówką układaną podwójnie w koronkę, wieża zwieńczona hełmem pobitym blachą. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym. Otwory okienne różnych kształtów i rozmiarów, głównie zamknięte półkoliście w ostrołucznych, rozglifionych niszach. Na elewacjach zespół renesansowych i barokowych epitafiów z lat 1565-1663. Fasada zachodnia zwieńczona późnogotyckim szczytem sterczynowym.

Ilustracja nr 15 Kościół w Mokreszowie, widok od południa

Pszemno, kościół parafialny pw. św. Mikołaja. Fundacja pierwszego kościoła związana jest z Johannesem z Wierzbna, który lokował wieś w 1241 lub 1243 r. (w źródłach pojawia się on dopiero w 1335 r.). Z tego okresu zachowały się najstarsze fragmenty świątyni tj. wsch. ściana chóru, portal w płu. ścianie nawy głównej oraz sklepienie krzyżowo-żebrowe chóru. W 1491 r. nastąpił przebudowa kościoła. W tym czasie powiększono obiekt o nawę, nadano mu również późnogotyckie formy. Z tego okresu pochodzi szczyt wsch., nawa płu. ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym, sklepienie korpusu nawy głównej. Kolejna rozbudowa miała miejsce w 1559 r., a osobą odpowiedzialną za prowadzenie prac był Jakub Droschius. Z tego okresu pochodzą aneksy przy płu. nawie oraz portal przy wejściu do płu. nawy. Kolejne stulecia naznaczone były pożarami. Kościół spłonął w 1722 r., odbudowany w 1752 r., ponownie spłonął w czasie wielkiego pożaru wsi w 1834 r. Kolejna odbudowa zakończyła się w 1855 r. Kościół orientowany, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta z prosto zamkniętym prezbiterium, wieżą na planie kwadratu dostawioną od zachodu, oszkarpowany. Świątynia nakryta jest dachem dwuspadowym, o jednakowej wysokości kalenic w nawie i w prezbiterium, z pokryciem dachowym z dachówki ceramicznej karpówki układanej podwójnie w koronkę w kolorze ceglonym. Wieża zwieńczona ceramicznym dachem namiotowym. Murowany z kamienia i cegły, otynkowany tynkami cementowo-wapiennymi. Elewacja wsch. z masywną miedzykawową przyporą, sięgającą niemal podstawy szczytu. Na prawo od przypory otwór okienny zamknięty łukiem pełnym z maswerkiem. Szczyt ostrołuczny, schodkowy, z płóciastymi blendami. Elewacja zach. z 3-kondygnacyjną wieżą, w której niewielkie otwory okienne zamknięte ostrołucznie i prosto. Od strony płu. zachowany w części szczyt schodkowo-wnękowy. Elewacja płu. podzielona jest przez 3 przypory. Pomiędzy dwoma przyporami lewą i środkową kruchta, nakryta dachem płaskim. Przypory stanowią ściany kruchty. Osie wyznaczają 4 otwory okienne, spośród których trzy zamknięte są łukiem ostrym a jeden łukiem odcinkowym. Elewacja płu. podzielona jest przez trzy przypory, pomiędzy którymi otwór okienny zamknięty łukiem odcinkowym oraz ostrołuczny kamienny portal drzwiowy. Do prezbiterium od płu. przylega zakrystia nakryta ceramicznym daszkiem pulpitowym.

Witoszów Dolny, kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP. Wzmiankowany w latach 1268 i 1318. Obecny wzniesiony ok. 1300 r. W II ćw. XVI w. przeszedł przebudowę w duchu renesansu, wówczas to rozbudowany został o wieżę, wykonano nadbudowę nawy oraz sklepienia sieciowe. Remontowany w 1846 r. Orientowany, murowany z kamienia i cegły, oszkarpowany. Złożony z jednonawowego,

trójprzęsłowego korpusu oraz prosto zamkniętego, węższego i niższego prezbiterium w płd. ścianie którego ostrołuczny kamienny portal. Od zach. dostawiona kilkukondygnacyjna wieża na rzucie prostokąta, zwieńczona renesansową attyką i iglicą, na której wiatrowskaz, od płd. do nawy przylega barokowa kruchta ze szczytem o wolutowych spływach i narożnikach ujętych boniowaniem. Od płn. do prezbiterium przylega dwukondygnacyjna zakrystia. Korpus nawowy i prezbiterium zwieńczone wysokimi dachami dwuspadowymi, kruchta i zakrystia nakryta dwuspadowo w układzie prostopadłym. Dachy z pokryciem z dachówki ceramicznej karpiołki w kolorze miedzianym układanej w łuskę. Poddasze kościoła oświetlone strzelnicami klinowymi. Na elewacji prezbiterium renesansowe płyty epitafijne.

Kościół gminy Świdnica są obiektami użytkowymi, na ogół zachowanymi w dobrym stanie, tym niemniej zakres prac pozostających do wykonania jest nadal duży. Oczywiście jest on zróżnicowany w zależności od obiektu. W ostatnich latach w szerszym wymiarze były prowadzone prace remontowo-konserwatorskie przy świątyniach w Boleszynie, Grodziszczu, Krzyżowej, Mokreszowie i Modliszowie. Ich przedmiotem były remonty dachów, elewacji czy wykonanie izolacji przeciwwilgociowych. W innych obiektach jak np. w Boleszynie czy w Gogołowie wydaje się, że proces ten rozpoczął się poprzez remont elewacji czy wymianę pokrycia dachowego. Informacje na temat stanu zachowania poszczególnych obiektów oraz postulatów dotyczących konserwacji, znajdują się na kartach GEZ opracowanych w 2022 r.

5.2.5 Układy ruralistyczne

Gmina Świdnica charakteryzuje się dużym odsetkiem wsi, których historyczne układy przestrzenne zachowały się w stopniu dobrym lub dostatecznym. Spośród 35 miejscowości położonych w granicach gminy, aż 25 przestrzennych założeń wiejskich zostało ujętych w ewidencji zabytków. Sieć osadnicza ukształtowała się na obszarze gminy w XIII i XIV w., jednakże najstarsze wzmianki dot. Bystrzycy Dolnej (Polskiej), Grodziszczu i Gogołowa sięgają XII stulecia. Pierwsze miejscowości zapewne zakładano jeszcze na prawie polskim, od końca XII w. równoległe z akcją kolonizacyjną, powszechne stało się zakładanie miejscowości na prawie niemieckim. Obraz średniowiecznych wsi, które w kolejnych stuleciach nie podlegały zasadniczym zmianom, dają nam mapy Ludwiga Wilhelma Reglera z lat 1764-1770 oraz mapy stolikowej *Urmesstischblatt* z lat 20. XIX w. Uchwycono na nich układy przestrzenne przed zmianami jakie przyniósł wiek XIX w., a w szczególności jego druga połowa. Analiza map sporządzonych w II poł. XIX w. i I poł. XX w., a także map i ortofotomap współczesnych, pozwalają prześledzić jakie zmiany zaszły w układach w ostatnich dziesięcioleciach oraz czy i jak wpłynęły na układy przestrzenne uchwycone na mapach Reglera i mapach stolikowych.

Dominującym typem układu przestrzennego wśród miejscowości ujętych w ewidencji, jest wieś łańcuchowa (*Waldhufendorf*). W ewidencji figuruje osiem takich miejscowości. Jest to typ układu charakterystyczny dla kolonizacji niemieckiej realizowanej w zalesionych obszarach górskich. Zagrody rozlokowane były w dolinie, po obu stronach drogi, zazwyczaj również po obu stronach płynącego równoległe do drogi strumienia czy rzeki. Każda zagroda wzniesiona była na własnym łanie, który graniczył z drogą, poza częścią wykarczowaną znajdował się należący do tego samego właściciela las, stąd inna nazwa tego rodzaju układu, czyli wieś leśno-łanowa. Sześć wsi posiada układ folwarczny, z dominującą wyraźnie zabudową zespołu folwarcznego, kolejne sześć posiada układ niejednorodny, w którym zazwyczaj czytelny są układ lub układy pierwotne. Dla przykładu Makowice posiadają czytelny układ wsi folwarcznej w części południowej, z kolei niegdyś stanowiąca odrębną miejscowość wieś *Erlicht*, która znajduje się w północnej części Makowic jest łańcuchówką. Kolejne trzy miejscowości posiadają układ ulicówki, przy czym Słotwina jest ulicówką z rozległym nawsiem. Bystrzyca Górna oraz Wilków odpowiadają tradycyjnej definicji tego typu wsi tzn. ich zabudowa historyczna jest rozlokowana w sposób dość zwarty po obu stronach ulicy. Wśród układów przestrzennych mamy zaledwie po jednym przykładzie okolnicy oraz owalnicy, w kolejnych dwóch

miejsowościach o niejednorodnym układzie przestrzennym, jednym z rozpoznanych typów jest również owalnica.

Tabela 4 Wykaz układów ruralistycznych wraz z określeniem typu układu przestrzennego oraz pierwszą wzmianką nt. miejscowości

Lp.	Miejscowość	Typ	Pierwsza wzmianka
1	Bojanice	łańcuchówka	1305
2	Boleścín	okolnica	1323
3	Burkatów	łańcuchówka	1319
4	Bystrzyca Dolna	owalnica	1149/50
5	Bystrzyca Górna	ulicówka	1318
6	Gogołów	niejednorodna (ulicówka/owalnica)	1193
7	Grodziszczce	niejednorodna	1155
8	Jakubów	folwarczna	1369
9	Komorów	folwarczna	1293
10	Krzyżowa	folwarczna	1250
11	Lutomia Dolna	łańcuchówka	1305
12	Lutomia Górna	łańcuchówka	1305
13	Makowice	niejednorodny (folwarczna/łańcuchówka)	1283
14	Miłochów	niejednorodny (owalnica/widlica)	1305
15	Modliszów	łańcuchówka	1324
16	Mokrzyszów	łańcuchówka	1228
17	Panków	niejednorodny (wielodroźnica?)	1250
18	Pszemno	niejednorodny (ulicówka)	1241 lub 1243
19	Słotwina	ulicówka	1282
20	Sulisławice	folwarczna	1308
21	Wilków	ulicówka	1307
22	Wiśniowa	folwarczna	1308
23	Witoszów Dolny	łańcuchowa	1268
24	Witoszów Górny	łańcuchowa	1368
25	Zawiszów	folwarczna	1308

Stan zachowania układów ruralistycznych jest zróżnicowany, aktualne informacje na ten temat znajdują się w dedykowanych układach kartach GEZ. W oparciu o analizę tychże kart można wyróżnić kilka trendów, które determinują dynamikę zmiany jakie zachodzą w ich obrębie. Podłożem wszystkich tych zmian są przemiany społeczno-gospodarcze, które nabrały tempa po 1989 r. Do negatywnych trendów wpływających na przeobrażanie się sylwet wsi należy zaliczyć:

- zamieranie tradycyjnej funkcji wsi;
- utratę pierwotnych funkcji obiektów gospodarczych i inwentarskich, a także zabudowy folwarcznej i młynów;
- brak bieżących remontów zabudowy, głównie gospodarczej;
- rozproszenie własności, w szczególności w obrębie obiektów rezydencjonalnych i zabudowy folwarcznej;
- zanik historycznej formy ogrodzeń;
- zanik charakterystycznych dla wsi alej i szpalerów;
- brak zagospodarowania i sukcesywne pogarszanie się stanu zachowania parków;
- realizacja remontów obiektów bez poszanowania historycznej bryły, kompozycji i dekoracji architektonicznej elewacji;
- wymiany pokryć dachowych, stolarki okiennej i drzwiowej bez nawiązania do pierwotnych form i kolorystyki;
- realizacja nowej zabudowy bez nawiązania do pierwotnego rozplanowania zabudowy w obrębie poszczególnych parcel, z wyłamaniem historycznej linii zabudowy;

- realizacja nowej zabudowy na terenach historycznie niezabudowanych, będących integralnym elementem układu ruralistycznego.

5.2.6 Zabudowania wiejskie i folwarczne

Wejście Śląska w struktury państwa pruskiego, przyniosły ze sobą zmiany w strukturze wsi. W II poł. XVIII w. upowszechniło się budownictwo murowane, popularne stały się zagrody w typie frankońskim oraz osiedla i zagrody w typie fryderycjańskim. Upowszechnieniu budynków murowanych sprzyjało pruskie ustawodawstwo, które ograniczyło możliwości wznoszenia nowych obiektów z drewna. Budownictwo murowane w szybkim tempie wyparło więc zabudowania w konstrukcji zrębowej, wpłynęło również najpierw na ograniczenie i następnie na zanik konstrukcji szkieletowych. Zmiany te w zasadzie nie wpłynęły na pierwotną, wywodzącą się najczęściej z okresu lokowania wsi, parcelację. Zagrody frankońskie cechowały się regularnym rozlokowaniem budynków wokół prostokątnych dziedzińców w układzie czworobocznym lub w podkowę. Układ czworoboczny charakteryzował się usytuowaniem we froncie zagrody, kalenicowo względem ulicy, budynku o charakterze gospodarczym, rzadziej budynku mieszkalnego. W przypadku, kiedy we froncie działki wznosił się obiekt mieszkalny, wzdłuż granic podłużnych parceli usytuowane były w układzie szczytowym niemal wyłącznie budynki gospodarcze (stajnie, chlewy, kurniki, obory itd.). Częściej jednak budynek mieszkalny był lokalizowany wzdłuż granicy podłużnej parceli, szczytowo względem ulicy jako pierwszy w ciągu zabudowań. Zagrody domykały kalenicowo zlokalizowane względem ulicy stodoły, poprzez które na tył parceli, gdzie znajdowały się sady, ogrody czy pola uprawne, prowadził przejazd. Budynki we froncie działki połączone były murem w którym znajdowały się brama i furta. Komunikacja od strony ulicy mogła następować również poprzez budynek bramny, zazwyczaj o charakterze magazynowym. Na środku dziedzińca znajdował się murowany gnojownik, w którym składowano obornik. Nierzadko zabudowania poprzedzone były ogrodami. Nieco tylko inaczej kształtował się układ przestrzenny zagrody na planie podkowy. Pierwsze budynki w takiej zagrodzie były usytuowane szczytowo względem ulicy. Zazwyczaj z jednej strony zabudowę rozpoczynał budynek mieszkalny przeznaczony dla gospodarza, po drugiej zaś stronie budynek wycużny przeznaczony dla starszego pokolenia lub też dla robotników. Budynki te łączył zazwyczaj mur w którym znajdowały się brama i furta.

Budynki mieszkalne wznoszono najczęściej na planach wydłużonego prostokąta jako dwukondygnacyjne, nakryte wysokimi dachami naczółkowymi lub dwuspadowymi w połaciach których znajdowały się lukarny powiekowe i trapezowe. Murowano je z cegły ceramicznej, rzadziej z wykorzystaniem kamienia, na zaprawie wapiennej. Elewacje komponowano symetrycznie, tynkowano tynkami wapiennymi, zazwyczaj bogato dekorując. Pokrycie dachowe realizowano przeważnie z dachówki ceramicznej karpiówki w kolorze ceglastym, o typowym dla regionu, wykroju sześciokątnym układanej w łuskę lub podwójnie w koronkę. Stolarkę okienną wykonywano w konstrukcji krosnowej jako dwudzielną z podziałem skrzydeł szczeblinami, a w późniejszym okresie również skrzynkowej, najczęściej w podziale krzyżowym dodatkowym podziałem skrzydeł dolnych szczeblinami. Stolarkę drzwiową zazwyczaj w konstrukcji płycinowo-ramowej, nierzadko z nadświetlem. Budynki gospodarcze i inwentarskie posiadały zbliżoną formę, również były to obiekty zakładane na planie wydłużonego prostokąta, zazwyczaj w konstrukcja murowanej, rzadko w konstrukcji szkieletowej, tynkowane, nakryte wysokimi naczółkowymi lub dwuspadowymi dachami ceramicznymi. W otworach okiennych osadzano stolarkę krosnowa, zazwyczaj dwudzielną

Jednym z najstarszych i najlepiej zachowanych przykładów dużej zagrody kmiecej założonej na planie czworoboku jest posiadająca XVIII w. proveniencję zagroda nr 62 w Grodziszczu. Znajdująca się obecnie w złym stanie pochodząca z 1745 r. bramka z furtą jest najpewniej ostatnim tego typu przykładem na terenie gminy. Do bramy z furtą przylega z jednej strony kalenicowo położony względem ulicy budynek gospodarczy, z drugiej z kolei szczytowo wzniesiony obiekt mieszkalny, w jednym z nadproży którego widnieje data 1782. W dalszej kolejności znajdują się usytuowane również szczytowo obora i stajnia, całość oczywiście domyka stodoła. Bliźniaczy układ posiad zagroda nr 81 z Słotwiny, z tą jednak różnicą, że na dziedziniec gospodarczy prowadzi przejazd w budynku bramnym.

Ilustracja nr 16 Słotwina, zagroda nr 81 oraz Grodziszczu, zagroda nr 62 (źródło: www.geoportal.dolnyslask.pl)

Ukształtowane w dobie reform fryderycjańskich zasady zabudowy zagrodowej kontynuowane były w wieku XIX. Wielkość zagrody zależała od wielkości areálu i związanej z tym zamożności właściciela, do największych należały zagrody kmieci czy półkmieci, nierzadko również zamożnych zagrodników. Ta druga grupa społeczna posiadała zazwyczaj znacznie mniejszy areál, niewielką zagrodę z dziedzińcem gospodarczym, nieraz także ogród i sad. Obiekty wolnostojące należały do rzadkości, raczej były one związane z funkcjami handlowymi lub społecznymi jak np. szkoły. W krajobrazie wsi występowały one jednak rzadko. Grupą społeczną posiadającą niewielkie chałupy, nie posiadającą ziemi byli chałupnicy. Ich domy najczęściej zlokalizowane były w nawsiu. W krajobrazie gminy Świdnica zabudowa zagrodowa powstała głównie w II poł. XIX w., ale także w I poł. XIX w. oraz w pierwszych dziesięcioleciach wieku XX w. stanowi o sylwecie dużej części wsi. Jednym z lepszych i dobrze zachowanych przykładów tego typu jest zespół zagród zlokalizowanych wzdłuż ul. Rolniczej w Pszennie. Niestety w ostatnich dziesięcioleciach obraz ten ulega zasadniczym zmianom. Jest to głównie wynikiem zmian społeczno-gospodarczych. Niezbędne niegdyś do prowadzenia gospodarstwa obiekty utraciły swoje pierwotne znaczenie, nierzadko ich właściciele odeszli od rolnictwa a niepotrzebne budynki gospodarcze stają się często wyłącznie obciążeniem. Stąd z krajobrazu wsi znikają stodoły, chlewy, obory czy spichlerze. Nie znajduje się dla nich innego przeznaczenia, a nawet jeżeli to podlegają zazwyczaj procesowi adaptacji, który w stopniu znacznym zmienia ich historyczną formę.

Opisana powyżej zabudowa zagrodowa tak charakterystyczna dla wsi położonych na terenie równinnym, we wsiach w układzie łańcuchowym o charakterze górskim, które znajdują się w zachodniej i południowo-zachodniej części gminy, stanowi niewielki odsetek i zanika wraz z wzrostem wysokości. W miejscowościach takich jak Bojanice, Bystrzyca Górna, Lubachów, Lutomia Górna, Pogorzała i Witoszów Górny, w pośród zabudowań historycznych dominują przede wszystkim niewielkie zagrody składające się z budynku mieszkalnego oraz najczęściej dwóch budynków gospodarczych, rzadziej z trzech budynków gospodarczych. Zarówno obiekty mieszkalne jak i gospodarcze cechują mniejsze rozmiary, analogiczny zaś pozostaje sposób kształtowania bryły. We wsiach o charakterze górskim,

spośród których część w XIX stuleciu stała się kurortami, istotnym elementem zabudowy są również obiekty hotelowe i pensjonaty.

Ilustracja nr 17 Folwark w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem w Komorowie (źródło: www.geoportal.dolnyslask.pl)

Nieco odrębnie ukształtowała się zabudowa wsi folwarcznych, tzn. tych których rdzeń stanowi folwark najczęściej wraz z siedzibą pańską lub siedzibą zarządcy. W granicach gminy Świdnica takimi wsiami są m.in. Jakubów, Komorów, Sulisławice czy Zawiszów. Ich odrębny charakter wynika z genezy folwarku, który upowszechnił się na Śląsku w I poł. XVI w. Właściciel folwarku nie posiadał interesu w osiedlaniu kmieci czy zagrodników, co było równoznaczne z brakiem zabudowy zagrodowej. Chłopi niezbędni do pracy w folwarku zazwyczaj mieszkali w czworakach czy w niewielkich domach, nie posiadających najczęściej żadnych zabudowań gospodarczych. Zabudowa folwarczna występuje również we wsiach posiadających inny układ przestrzenny, w dużych miejscowościach jak Lutomia czy Mokrzeszów, funkcjonowały dwa a nawet trzy folwarki. Zachowane do naszych czasów obiekt to głównie budynki wznoszone w XIX stuleciu, rzadziej budynki XX wieczne. Do największych folwarków należą te z Krzyżowej, Komorowa, Makowic, a także z Bolescina, Bystrzycy Dolnej,

Ilustracja nr 18 Zawiszów, folwark I i II

Zawiszowa i Wilkowa. Układ przestrzenny folwarku, najczęściej będącego elementem zespołu pałacowo lub dworsko-parkowego z folwarkiem, jest z reguły podobny. Zabudowania folwarczne (stodoły, chlewy, spichlerze, wozownie, stajnie itd.) lokalizowano wokół prostokątnego dziedzińca, z trzech stron na planie podkowy. Jeden z krótszych boków dziedzińca był zabudowany pałacem

dworem lub rządcówką. Nieco odrębnie ukształtowane zostały folwarki w Wiśniowej oraz Sulisławicach. Zabudowania folwarczne to obiekty założone na planie wydłużonego prostokąta, parterowe lub dwukondygnacyjne, nakryte dachami naczółkowymi lub dwuspadowymi w połaciach których znajdowały się wystawki lub lukarny. Murowane z kamienia i/lub cegły ceramicznej, tynkowane, z dachami krytymi dachówką ceramiczną karpiówką układaną w łuskę lub podwójnie w koronkę w kolorze ceglonym. Najstarsze obiekty pochodzą z początku XIX w., cechują się one m.in. formą naczółkowego dachu z półokrągłymi wystawkami w połaciach. Obiekty powstałe po 1850 r. częściej posiadają dachy dwuspadowe, zanikają wówczas również półokrągłe wystawki. Jednostkowym, lecz niezwykle ciekawym przykładem XX wiekowej zabudowy folwarcznej, jest obora I w zespole folwarku II w Zawiszowie. Jest to obiekt wzniesiony w latach 1933-1934 z czerwonej cegły, nakryty w dużej części dachem beczkowym. Obecnie folwarki w większości przypadków nadal stanowią dominanty przestrzenne w poszczególnych miejscowościach, niestety w nielicznych już przypadkach budynki są wykorzystywane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem lub też zaadaptowane na nowe cele przy zachowaniu wartości zabytkowych. Wyjątek stanowi zespół folwarczny w Krzyżowej, który w latach 90. XX w. adaptowano na potrzeby Fundacji Krzyżowa. W większości przypadków zabudowania folwarczne nie są wykorzystywane, brak jest bieżących remontów i konserwacji, a zabudowania ulegają sukcesywnej degradacji. Stosunkowo nieliczne są jeszcze obiekty które zostały rozebrane, nieco większa jest grupa budynków pozbawionych dachów, stropów i sklepień. Dalsze obiekty bez pilnych prac zabezpieczających zapewne w najbliższym czasie mogą ulec zawaleniu (np. Boleścin, Grodziszczce, Bystrzyca Dolna, Wiśniowa czy Wilków). W najgorszej kondycji wydaje się być zespół w Sulisławicach, gdzie część obiektów rozebrano, a reszta została pozbawiona pokryć dachowych, co będzie skutkowało szybko pogarszającym się stanem zachowania. O ile już obiekty folwarczne są remontowane i adaptowane do nowych funkcji następuje to nierzadko z znacznym uszczerbkiem dla wartości zabytkowych (np. Burkatów, Mokrzeszów Górny).

5.2.7 Zabytki ruchome

Zasób obiektów ruchomych objętych ochroną konserwatorską stanowią przede wszystkim zabytki sakralne, w zdecydowanej większości będące wyposażeniem świątyń. Do rejestru zabytków wpisanych jest 290 obiektów, spośród których najliczniejsze są zabytki barokowe i gotyckie. Nieco skromniej reprezentowana jest sztuka renesansowa, manieryzm, eklektyzm czy neogotyck. Katalog obiektów wyszczególnionych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków oraz w załącznikach do decyzji obejmuje całą paletę zabytków, począwszy od detalu architektonicznego (np. portale, zworniki, stropy), poprzez elementy wyposażenia takie jak stolarka drzwiowa i okienna, ambony, konfesjonały, ołtarze, emporie, ławki, rzeźbę, malarstwo, kielichy, monstrancje, krucyfiksy, płyty epitafijne i nagrobki. Ponad połowę obiektów wpisanych do rejestru stanowi wyposażenie pięciu świątyń tj. kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Witoszowie Górnym (44 obiekty), kościoła pw. św. Mikołaja w Pszennie (43), kościoła pw. św. Katarzyny w Makowicach (33), kościoła pw. św. Anny w Grodziszczu (31) oraz kościoła pw. Przemienienia Pańskiego w Lutonii Dolnej (24).

Poza obiektami sakralnymi do rejestru zabytków wpisane są wyłącznie dwa zespoły zabytków ruchomych, będących wyposażeniem pałaców w Krzyżowej oraz Wiśniowej. Elementami wystroju zewnętrznego i wewnętrznego rezydencji w Krzyżowej figurującymi w rejestrze: barokowy portal wejścia głównego, balustrada neobarokowa schodów głównych; sztukaterie neorokokowe hallu; sztukaterie neorokokowe w sali na parterze; kominek neobarokowy w

Ilustracja nr 19 Grodziszczce, kościół pw. św. Anny, portal otworu wejściowego zakrystii z I poł. XVI w.

pomieszczeniu parteru; piec neobarokowy w pomieszczeniu parteru; dwa malowidła ściennie w klatce schodowej. Elementami wyposażenia pałacu w Wiśniowej wpisanymi do rejestru są natomiast powstałe w końcu XIX i początku XX w.: sztukaterie w głównej klatce schodowej; elementy rzeźbiarskie w szczytce elewacji frontowej; drzwi zewnętrzne wraz z kutą kratą; cztery kraty okienne elewacji ogrodowej; balustrada balkonu elewacji ogrodowej; portal w elewacji frontowej; wiatrołap na wieży pałacowej.

W zdecydowanej mniejszości są zabytki występujące w otwartej przestrzeni, stanowiące elementy krajobrazu kulturowego. Do obiektów tego typu możemy zaliczyć jedynie stosunkowo licznie reprezentowane na liście obiektów wpisanych do rejestru zabytków, krzyże pokutne.

5.2.8 Zabytki archeologiczne

W granicach gminy Świdnica zlokalizowanych jest 206 stanowisk archeologicznych, w tym 22 obszary obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce (w granicach analogicznych jak ujęte w ewidencji układy ruralistyczne) oraz 3 obszary obserwacji archeologicznej obszarów ochrony archeologicznej grodziska z podgrodzem, dworu z zespołem zabudowań gospodarczych i zamku na Górze Wawrzyn. W liczbie 206 stanowisk ujętych w ewidencji zabytków 23 wpisane są do rejestru zabytków.

Wśród typów stanowisk dominują zdecydowanie stanowiska płaskie. Są to przede wszystkim osady, których zidentyfikowano 115, przy czym należy mieć na uwadze, że w obrębie jednego wielokulturowego stanowiska może być zidentyfikowana więcej niż jedna osada. Drugą pod względem liczebności grupą znalezisk są ślady osadnictwa, trzecią znaleziska luźne. Do nielicznych należą obozowiska i stanowiska nieokreślone. Około 15% ogółu stanowisk archeologicznych ujętych w ewidencji stanowią stanowiska o własnej formie terenowej, do których należą: szańce (14), wyrobiska górnicze (10) i grodziska (3). Szańce, zlokalizowane głównie w górach w okolicy Bystrzycy Górnej i Modliszowa, to pozostałość fortyfikacji polowych armii austriackiej 1762 r. Wyrobiska górnicze z kolei stanowią pozostałości działalności wydobywczej prowadzonej w Modliszowie, Lubachowie i Bystrzycy Górnej co najmniej od XVI w. Do najciekawszych i najcenniejszych stanowisk archeologicznych należą grodziska. W obrębie gminy Świdnica zidentyfikowany trzy, spośród których najstarsze wiązane jest z wymienianym w źródłach w 1154/5 r. Gramolinem.

5.2.9 Dziedzictwo niematerialne

Podstawa prawna ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Podstawę prawną działań ochronny dziedzictwa niematerialnego stanowi Konwencja UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest ona pierwszym międzynarodowym traktatem zapewniającym ramy prawne, administracyjne i finansowe dla ochrony dziedzictwa niematerialnego. Stanowi umowę zawieraną na mocy przepisów międzynarodowych pomiędzy poszczególnymi państwami, ustanawiającą prawa i obowiązki każdej ze stron. Polska ratyfikowała Konwencję UNESCO w 2011 r. Jest ona nie tylko pierwszym, ale także podstawowym dokument w zakresie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego w kraju. Zgodnie z art. 2 ust. 3 Konwencji: „*Ochrona*” oznacza „*środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa*”. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym została zdefiniowana i uregulowana w art. 11-15 Konwencji. Określają one odpowiednio charakter i formę działań skupionych na inwentaryzacji, promocji, edukacji, a także roli wspólnot, grup i jednostek w rzeczonym procesie.

Konwencja UNESCO w 2011 r. zdefiniowała czym jest *niematerialne dziedzictwo*. Zgodnie z treścią dokumentu „*Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń*”

kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”. Niematerialne dziedzictwo kulturowe w rozumieniu powyższego przejawia się m. in. w następujących dziedzinach:

- tradycje ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zasadnicze cele Konwencji realizowane są w oparciu o krajowe rejestry, czyli tzw. żywe inwentarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W 2013 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa przygotował procedurę formalną (dostępna pod adresem www.nid.niematerialne.pl), w tym formularz wniosku, który stanowi podstawę wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Do końca września 2022 roku na listę wpisano 59 zjawisk, w tym zero z woj. dolnośląskiego.

W 2018 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa uruchomił drugą listę, w postaci Krajowego rejestru dobrych praktyk na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Kluczowym zadaniem katalogu jest promocja projektów, które najlepiej odzwierciedlają cele i zasady Konwencji i mają na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także wspierają i wzmocniają działania podejmowane w tym zakresie na poziomie wspólnoty.

Zgodnie z konwencją UNESCO z 2003 roku na poziomie międzynarodowym prowadzone są ponadto trzy listy, a ich kluczowy cel to ochrona, promocja oraz popularyzacja wiedzy na temat bogactwa przejawów dziedzictwa niematerialnego. Stanowią je odpowiednio:

- Lista dziedzictwa wymagającego ochrony,
- Rejestr dobrych praktyk,
- Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości.

Do końca 2021 roku na wniosek Państwa Polskiego na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego wpisano: szopkarstwo krakowskie (2018), bartnictwo (2019), sokolnictwo (2021), a także 16 listopada 2021 r. tradycję układania dywanów kwiatowych na Procesję Bożego Ciała w Spycimierzu (woj. łódzkie), Olszowej, Kluczu, Zalesiu Śląskim i Zimnej Wódce (woj. opolskie). Obecnie procedowane są kolejne wnioski: flisactwo i taniec polonez.

Stan badań i charakterystyka zasobu

Identyfikację niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy poprzedzały prace terenowe oraz kwerenda biblioteczna. Okazało się, że ani z badanego terenu, ani nawet z województwa dolnośląskiego nie ma żadnych wpisów elementów na Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego prowadzonej przez MKiDN i NID.

Zasób dziedzictwa niematerialnego gminy Świdnica

Na potrzeby niniejszego opracowania sporządzono kwestionariusz badawczy, w którym uwzględniono zasadnicze kwestie dla identyfikacji lokalnego dziedzictwa niematerialnego: tożsamość kulturową; identyfikację miejsca zamieszkania; strój ludowy; obrzędowość doroczną oraz rodzinną. Na podstawie przeprowadzonych wywiadów oraz dostępnej literatury sporządzono ramowy wykaz niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy Świdnica, klasyfikując jego poszczególne przejawy zgodnie z wytycznymi Konwencji. Rzeczonego zasób stanowi podstawę do dalszych badań

etnograficznych i pogłębionej analizy poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

I. Tradycje i przekazy ustne (np. bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe), w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Strukturę społeczną mieszkańców wsi tworzą osoby wywodzące się z repatriantów z dawnych Kresów II RP, z Polski Centralnej, Pogórza Karpackiego. Na terenie gminy Świdnica w zasadzie nie ma mieszkańców wywodzących się z rodzin autochtonicznych, więc nie zidentyfikowano we wsi zjawisk i tradycji charakterystycznych dla ludności rodzimej. Mieszkańcy nie znają też legend, historii, pieśni i opowieści związanych z miejscem zamieszkania.

Ilustracja nr 20 Krzyż z Opoczki (źródło: www.historia-swidnica.pl/niezwykly-krzyz-z-opoczki/)

Z badań ankietowych wynika, że wiedza mieszkańców o historii gminy, czy poszczególnych miejscowości jest niska. Mieszkańcy nie wiedzą skąd pochodzi ich nazwa miejscowości (niektórzy tylko potrafią wymienić wcześniejszą nazwę niemiecką (np. Witoszów Dolny, Lutomia, Mokszeszów). Warte podkreślenia jest np. odpowiedź pana Romana Miki z Opoczki, który potrafi przytoczyć etymologiczną genezę powstania nazwy swojej miejscowości. W ankiecie podaje on, że: - „Najprawdopodobniej nazwa *Opoczka* powstała od skalistego podłoża (opoka⁰, na którym leży większość wsi. Zdrobnienie *Opoczka* wynika zapewne od niewielkiej początkowo ilości domostw”. Nie wchodzi w szczegóły merytoryczne ciekawe jest fakt, że temat genezy nazwy miejscowości funkcjonuje wśród mieszkańców wsi. Wynika to zapewne z kolejnego pytania o znane postaci historyczne wywodzące się z danej miejscowości. I znów z ankiety pana Romana Miki z Opoczki wynika, że mieszkańcy mają wiedzę na temat poligloty Emila Krebsa z Opoczki, który biegle władał 68 językami, a znał aż 111 języków obcych. Pan Roman w ankiecie napisał, że: - „Obecnie istnieje na terenie wsi *Quest – śladami śląskiego geniusza z Opoczki. W 1946 r. stryj poligloty Krebsa, Alfred Krebs z kilkoma niemieckimi mieszkańcami i polskimi repatriantami z Kresów II RP, wystawili pośrodku wsi krzyż jako znak pojednania między oboma narodami, które doświadczyły tragedii wojennej. Było to, bodajże, pierwsze takie wydarzenie w Polsce na długo przed znanym pojednaniem narodów w Krzyżowej. Dziś krzyż obudowany kapliczką z wizerunkiem Matki Bożej jest miejscem szczególnym – przy nim odbywają się modlitwy majowe oraz*

obrzędy podczas Procesji Bożego Ciała”. Historia krzyża dostępna jest na lokalnych portalach historycznych <https://historia-swidnica.pl/niezwykly-krzyz-z-opoczki/>

Wiedza historyczna mieszkańców na temat wsi jest zatem pochodną działań promocyjno-edukacyjnych. <https://questy.org.pl/quest/sladami-emila-krebsa-slaskiego-geniusza-z-opoczki>

II.Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne (np. tradycje wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne).

Życie muzyczne (jasełka, kolędy, pieśni religijne) skupia się przy kościele katolickim lub przy szkołach i świetlicach wiejskich. W miejscowości Witoszów Górny popularne jest tzw. „święto ziemniaka” organizowane we wrześniu przez Stowarzyszenia Przyjaciół Witoszowa Górnego „Daisy”.

III.Praktyki społeczno-kulturowe (np. zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich np. sposoby składania życzeń).

Obrzędowość bożonarodzeniowa

Mieszkańcy gminy Świdnica kultywują doroczną obrzędowość związana z Bożym Narodzeniem. W wielu domach do dziś ubiera się symboliczną choinkę – jak twierdzi mieszkaniec Opoczki, *„niestety jest ona coraz częściej sztuczna. Dawnej były to przeważnie żywe choinki pachnące lasem”*. Wigilia Bożego Narodzenia zwykle utrzymana jest w tzw. tradycji kresowej (w zależności od rodziny i miejsca jej pochodzenia). Pan Waldemar Sawko z Mokrzeszowa opowiada, że w jego domu to - *„mężczyźni ubierają choinkę, wkładają sianko pod obrus i do pomieszczenia, w którym jest stół wigilijny przynoszą snopek owsa”*.

Rozmówcy zauważają też zanikanie zwyczaju wspólnego kolędowania po kolacji wigilijnej – wspólną pieśń zastępują odtwarzane utwory z płyt, kaset, czy po prostu z telewizji i radia. Pan Waldemar Sawko z Mokrzeszowa twierdzi wręcz, że: - *„kolędowanie było u niego w rodzinie słabo kultywowane, a dziś praktycznie zanikło”*.

Temat ten warto zgłębić, zinwentaryzować ważne elementy charakterystyczne dla wigilii kresowej, występującej w wielu rodzinach z tego terenu. Warto też rozpoznać istniejący w niektórych miejscowościach (np. w Lutomi) zwyczaj chodzenia kolędników – przebierańców, którym towarzyszy muzykant z akordeonem.

Obrzędowość wielkanocna

Jeśli chodzi o obrzędowość Wielkiej Nocy, to mieszkańcy wsi kultywują (wyniesiony z domów rodzinnych) zwyczaj święcenia pokarmów w Wielką Sobotę, stukania się jajami podczas śniadania wielkanocnego (na które przygotowuje się m.in. żurek na zakwasie, który podawany jest z białą kiełbasą i chrzanem), a także zwyczaj oblewania się wodą w Poniedziałek Wielkanocny.

Jak wynika z informacji pozyskanych od mieszkańców gminy, święconkę, czyli koszyczek z pokarmami do święcenia w Wielką Sobotę, przygotowuje zwykle gospodyni z udziałem najmłodszych członków rodziny. W koszyczkach są jajka malowane barwnikami spożywczymi lub z łupin cebuli, jaka nie malowane, kiełbasa, baranek z ciast, mała babeczka, sól i chrzan.

Ciekawym zwyczajem wielkanocnym jest zwyczaj przygotowywania palm wielkanocnych w dużych rozmiarach. Ma to miejsce przede wszystkim w Lutomi Dolnej. - *„My od kilkunastu lat przygotowujemy naszą palmę w tradycyjny sposób. W jej wnętrzu muszą obowiązkowo znaleźć się zioła, kwiaty i rośliny z wszystkich 4 pór roku. Tradycyjnie wierzą, że im wyższa i bogatsza palma, tym rodzina będzie miała więcej szczęścia. Po poświęceniu palma zawsze zostawała w domu. Z gałązek wierzbowych robiło się krzyżyki, które następnie stawiało się w polu”* – twierdzi Lucyna Mroczek, członki koła i radna Rady Gminy Świdnica w rozmowie z portalem www.gmina.swidnica.pl.

Ilustracja nr 21 Panie z KGW w Lutomi Dolnej przy pracy, źródło: www.gmina.swidnica.pl

Panie z Koła Gospodyń Wiejskich w Lutomi Dolnej jeżdżą na przeglądy i biorą udział w konkursie na „Najpiękniejszą Palmę i Pisanek Wielkanocną” w Jeleniej Górze, gdzie co roku odbywa się „Prezentacja Tradycyjnych Stołów Wielkanocnych, Palm i Pisanek”. Również Świdnicki Ośrodek Kultury organizuje konkursy na palmy wielkanocne.

Zwyczaj wykonywania palm wielkanocnych żywy jest m.in. w Komorowie, gdzie zamieszkuje ludność pochodząca z Małopolski i dawniej wykonywała palmy dużych rozmiarów, a obecnie symboliczne niewielkie palmy. Pani Władysława Łach z Komorowa opowiada, że dawniej: - „zbierano długie, proste pędy leszczyny i wierzby z baziami. Ozdabiano je robionymi z bibuły kwiatami w czterech kolorach i wstążkami. Na górę dawało się barwinek, od którego zwisały wstążki. Na czubku palmy formowało się krzyż. Po poświęceniu palmy obcinano na małe kawałki i wbijano je na polach w Poniedziałek Wielkanocy, aby chroniły uprawy przed kataklizmami”. Przykładowo w Lutomi nieliczne jeszcze rodziny wykonują palmy wielkanocne z gałązek wierzby, bibuły i sztucznych kwiatów. Pan Waldemar Sawko z Mokrzeszowa twierdzi, że – „palmę w jego domu przygotowują panie. W tym celu wykorzystują gałązki bazi, które symbolizują odnawiające się życie i nieśmiertelność duszy”.

Jak wynika z ankiet zwyczaj wykonywania palm wielkanocnych istniał również we wsi Opoczka, ale obecnie nie jest on już praktykowany, ponieważ wyparły go „gotowe palmy, kupowane na targu lub w sklepach”. Wśród mieszkańców gminy panuje jednak przekonanie, że poświęconych palm nie wyrzuca się – pali się je.

Odpust

Ważną uroczystością w życiu społecznościach na terenie gminy Świdnica jest Odpust w kościołach katolickich. W kościele pw. Świętej Katarzyny Aleksandryjskiej w Makowicach rozdawane są za darmo pierniczki „Katarzynki”. Warto dodać, że podczas odpustów do mieszkańców wsi przyjeżdżają liczni goście w odwiedziny, wszyscy biorą udział w uroczystej procesji. Mieszkańcy starannie przygotowują się do tego święta – sprzątają i przystrajają kościół, a także własne obejścia.

Dożynki

Dożynki gminne to najważniejsza z praktyk społeczno-kulturowych na terenie gminy Świdnica. Jest to wielkie święto rolników, organizowane po zakończeniu prac polowych w tym zebraniu plonów, głównie plonu zbóż. Dożynki obchodzono w Polsce prawdopodobnie już w XVI wieku lub na przełomie XVI i XVII wieku, a więc od czasów, kiedy na ziemiach polskich rozwinęła się gospodarka folwarczno-dworska.

W poszczególnych sołectwach odbywają się dożynki wiejskie pokazujące tradycję i kulturę poszczególnych sołectw. Dożynki Gminne odbywają się zaś w wybranej w danym roku miejscowości na terenie gminy będąc podsumowaniem danego roku dla całej gminy oraz wyrazem wdzięczności za zebrane plony połączone z misterium chleba i korowodem dożynkowym oraz występami zespołów dziecięcych, śpiewaczych oraz pieśni i tańca. Mieszkańcy niemal wszystkich 33 sołectw należących do Gminy Świdnica wiją koronę żniwną (wieniec dożynkowy) z kłosów, ziół i kwiatów, która przechowywana jest cały rok w świetlicy wiejskiej. Główną rolę w kultywowaniu tradycji dożynkowych odgrywają miejscowe Koła Gospodyń Wiejskich przygotowujące stragany z produktami ukazującymi tradycje i produkty regionalne. Na terenie gminy działają zespoły amatorskie skupiające zarówno dorosłych, jak również dzieci i młodzież. Zespoły uświetniają wszystkie wydarzenia gminne, prezentując gminę w przeglądach, konkursach i festiwalach na terenie kraju jak i za granicą.

Zaduszki

Mieszkańcy miejscowości położonych na terenie gminy Świdnica kultywują też zwyczaj zaduszek (Wszystkich Świętych), polegający na odwiedzaniu grobów bliskich zmarłych (zdobienia nagrobków kwiatami, zapalania zniczy) i uczestnictwie we mszy świętej za dusze zmarłych. Ważnym elementem tego zwyczaju jest poprzedzające odwiedzanie – sprzątanie grobów bliskich. Skomercjalizowanym elementem tego zwyczaju jest zakup dużych ilości zniczy i kwiatów. W niektórych miejscowościach, jak np. w Lutomi dodatkowo na grobach zmarłych stawia się wianki z igliwia i sztucznych kwiatów. Pani Władysława Łach z Komorowa twierdzi, że dawniej do takich wieńców z igliwia dodawało się wykonane własnoręcznie kwiaty z bibuły.

Zielone świątki i „Matki Boskiej Zielnej”

Jak twierdzą mieszkańcy gminy Świdnica, dawniej podczas święta Zesłania Ducha Świętego- tzw. „Zielone Świątki” kultywowany był zwyczaj stawiania młodych brzołek na gankach swoich domów, a tam gdzie to było możliwe, domostwa przystrajano również tatarakiem, który rozkładano na świeżo umytą podłogę w pokoju stołowym i w sypialniach. Obecnie zwyczaj ten – zwłaszcza jeśli chodzi o przystrajanie domostw tatarakiem – niestety zanika.

W wielu miejscowościach gminy mieszkańcy nadal przygotowują bukietki na 15 sierpnia, czyli na Święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – tzw. „Matki Boskiej Zielnej”. Z informacji uzyskanych od mieszkańców gminy wiemy, że „święcą” w kościele również zebrane lokalnie na polach zioła –, a także wianki z polnych kwiatów i ziół, które trzymają następnie w domach „na znak zdrowia”. Przykładowo w Lutomi do bukietów dodaje się macierzankę, dziurawiec, miętę, marchew, koper, krwawnik czy zboża i polne kwiaty. W Komorowie do bukietów dodają również owoce (jabłka, gruszki) i warzywa (buraczki, marchew). Poświęcony w kościele bukiet przechowuje się w domu do następnego roku. Pan Roman Mika z Opoczki opowiada, że w jego miejscowości gospodynie nadal poświęcone bukiety zanoszą do domu lub palą w ognisku, a popiół z nich rozsypują na polach, aby przyszłe plony były obfite.

Mikołajki, zapusty, karnawał

W okresie Bożego Narodzenia organizowany jest na terenie gminy Przegląd zespołów kolędniczych przygotowywany pod kierunkiem opiekunów, wychowawców świetlic środowiskowych, instruktorów oraz nauczycieli szkół podstawowych oraz przedszkoli.

Zupełnie świecką tradycją są mikołajki organizowane dla dzieci w dniu 6 grudnia, zjedanie pączków lub fawerek w Tłusty Czwartek, Dzień Babci i Dziadka, Dzień Matki, Dzień dziecka, czy wspólne śpiewanie pastorałek w świetlicy Wiejskiej w okresie świąt Bożego Narodzenia. W szkołach kultywowana jest jeszcze palenie kukły Marzanny na pożegnanie zimy i chodzenie z gaikiem na przywitanie wiosny.

Inne charakterystyczne dla gminy Świdnica

W okolicach Wielkanocy organizowany jest Gminny Jarmark Wielkanocny wraz z prezentacją stołów Wielkanocnych przygotowywanych przez poszczególne Koła Gospodyń Wiejskich oraz Stowarzyszenia na którym prezentowana i wspierana jest sztuka ludowa i rękodzieła artystyczne umożliwiając zachowanie od zapomnienia tradycji wielkanocnych.

W niektórych miejscowościach praktykowany jest zwyczaj topienia marzanny i chodzenia z gaikiem. Jak wynika z ankiet, zwyczaj ten jest kultywowany głównie w szkołach, a wspólnoty mieszkańców nie kultywują go. Pan Roman Mika z Opoczki napisał wprost: - „Dawniej, gdy istniała szkoła organizowano topienie marzanny. Obecnie nie, bo zlikwidowano szkołę. A wśród mieszkańców wsi ten zwyczaj się nie przyjął”.

W wielu miejscowościach w gminie Świdnica organizowane są Nabożeństwa Majowe, czyli tzw. majówki. Przykładowo w miejscowości Opoczka majówki odbywają się przy kapliczce z Matką Bożą, w miejscu której stał od 1946 r. tzw. krzyż pojednania polsko-niemieckiego. Nabożeństwa te prowadzi jedna z najstarszych mieszkanki wsi a uczestniczą w nich niemal wyłącznie kobiety. W Lutomi nabożeństwa majowe odprawiane są przy kaplicy koło kościoła. W Komorowie majówki odprawiane są pod figurą Jezusa Chrystusa – rozpoczyna się je zwykle Litanią do matki Bożej, a na koniec śpiewa się pieśni maryjne. Co ciekawe kapliczki (również te przydrożne) dekorowane są wstążkami i kwiatami. Mieszkańcy mniejszych miejscowości (np. w okolicy Lutomi) sami odprawiają nabożeństwa majowe przy swoich kapliczkach. W niektórych miejscowościach jak np. Pogorzała zwyczaj nabożeństw majowych obecnie zanika – pamięć o nim istnieje w świadomości zbiorowej mieszkańców.

W Komorowie na oktawę Bożego Ciała wije się wianki z ziół i kwiatów, które święci się w ostatnim dniu oktawy. Następnie poświęcone wianki wieszają się przed wejściem do domów, nad drzwiami. Mają one zapewnić ochronę domu przed złymi mocami, nieszczęściami i kataklizmami.

Wśród mieszkańców gminy Świdnica sporo jest wciąż żywych i praktykowanych przesądów związanych z kobietami w ciąży. Powszechny jest przesąd, że kobiecie ciężarnej niczego nie można odmówić. W Lutomi znane są jeszcze idiosynkrazje, że przykładowo matką chrestną nie może zostać kobieta w ciąży. Panuje też stereotyp, że przestraszona ciężarna kobieta nie może sama siebie dotknąć, gdyż dziecko będzie miało zamię w miejscu dotknięcia. Podobnie, według wierzeń ludowych, ciężarna kobieta nie powinna przyglądać się osobom kalekim, ponieważ może urodzić takie dziecko. W Witoszowie istnieje przesąd, że kobiecie w ciąży nie wolno przypasywać się paskiem, albo patrzeć przez dziurkę od klucza.

Powszechne są też przesady związane z małymi dziećmi. Przede wszystkim rozpowszechniony jest stary przesąd przyczepiania czerwonej kokardy do wózka małego dziecka, aby w ten sposób uchronić malca od uroku i złych mocy. M.in. w Komorowie wierzy się, że przed chrztem św. dziecka nie wolno wyprowadzać z domu na dwór. W świadomości mieszkańców funkcjonują również zabobony, że nie do pierwszego roku dziecka nie obcina się mu włosów. A żeby potomek był w przyszłości bogaty – daje mu się do becika pieniądze.

Ciekawym zjawiskiem jest obecny w społeczności pochodzącej z kresów zwyczaj wręczania pierwszoklasistom tyty (tj. tekturowego rogu wypełnionego słodyczami, zabezpieczonego od góry celofanem, związanym ozdobną wstążką). Jest charakterystyczny głównie dla terenów historycznego Górnego Śląska. Wywodzi się z Niemiec, dokładniej z Saksonii, gdzie znany był co najmniej od XIX w., następnie rozpowszechnił się w Czechach, skąd prawdopodobnie trafił na Śląsk. Pierwsze informacje o śląskich *tytach* pochodzą z lat 20. XX wieku. Na terenie gminy Świdnica zwyczaj ten kultywują przede wszystkim niektóre szkoły. I tak np. w Lutomi tyty dla uczniów klas pierwszych przygotowują rodzice wraz z wychowawcami, a wręcza się je pierwszokom podczas tzw. uroczystego pasowania na ucznia.

IV. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata (np. tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie, meteorologia ludowa, tradycyjne sposoby gospodarowania, tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania miłosne i medyczne).

Na badanym obszarze gminy Świdnica występuje hodowla gołębi pocztowych. Lokalni hodowcy należą do oddziału okręgowego Jaworzyna-Świdnica (0330) Polskiego Związku Hodowców Gołębi Pocztowych. <http://0330.oddzial.com/>. Prezesem Oddziału 0330 jest pan Mariusz Krzysztof.

Historia polskiego gołębiarstwa pocztowego, sportowego, nie została jeszcze opracowana. Nie ma też opracowań poszczególnych oddziałów czy sekcji. Wiemy jedynie, że na ziemiach polskich – jak w całym świecie – wykorzystywano znane wszystkim zdolności powrotno-lotowe gołębi od najdawniejszych czasów. Służyły one przede wszystkim do szybkiego przesyłania informacji o ważnych wydarzeniach jak np. o zwycięstwach czy klęskach wojennych. Co prawda nie zachowało się zbyt wiele świadectw na ten temat, jednak istnieje duże prawdopodobieństwo, że do celów pocztowych ptaki te były specjalnie hodowane. Na pewno wykorzystywano je podczas II wojny światowej w celach komunikacyjnych.

Mieszkańcy gminy Świdnica kultywują też zwyczaj zbierania ziół na własny użytek i ziołolecznictwo. Przykładowo, pan Roman Mika z Opoczki twierdzi, że zajmuje się ziołami na własny użytek od kilkudziesięciu lat. Wykorzystuje je w postaci suszonej (mięta, pokrzywa, melisa, dziurawiec, rumianek, geranium), a także przyrządza z ziół lecznicze syropy (w tym zwłaszcza z kwiatów mniszka lekarskiego, owoców czarnego bzu i kwiatów akcji). W Komorowie pani Władysława Łach przygotowuje również nalewki i herbaty z suszonych ziół. Popularną tradycją gospodarczą jest przetwórstwo na własny użytek. Gospodynie z gminy Świdnica robią przetwory z warzyw i owoców, a także kiszą kapustę w beczkach.

Wiedza Ilustracja nr 22 Plakat konkursu na pisanek wielkanocną oraz efekty konkursu w postaci pisanek (źródło: www.gmina.swidnica.pl)

V. Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Na terenie gminy Świdnica działają twórczynie ludowe piszące pisanek techniką batikową. Pani Władysława Łach z Komorowa (której rodzina pochodzi z Małopolski), pisze pisanek ciepłym woskiem za pomocą zapalki a wykonane wzorki barwi w barwnikach naturalnych przygotowanych z łupin cebuli lub korze z dębu zalanej wrzątkiem. Na terenie gminy organizowane są również konkursy na przygotowanie pisanek wielkanocnych.

Warto podkreślić, że w wielu miejscowościach na terenie gminy Świdnica pisanki przygotowują w domach dzieci pod kontrola osób dorosłych. Jajka farbuje się przede wszystkim w łupinach cebuli, owsie lub kupowanych barwnikach spożywczych. W domach praktykowane jest głównie szydełkowanie, dzierganie na drutach, czy wykonywanie ozdób z bibuły.

Wytyczne do ochrony wartości niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Ochrona dziedzictwa niematerialnego jest wymieniona jako pierwszy cel Konwencji (art. 1a). W art. 2 ust. 3 Konwencji zdefiniowano czym jest ochrona, która oznacza „środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa”.

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego na poziomie krajowym została zdefiniowana i uregulowana w art. 11-15 Konwencji, które określają odpowiednio charakter oraz formę działań skupionych na inwentaryzacji, promocji, edukacji, a także roli wspólnot, grup i jednostek w rzeczonym procesie. Warto przy tym pamiętać, że chronić dziedzictwo niematerialne to znaczy chronić jego twórców i depozytariuszy.

Podstawę działań ochronnych zgodnych z Konwencją UNESCO z 2003 roku stanowią prowadzone na poziomie krajowym oraz międzynarodowym inwentarze niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Z terenu gminy Świdnica nie ma wpisów na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Charakter opisywanego wyżej dziedzictwa (rozdział 9.2) oraz jego rola w budowaniu poczucia tożsamości wśród mieszkańców warunkuje dobór odpowiednich form jego ochrony. Działania gminy powinny dążyć do zabezpieczenia poszczególnych przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego w gminie, w oparciu o jego identyfikację i dokumentację, a także promocję. Zgodnie z rozdziałem 2, art. 7 ust.1 ustawy o samorządzie gminnym, to w jego kompetencji leży zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty. Jako *działania* własne gminy w tym miejscu rozumiemy, m.in. edukację publiczną, sprawy kultury, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, promocję gminy, a także prowadzenie działalności na rzecz organizacji pozarządowych.

Odrębną rolę w procesie ochrony odgrywa społeczność lokalna, w rozumieniu konwencji UNESCO z 2003 roku to depozytariusze poszczególnych elementów oraz organizacje pozarządowe. W ich kompetencji leży zachowanie przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez podtrzymywanie przekazu międzypokoleniowego oraz stałe odtwarzanie lokalnych tradycji.

Identyfikacja kluczowych zagrożeń dla niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Niematerialne dziedzictwo kulturowe stanowi naturalny proces, który jest zmienny w czasie i ulega licznym przekształceniom, w odpowiedzi na zapotrzebowanie społeczne. Próbę zidentyfikowania istotnych dla zachowanie dziedzictwa niematerialnego zagrożeń, zgodnych z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku w ramach publikacji *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: zakres – identyfikacja – zagrożenia* podjął Sławomir Ratajski, członek Polskiego Komitetu ds. UNESCO. Wśród podstawowych niebezpieczeństw upatruje on egzystencję owej społeczności, będącej nośnikiem danego elementu, w tym jej wykluczenie ze względu na zbyt wąskie rozumienie definicji kulturowego dziedzictwa niematerialnego. Świeże spojrzenie na kwestię zagrożeń oraz rekomendacje do planu ochrony elementów dała prof. Katarzyna Smyk, przewodnicząca Rady ds. dziedzictwa niematerialnego przy MKiDN (Procesja Bożego Ciała z tradycją kwietnych dywanów w Spycimierzu. Raport z badań i rekomendacje do planu ochrony, red. K. Smyk, Uniejów-Wrocław 2020). Profesor K. Smyk zauważyła, że już w preambule Konwencji wymienione są zagrożenia: „... uznając, że procesy globalizacji i przemian społecznych, chociaż tworzą nowe warunki dla dialogu

między wspólnotami, powodują, podobnie jak zjawisko nietolerancji, poważne zagrożenie w postaci degradacji, wyginięcia i zniszczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza w przypadku braku środków na jego ochronę”.

Należy podkreślić, że za niematerialne dziedzictwo kulturowe uważamy nie samo dzieło, lecz wiedzę oraz umiejętności służące do jego wykonania, a także pamięć, istotną w procesie odtwarzania poszczególnych obrzędów, tradycji czy zwyczajów. Do istotnych zagrożeń wynikających bezpośrednio z działalności człowieka możemy zaliczyć również nadmierną teatralizację danego obrzędu, ruch folkowy, a także negatywne zmiany w krajobrazie kulturowym. Do pozostałych zagrożeń, które mogą negatywnie wpłynąć na żywotność omawianego zasobu zaliczamy ponadto zbiór czynników tj.:

- globalizacja,
- migracje,
- postępujące procesy urbanizacji i industrializacji,
- stopniowe pogarszanie warunków społeczno-ekonomicznych,
- zanik przekazu międzypokoleniowego,
- nadmierny ruch turystyczny,
- brak jedności we wspólnocie i wykluczanie społeczności depozytariuszy z działań ochronnych,
- zmiana treści i funkcji dziedzictwa,
- niezrozumienie przez wspólnotę konieczności ochrony dziedzictwa.
- zagrożenia wynikające z braku badań i dokumentowania.
- konflikt zbrojny i czynniki naturalne.

Wytyczne do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy Świdnica

Trzeba podkreślić, że wszelkie realizowane oraz proponowane do wdrożenia działania powinny być podejmowane przy współdziałaniu wspólnot, grup oraz osób stanowiących bezpośrednich depozytariuszy danego zjawiska. *„Wspólna wola oraz wspólna troska, aby chronić dziedzictwo niematerialne”* jest fundamentem Konwencji sformułowanej w Paryżu w 2003 r. podczas 32. sesji Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (zwanej UNESCO). Zgodnie z art. 15, *„...każde Państwo – Strona dąży do zapewnienia jak najszerzego udziału wspólnot, grup oraz gdy to właściwe, jednostek, które tworzą, zachowują i przekazują następnym pokoleniom takie dziedzictwo, w także do aktywnego włączania ich w zarządzanie nim”.*

Wywiady przeprowadzone w ramach identyfikacji zasobu, a także analiza dostępnej literatury pozwalają stwierdzić, iż niematerialne dziedzictwo kulturowe na terenie gminy Świdnica nie zostało jak dotąd należycie rozpoznane i udokumentowane. W związku z powyższym, wypracowanie modelowego planu ochrony powinno zostać poprzedzone przez kompleksowe oraz rozległe badania terenowe, które pozwolą ustalić dokładny zakres oraz stopień zachowania lokalnego dziedzictwa.

Należy podkreślić, że wszystkie działania służące ochronie dziedzictwa niematerialnego powinny odbywać się przy maksymalnie szerokim konsensusie społecznym. W Konwencji podkreślono „delikatność tkanki społecznej”, która jest jedną z podstawowych cech przesłania zawartego w tym akcie prawnym. Generalnie udział społeczności depozytariuszy jest fundamentem działań ochronnych w myśli Konwencji UNESCO z 2003 r. Depozytariusze powinni przykładąć wagę do swojej podmiotowości w przy każdym kontakcie z podmiotami zewnętrznymi. Dziedzictwo ani wspólnota depozytariuszy nie mogą bowiem ulegać odpodmiotowieniu, stając się narzędziem do realizacji czyichkolwiek partykularnych celów.

W odniesieniu do opracowanej na potrzeby niniejszego opracowania charakterystyki, można zasygnalizować podstawowe kierunki działań na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy Świdnica takie jak.:

- I. Identyfikacja, analiza oraz dokumentacja przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego poszczególnych miejscowości na terenie gminy Świdnica;
- II. Podjęcie współpracy z ośrodkami badawczymi w kraju, w tym zwłaszcza z koordynatorem ds. dziedzictwa niematerialnego na woj. dolnośląskie w Narodowym Instytucie Dziedzictwa;
- III. Dokumentacja tradycji, zwyczajów oraz umiejętności (m.in. poprzez nagrania audio, video), w tym uwzględnienie relacji historii mówionej mieszkańców miejscowości;
- IV. Upowszechnianie lokalnego dziedzictwa, zarówno poprzez projekty kulturalne jak i współpracę z mediami i z wykorzystaniem tzw. mediów społecznościowych;
- V. Edukacja regionalna, zarówno formalna, jak i nieformalna;
- VI. Digitalizacja zasobów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi – dążenie do stworzenia społecznego archiwum dostępnego np. na witrynie internetowej gminy Świdnica;
- VII. Wspieranie lokalnych ośrodków kultury, stowarzyszeń, w tym samych depozytariuszy, w działaniach na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury oraz podtrzymania przekazu międzypokoleniowego. Przede wszystkim promowanie wśród twórców i depozytariuszy konkursów ogłaszanych przez MKiDN takich jak „Mistrz Tradycji” (na zasadzie programów stypendialnego);
- VIII. Badanie występujących zagrożeń i opracowanie planu ich ochrony dziedzictwa niematerialnego w gminie Świdnica.

Zgodnie z aktualnym stanem rozpoznania zasobu dziedzictwa niematerialnego miejscowości rekomenduje się ponadto:

- I. możliwość wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wybranych elementów:
 1. Hodowli gołębi pocztowych - dołączenie do wpisu ogólnopolskiego, który koordynuje Ośrodek Terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Opolu.
- II. możliwość dołączenia do ogólnopolskiego wniosku przygotowania pisanek, który następnie będzie rekomendowany do wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO (kontakt OT NID w Opolu)
- III. szkolenia społeczności lokalnej w zakresie przedsięwzięć ochronnych i gospodarczych związanych z dziedzictwem niematerialnym.
- IV. Przygotowanie katalogu przesądów i przekonań funkcjonujących wśród mieszkańców gminy Świdnica – będzie to pierwsze w Polsce tego typu kompleksowe opracowanie, które może być ciekawym narzędziem promocji dziedzictwa niematerialnego gminy.
- V. Włączenie miejscowości Opoczka lub też całej gminy w obchody Europejskiego Dnia Języków, które obchodzone jest 26 września przez 700 mln Europejczyków z 46 państw;
- VI. dbanie o umacnianie więzi pomiędzy mieszkańcami zarówno poprzez regularne spotkania, a także poprzez rzetelne informowanie o różnorodnych działaniach i włączanie ich do wszelkich przedsięwzięć podejmowanych na terenie wsi (przyjęcie zasady „Nic o nas bez nas”), z zachowaniem zasady transparentności.

Warto też zadbać o umacnianie pozycji liderów danej społeczności jako łączników w łonie depozytariuszy oraz między wspólnotą a podmiotami zewnętrznymi. Należy też przy każdej okazji podkreślać podmiotowość wspólnoty mieszkańców wsi w kontekście ochrony lokalnego dziedzictwa niematerialnego.

Ponadto rekomenduje się szeroko zakrojone wielopoziomowe i wielokierunkowe akcje edukacyjne promujące lokalne dziedzictwo niematerialne (z udziałem depozytariuszy), a w edukacji regionalnej położenie nacisku na dialog międzypokoleniowy i przekazywanie tradycji. Warto też zachęcić mieszkańców do aktywności w mediach społecznościowych i „chwalenia się” kultywowanymi zwyczajami. Docelowo proponujemy wykorzystywać w celach promocji i edukacji cały wachlarz

dostępnych form popularyzacji: media, strony internetowe, portale branżowe, media społecznościowe (Instagram, Facebook, Tik-Tok), wystawy, wydawnictwa popularnonaukowe, warsztaty, prelekcje, zajęcia edukacyjne, pokazy, festyny, spotkania itp.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Do form ochrony zabytków występujących w Polsce należą: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub decyzji o warunkach zabudowy. Na obszarze gminy Świdnica brak jest obiektów wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz pomników historii, nie został utworzony również park kulturowy. Z uwagi na fakt niemal całkowitego pokrycia gminy mpzp za główną formę ochrony konserwatorskiej występującą w na jej obszarze należy uznać ustalenia miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Plany zostały sporządzone dla wszystkich miejscowości, których układy ruralistyczne oraz pokrywające się z nimi obszary obserwacji archeologicznej ujęte są w ewidencji zabytków, w ich zasięgu również niemal wszystkie obiekty ujęte w ewidencji zabytków. W planach zostały utworzone strefy ochrony konserwatorskiej, dla których określone zostały zasady ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. W treści planu wskazano także obiekty i obszary podlegające ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów odrębnych. Do głównych form ochrony zaliczyć należy również wpis do rejestru zabytków, który prowadzony jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Według stanu na listopad 2022 r. od pierwszego wpisu do rejestru zabytków który miał miejsce w 1956 r. służby konserwatorskie wydały 109 decyzji, na mocy których tą formą ochrony konserwatorskiej objętych zostało 387 zabytków nieruchomych architektury, stanowisk archeologicznych i zabytków ruchomych. W ewidencji zabytków, którą w oparciu o art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami prowadzi wójt, ujętych jest 715 zabytków nieruchomych oraz 206 zabytków archeologicznych. Brak jest danych nt. ilości ujętych w ewidencji zabytków ruchomych, której prowadzenie ustawodawca powierzył WKZ.

Gminy Świdnica jest regionem o stosunkowo wysokim nasyceniu zabytkami, w szczególności zabytkami nieruchomymi architektury. Z analizy archiwalnej, a przede wszystkim w toku prac terenowych prowadzonych podczas sporządzania gminnej ewidencji zabytków, wynika, że na terenie gminy znajdują się obiekty cenne pod względem architektonicznym, historycznym i artystycznym, które jak dotychczas nie zostały objęte ochroną konserwatorską. Dotyczy to w szczególności architektury powstałej w I poł. XX w., jednak nierzadko także cennych obiektów o wcześniejszej proveniencji, jak np. pochodzący najpewniej z początku XIX w. zespół młyna w Burkatowie. Z dosyć licznych tym niemniej katalogu obiektów ujętych w ewidencji niektóre posiadają na tyle wysokie wartości, że uzasadnionym byłby ich wpis do rejestru zabytków. Wymienić w tym gronie można pałace w Bolescinie i Grodziszczu, czy też jedną z nielicznych już zachowanych w całości, a nadto o XVIII w. proveniencji zagrodę w Grodziszczu.

5.4 Zabytki nieruchome

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 3 podaje definicję zabytku nieruchomego, którym jest nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość. Jeden z kolejnych artykułów wymienia katalog zabytków nieruchomych, które podlegają opiece i ochronie bez względu na stan zachowania. Zaliczają się do nich: krajobrazy kulturowe; układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe; cmentarze; parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni; miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność

wybitnych osobistości lub instytucji. Na terenie Gminy Świdnica zlokalizowane są zabytki z niemal wszystkich wymienionych grup.

Do najliczniej reprezentowanych należą zdecydowanie dzieła architektury i budownictwa, do których zaliczyć można przede wszystkim zabudowania zagrodowe tj. domy, budynki mieszkalno-gospodarcze, obory, stajnie, stodoły. Liczną grupę stanowią obiekty folwarczne oraz aleje. W dalszej kolejności możemy wymienić kościoły, parki, budynki użyteczności publicznej, spichlerze, gospody, pałace, dwory, a także cmentarze. Stosunkowo nieliczna jest grupa zabytków techniki. W granicach gminy znajdują się także relikty XVIII w. fortyfikacji polowych.

5.4.1 Rejestr zabytków nieruchomości

Wpisu do rejestru zabytków dokonuje Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków w formie decyzji, po uprzednim przeprowadzeniu postępowania administracyjnego, które wszczynane jest na wniosek właściciela lub z urzędu. Po uprawomocnieniu się decyzji o wpisie do rejestru zabytków, dokonuje się wpisu do księgi rejestru zabytków nieruchomości, a obiekt staje się przedmiotem ochrony konserwatorskiej wynikającej z treści ustawy. Dla jego właściciel oznacza to nabycie określonych praw i obowiązków.

Aktualnie na mocy 56 decyzji o wpisie do rejestru zabytków tą formą ochrony objętych jest 77 obiektów położone w granicach Gminy Świdnica. Stanowi to niespełna 10% zasobu dziedzictwa kulturowego regionu ujętego w ewidencji zabytków. Znacznie większa jest liczba obiektów, głównie folwarcznych, znajdujących się w granicach założeń parkowych. Najstarsze wpisy pochodzą z lat 50. XX w. W tym czasie do rejestru zabytków wpisany został dwór w Pankowie oraz kościół w Witoszowie Dolnym. Pozostałe świątynie o średniowiecznej proveniencji objęto ochroną w latach 60. XX. W kolejnym dziesięcioleciu wpisy dotyczyły głównie alei. Lata 80. to z kolei okres, w którym do rejestru zabytków wpisywano głównie pałace, dwory i parki, był to też czas, w którym księga rejestru wzbogaciła się o największą liczbę pozycji. Wydano wówczas bowiem 22 decyzje. W latach 90. dokonywano wpisów już bardziej zróżnicowanych, obejmując ochroną konserwatorską obiekty z różnych kategorii w tym m.in. wyjątkowy zabytek techniki jakim jest elektrownia wodna w Lubachowie. Na przestrzeni ostatnich 25 lat tj. od wpisu w 1997 r. do rejestru owej elektrowni, zasób obiektów objętych tą formą ochrony powiększył się jedynie o kościół filialny pw. św. Józefa w Boleścinie.

Tabela 5 Rejestr zabytków nieruchomości zlokalizowanych na terenie Gminy Świdnica

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Numer i data wpisu
1	Bojanice	Kościół filialny pw. MB Częstochowskiej		A/1788/1671 z 12.05.1966
2		Aleja lipowa wielorzędowa, wzdłuż drogi na cmentarz parafialny i jego granic		A/3554/609/Wł z 30.05.1975
3		Aleja jednorzędowa od kościoła do drogi do Wieruszowa		A/3553/608/Wł z 30.05.1975 ²
4		Aleja lipowa jednorzędowa po wewnętrznej stronie muru kościelnego		A/3555/610/Wł z 28.05.1975
5	Boleścin	Kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca		A/5966 z 25.05.2015
6		Aleja dębowa dwurzędowa, rozwidlenie dróg do Jakubowic i Makowic		A/3556/611/Wł z 28.05.1975 ³
7	Burkatów	Aleja lipowa dwurzędowa, od torów kolejowych do mostu na Młynówce przed majątkiem		A/3557/615 z 30.05.1975
8	Bystrzyca Dolna	Pałac	Nr 38	A/3559/1141/Wł z 25.10.1985
9		Park		A/3560/1167/Wł z 28.03.1986
10		Aleja dębowa jednorzędowa		A/3562/612/Wł z 28.05.1975
11		Aleja lipowa wielorzędowa na cmentarzu		A/3558/613/Wł z 28.05.1975
12		Aleja topolowa, wzdłuż folwarku gospodarczego		A/3561/614/Wł z 30.05.1975
13	Bystrzyca Górna	Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP		A/1795/1672 z 12.05.1966
14		Dawny dom wypoczynkowa Urszulanek	Nr 43	A/3563/934/Wł z 22.06.1983
15		Willa suburbarna	Nr 25	A/3564/1398/Wł z 7.03.1994
16		Park, otoczenie willi		A/3565/1446/Wł z 29.09.1995

² Nie istnieje

³ Nie istnieje

17	Gogołów	Kościół filialny pw. św. Marcina		A/1794/1675 z 12.05.1966
18		Dwór i park	Nr 44	A/4170/747/Wł z 8.11.1980
19	Grodziszczce	Kościół parafialny pw. św. Anny		A/1790/1677 z 12.05.1966
20		Mur kamienny otaczający cmentarz, kościół i plebanię z bramami		A/1958/1357/Wł z 10.12.1991
21		Plebania	Nr 2	A/1959/1358/Wł z 10.12.1991
22		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		A/4185/750/Wł z 8.11.1980
23	Jakubów	Pałac	Nr 3	A/4196/944/Wł z 21.09.1983
24		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		A/5811/914/Wł z 31.12.1982
25	Komorów	Pałac		A/5811/914/Wł z 31.12.1982
26		Park pałacowy w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		A/4258/978/Wł z 27.12.1983
27	Krzyżowa	Kościół filialny pw. św. Michała Archanioła		A/1789/1680 z 12.05.1966
28		Cmentarz rodowy rodziny von Moltke		A/4256/936/Wł z 28.07.1983
29		Pałac, ob. Międzynarodowe Centrum Konferencyjne „Krzyżowa”	Nr 7	A/4357/915/Wł z 31.12.1982
30		Zabudowania i urządzenia folwarku w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. Międzynarodowe Centrum Konferencyjne „Krzyżowa”	Nr 7	A/4254/1281/Wł z 20.12.1989
31		Park wraz z terenem przykościelnym i aleją dojazdową do wsi		A/4255/1168/Wł z 28.03.1986
32	Lubachów	Budynek elektrowni wodnej	Nr 5a	A/4403/1551/Wł z 25.02.1997
33		Dawne gwarectwo górnictwa rudy srebra, ob. budynek mieszkalny	Nr 27c	A/4402/1237/Wł z 17.03.1988
34	Lutomia Dolna	Kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego		A/1787/1681 z 12.05.1966
35		Park dworski		A/4405/1324/Wł z 20.03.1991
36	Lutomia Górna	Plebania ewangelicka, ob. dom mieszkalny	Nr 174	A/4406/1371/Wł z 14.06.1992
37	Makowice	Kościół filialny pw. św. Katarzyny	Nr 39	A/1918/773/Wł z 8.11.1980
38		Pałac	Nr 36	A/4415/731/Wł z 30.06.1979
39		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		A/4416/1170/Wł z 28.03.1986
40	Modliszów	Kościół filialny pw. św. Bartłomieja	Nr 27	A/1761/1119 z 28.07.1964
41	Mokrzyszów	Kościół parafialny pw. św. Jadwigi	Nr 108	A/1760/1193 z 14.12.1964
42		Szpital zakonny Kawalerów Maltańskich	Nr 110	A/4417/1285/Wł z 2.01.1990
43	Panków	Dwór		A/4499/587 z 24.06.1959
44		Park dworski		A/4500/755/Wł z 8.11.1980
45	Pszemno	Kościół parafialny pw. św. Mikołaja		A/1758/1195 z 14.12.1964
46	Sulisławice	Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		A/4744/763/Wł z 8.11.1980
47	Wilków	Pałac	Nr 11d	A/4615/945/Wł z 20.09.1983
48		Park w zespole pałacowo-parkowym		A/4616/965/Wł z 27.12.1983
49	Wiśniowa	Pałac	Nr 26	A/4617/908/Wł z 31.12.1982
50		Park pałacowy		A/4618/1171/Wł z 28.03.1986
51	Witoszów Dolny	Kościół filialny pw. Nawiedzenia NMP		A/1681/343 z 13.11.1956
52		Pałac	Nr 116	A/4619/1495/Wł z 15.04.1996
53	Witoszów Górny	Dwór	Nr 15	A/5227/975 z 11.05.1963
54		Park dworski		A/4620/745/Wł z 8.11.1980
55	Zawiszów	Dwór	Nr 1b	A/5225/1496/Wł z 15.04.1996
56		Oficyna mieszkalno-gospodarcza w zespole dworskim	Nr 1a	A/5225/1497/Wł z 15.04.1996

5.4.2 Ewidencja zabytków nieruchomości

Ochrona zabytków znajdujących się na obszarze gminy należy do zadań samorządu lokalnego, które ustawodawca precyzuje w art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednym z zadań spoczywających na gminie w myśl art. 22 ust. 4 ww. ustawy jest prowadzenie gminnej ewidencji zabytków nieruchomości w formie zbioru kart adresowych. Zgodnie z treścią tego przepisu ewidencja obejmuje zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z WKZ. Ewidencja zabytków jest zbiorem otwartym i powinna być cyklicznie weryfikowana. W toku weryfikacji w zbiorze powinny być ujmowane obiekty posiadające wartości historyczne, naukowe i artystyczne, a także winny być z niego wykreślane obiekty nieistniejące lub takie które utraciły wartości z uwagi, na które zostały w ewidencji ujęte. W tym kontekście istotne jest, że dokonywane na bieżąco zmiany w GEZ nie powodują nieważności ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami

Choć gminna ewidencja zabytków nie jest jedną z form ochrony konserwatorskiej wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, to odgrywa istotną rolę w systemie ochrony zabytków. Stanowi jeden z obligatoryjnych elementów, jakie organ samorządowy uwzględnia

przy sporządzaniu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Przepisy prawa zobowiązują gminę również do uzgadniania z organem ochrony zabytków decyzji o warunkach zabudowy, których przedmiotem jest obiekt ujęty w GEZ. Nadto zgodnie z art. 39 ust. 3 prawa budowlanego na staroście spoczywa obowiązek uzgodnienia z WKZ projektów budowlanych w postępowaniach o wydanie pozwolenia na budowę lub rozbiórkę.

Gminna ewidencja zabytków prowadzona przez wójta winna być tożsama z wojewódzką ewidencją zabytków prowadzoną przez WKZ. Zgodnie z przepisami prawa WKZ ujmując obiekt w WEZ, informuje o tym właściciela i opracowuje kartę adresową zabytku, o fakcie ujęcia obiektu informuje także gminę. Ta z kolei jest zobowiązana do opracowania karty GEZ oraz powiadomienia właściciela zabytku o zamiarze włączenia obiektu do GEZ i ostatecznie o jego włączeniu. Zasady w tym zakresie szczegółowo określono w rozporządzenie MKiDN z dnia 10 września 2019 r.

Ewidencja zabytków gminy Świdnica została utworzona w latach 1987-1991 r. w formie zbioru kart adresowych tzw. fiszek (pozostających w archiwum WKZ). Od czasu utworzenia ewidencji zabytków zbiór obiektów w niej ujętych przez kolejne lata nie podlegał zmianom. Wraz z wejściem w życie w 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w kolejnych nowelizacjach oraz w aktach wykonawczych zapisy dotyczące ewidencji zabytków ewoluowały. Ustawą z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych innych ustaw założenie gminnych ewidencji zabytków (Dz.U. 2010, Nr 75 poz. 474) nałożono na WKZ obowiązek przekazania gminom wykazów zabytków nieruchomości znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, w oparciu o które samorząd był zobowiązany do przyjęcia GEZ zarządzeniem wójta w terminie do dnia 5 grudnia 2012 r. W wykazie zabytków nieruchomości gminy Świdnica dostępnym na stronach internetowych WUOZ we Wrocławiu figurują 744 obiekty. W liczbie tej ujęte są 74 obiekty wpisane do rejestru zabytków. Ponadto w wykazie figuruje 26 układów ruralistycznych. Daje to łączną liczbę 770 obiektów ujętych wykazie.

Od czasu wykonania fiszek adresowych zabytków nieruchomości Gminy Świdnica, nie była prowadzona weryfikacji zasobu. Przystąpiono do niej w 2022 r. W jej wyniku przedłożono Delegaturze Wałbrzyskiej WKZ we Wrocławiu do uzgodnienia wnioski w oparciu o które Konserwator Wojewódzki wyłączył z WEZ 66 obiektów, w tym układ ruralistyczny wsi Jagodnik. Włączony do WEZ został wyłącznie jeden obiekt. Wskutek weryfikacji uzgodniono z służbami konserwatorskimi ujęcie w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Świdnica 678 obiektów i 25 układów ruralistycznych. Dla każdego z obiektów wykonana została karta ewidencyjna (również dla obiektów wyłączanych z ewidencji), które to są podstawą i integralnym elementem zarządzenia wójta w sprawie wprowadzenia Gminnej Ewidencji Zabytków.

Weryfikacja terenowa WEZ opartej na waloryzacji zasobu przeprowadzonej w latach 1987-1991 wykazała, że w najbliższym czasie wymagana jest ponowna waloryzacja zasobu. W terenie jest bowiem pewna liczba obiektów posiadających niewątpliwie wartości zabytkowe, która nie została ujęta w ewidencji. Dotyczy to głównie obiektów wzniesionych w I połowie XX w., które reprezentowane są w wykazie marginalnie. Istotnym jest również, aby zasób obiektów ujętych w ewidencji był poddawany okresowej weryfikacji, która powinna być przeprowadzana cyklicznie raz na 4 lata (w ostatnim roku trwania niniejszego i kolejnych GPOnZ).

Tabela 6 Ewidencja zabytków nieruchomości

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres
1	Bojanice	Zespół kościelny	
2		Kościół filialny pw. Maryi Panny Częstochowskiej	
3		Mur kamienny otaczający kościół i cmentarz wraz z bramą	
4		Cmentarz przykościelny	
5		Cmentarz parafialny	
6		Aleja lipowa wielorzędowa, wzdłuż drogi na cmentarz parafialny i jego granic	
7		Aleja jednorzędowa od kościoła do drogi do Wieruszowa	

8		Aleja lipowa jednorzędowa po wewnętrznej stronie muru otaczającego kościół i cmentarz	
9		Dwór w zespole dworsko-folwarcznym, ob. dom mieszkalny	Nr 56
10		Dom mieszkalny w zespole dworsko-folwarcznym	Nr 56a
11		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole dworsko-folwarcznym	Nr 56b
12		Obora w zespole dworsko-folwarcznym	Nr 56c
13		Stajnia w zespole dworsko-folwarcznym	
14		Budynek gospodarczy (magazynowy) w zespole dworsko-folwarcznym	
15		Szpaler dębowo-jaworowy w zespole dworsko-folwarcznym	
16		Obora I w zespole folwarcznym	
17		Obora II w zespole folwarcznym	
18		Szkoła ewangelicka, ob. dom mieszkalny	Nr 17
19		Układ ruralistyczny	
20	Boleścin	Zespół kościelny	
21		Kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca	
22		Mur kamienny otaczający kościół i cmentarz	
23		Cmentarz przykościelny	
24		Aleja dębowa dwurzędowa, rozwidlenie dróg do Jakubowic i Makowic	
25		Zespół pałacowy z folwarkiem	
26		Pałac	Nr 36
27		Obora w zespole pałacowym z folwarkiem	
28		Stajnia, wozownia i chlewnia w zespole pałacowym z folwarkiem	
29		Stodoła w zespole pałacowym z folwarkiem	
30		Dom ogrodnika tzw. Biały Domek w zespole pałacowym z folwarkiem	Nr 36b
31		Szkoła, ob. przedszkole	Nr 5
32		Gospoda, ob. budynek mieszkalny	Nr 33
33		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 11
34		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 23
35		Stodoła w zagrodzie	
36		Budynek mieszkalny w zagrodzie	Nr 25
37		Budynek gospodarczy w zagrodzie	
38		Stodoła w zagrodzie	
39		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 13
40		Gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy	Nr 43 i 43a
41		Układ ruralistyczny	
42	Burkatów	Aleja lipowa dwurzędowa, od torów kolejowych do mostu na Młynówce przed majątkiem	
43		Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	Nr 39
44		Pałac	Nr 39
45		Oficyna mieszkalno-gospodarcza w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 39a
46		Obora I – folwark w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 37g
47		Obora II – folwark w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 37c
48		Magazyn – folwark w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 39g
49		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
50		Zespół folwarczny	Nr 57
51		Gospoda, ob. dom mieszkalny	Nr 57
52		Dom mieszkalno-gospodarczy, w zespole folwarcznym (skrzydło północne folwarku)	Nr 41-43
53		Dom mieszkalno-gospodarczy, w zespole folwarcznym (skrzydło wschodnie folwarku)	Nr 44-48
54		Dom mieszkalno-gospodarczy, w zespole folwarcznym (skrzydło południowe folwarku)	Nr 49-53
55		Remiza strażacka	Nr 22
56		Gospoda, ob. dom mieszkalny	Nr 1
57		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 9
58		Obora w zagrodzie	Nr 9
59		Stodoła, budynek bramny w zagrodzie	Nr 9
60		Dom mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 18
61		Dom mieszkalny	Nr 34
62		Dom mieszkalno-gospodarczy	Nr 37
63		Młyn gospodarczy	Nr 33
64		Układ ruralistyczny	
65		Bystrzyca Dolna	Kościół filialny pw. św. Józefa Oblubieńca NMP
66	Ogrodzenie cmentarza przykościelnego z bramą		
67	Kaplica na cmentarzu przykościelnym		
68	Cmentarz przykościelny		
69	Pałac		Nr 38
70	Oficyna mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		Nr 34
71	Stajnia z bramą przejazdową w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		
72	Stajnia w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		
73	Obora I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		
74	Obora II w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		
75	Obora III w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		
76	Stodoła w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		
77	Brama główna w ogrodzeniu pałacu w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem		

78		Ogrodzenie ogrodu w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
79		Park	
80		Aleja dębowa jednorzędowa	Nr od 54 do 58
81		Aleja lipowa wielorzędowa na cmentarzu	
82		Aleja topolowa, wzdłuż folwarku gospodarczego	
83		Dawna szkoła ewangelicka, ob. budynek mieszkalny	Nr 16
84		Dom mieszkalny	Nr 2
85		Dom mieszkalny	Nr 32
86		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 40
87		Dom mieszkalny	Nr 41
88		Dom mieszkalny	Nr 43
89		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 45
90		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 44
91		Gospoda, ob. dom mieszkalny i świetlica wiejska	Nr 47
92		Dom mieszkalny	Nr 54
93		Młyn	Nr 37
94		Dworzec kolejowy	Nr 17
95		Układ ruralistyczny	
96	Bystrzyca Górna	Zespół kościelny	
97		Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP	
98		Cmentarz przykościelny	
99		Mur kamienny otaczający cmentarz i kościół	
100		Dawna plebania	Nr 45
101		Cmentarz ewangelicki, ob. katolicki	
102		Kaplica rodowa rodziny von Pukler, ob. kaplica cmentarna	
103		Dawny dom wypoczynkowy Urszulanek	Nr 43
104		Willa suburbana	Nr 25
105		Park, otoczenie willi	
106		Dom mieszkalny	Nr 8
107		Dom mieszkalny	Nr 19
108		Pastorówka, ob. dom mieszkalny	Nr 20
109		Dom mieszkalny	Nr 74
110		Dom mieszkalny	Nr 32
111		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 34
112		Dom mieszkalny	Nr 37
113		Dom mieszkalny	Nr 38
114		Dom mieszkalny	Nr 39
115		Dom mieszkalny	Nr 40
116		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 41
117		Leśniczówka, ob. dom mieszkalny	Nr 44
118		Budynek gospodarczy w zespole leśniczówki	Nr 44
119		Dom mieszkalny nr 60	Nr 60
120		Dom mieszkalny w zespole dworca kolejowego	Nr 13
121		Most kolejowy (67,196 km)	
122		Estakada (66,628 km)	
123		Przepust przed stacją kolejową Bystrzyca Górna	
124		Przepust (66,280 km)	
125	Przepust (66,800 km)		
126	Wiadukt kolejowy (66,501 km)		
127	Wiadukt kolejowy (66,709 km)		
128	Kopalnia rudy ołowiu i srebra		
129	Relikty szaniców z czasu bitwy z 21.07.1762 r		
130	Układ ruralistyczny		
131	Gogołów	Zespół kościelny	
132		Kościół filialny pw. św. Marcina	
133		Cmentarz przykościelny	
134		Mur kamienny otaczający kościół i cmentarz z bramą	
135		Kostnica	
136		Plebania	Nr 34
137		Aleja lipowa po wewnętrznej stronie muru okalającego zespół kościelny	
138		Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem	
139		Dwór	Nr 44
140		Oficina mieszkalna w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	Nr 45
141		Oficina mieszkalno-gospodarcza w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	Nr 46
142		Oficina gospodarcza w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
143		Oficina gospodarcza II w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
144		Stodoła i budynek gospodarczy w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
145		Stodoła w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
146		Brama I i ogrodzenie folwarku w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
147		Brama II folwarku w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
148		Brama parkowa I w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
149		Brama parkowa II w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	

150		Park	
151		Dom mieszkalny	Nr 1
152		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 3
153		Obora w zagrodzie	Nr 3
154		Stodoła w zagrodzie	Nr 3
155		Dom mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 4
156		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 6
157		Stajnia w zagrodzie	Nr 6
158		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 7
159		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 9
160		Stajnia i spichlerz w zagrodzie	Nr 9
161		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 21
162		Dom mieszkalny	Nr 23
163		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 48
164		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 49
165		Wiatrak holenderski	Nr 40a
166		Układ ruralistyczny	
167	Grodziszczce	Zespół kościelny	
168		Kościół parafialny pw. św. Anny	
169		Cmentarz przykościelny	
170		Mur kamienny otaczający cmentarz, kościół i plebanię wraz z bramami	
171		Brama wschodnia w kamiennym murze otaczającym cmentarz, kościół i plebanię	
172		Brama zachodnia w kamiennym murze otaczającym cmentarz, kościół i plebanię	
173		Brama północna w kamiennym murze otaczającym cmentarz, kościół i plebanię	
174		Plebania	Nr 2
175		Obora w zespole plebanii	
176		Stodoła w zespole plebanii	
177		Cmentarz parafialny	
178		Kaplica cmentarna	
179		Mur ogrodzenia cmentarza parafialnego	
180		Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	
181		Pałac w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek mieszkalny	Nr 67a
182		Obora I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
183		Stajnia z kotłownią, w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
184		Obora II w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
185		Paszarnia w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
186		Chlewnia w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
187		Stodoła I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
188		Stodoła II w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
189		Brama na folwark w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
190		Ogrodzenie parku w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
191		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
192		Dwór sołecki, ob. dom mieszkalny	Nr 77
193		Budynek gospodarczy w zespole dworu sołeckiego	Nr 77
194		Dom mieszkalny	Nr 72
195		Dom mieszkalny	Nr 13
196		Dom mieszkalny	Nr 21
197		Zagroda	Nr 62
198		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 62
199		Stajnia w zagrodzie	Nr 62
200		Obora w zagrodzie	Nr 62
201	Budynek inwentarski w zagrodzie	Nr 62	
202	Brama z furtą w zagrodzie	Nr 62	
203	Dom mieszkalny	Nr 64	
204	Dom mieszkalny	Nr 74	
205	Dom mieszkalno-usługowy	Nr 75	
206	Dom mieszkalny	Nr 106	
207	Dom mieszkalny	Nr 125	
208	Młyn elektryczny	Przy nr 99	
209	Układ ruralistyczny		
210	Jagodnik	Dom zarządcy, ob. dom mieszkalny	Nr 17
211		Gospoda, ob. dom mieszkalny	Nr 1
212		Dom mieszkalny w zespole młyna	Nr 12
213		Dom mieszkalny	Nr 26
214	Jakubów	Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	
215		Pałac	Nr 3
216		Dom mieszkalny (czworak) w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 4-5-6
217		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 2
218		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
219		Układ ruralistyczny	
220	Komorów	Cmentarz ewangelicki	
221		Kaplica na cmentarzu ewangelickim	

222		Pałac	
223		Oficyna mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 8
224		Oficyna mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 10
225		Stajnia I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
226		Obora I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
227		Budynek inwentarski w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
228		Magazyn zbożowy w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 6b
229		Stodoła I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
230		Stodoła II w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
231		Stodoła III w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
232		Domek ogrodnika, ob. mieszkalny w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 31
233		Brama główna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
234		Park pałacowy w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
235		Zespół folwarku Niederhof	
236		Obora w zespole folwarku Niederhof	
237		Stodoła w zespole folwarku Niederhof	
238		Budynek gospodarczy w zespole folwarku Niederhof	
239		Dom mieszkalny	Nr 50
240		Wiatrak holenderski	
241		Układ ruralistyczny	
242	Krzyżowa	Zespół kościelny	
243		Kościół filialny pw. św. Michała Archanioła	
244		Cmentarz przykościelny	
245		Mur otaczający kościół i cmentarz wraz z bramą	
246		Cmentarz ewangelicki	
247		Cmentarz rodowy rodziny von Moltke	
248		Kaplica grobowa Helmuta von Moltke na cmentarzu	
249		Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem, ob. Międzynarodowe Centrum Konferencyjne „Krzyżowa”	Nr 7
250		Pałac, ob. Międzynarodowe Centrum Konferencyjne „Krzyżowa”	Nr 7
251		Zabudowania i urządzenia folwarku w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. Międzynarodowe Centrum Konferencyjne „Krzyżowa”	Nr 7
252		Oficyna mieszkalna I (stróżówka) w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
253		Oficyna mieszkalna II (stróżówka) w zespole pałacowo-parkowym w folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
254		Oficyna mieszkalna III (dom ogrodnika) w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
255		Oficyna mieszkalna IV w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
256		Stajnie w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
257		Owczarnia (obora) w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
258		Spichlerz i stajnia w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
259		Wozownia w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem, ob. budynek Międzynarodowego Centrum Konferencyjnego „Krzyżowa”	Nr 7
260		Brama główna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
261		Brama mostowa w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
262		Bramy filarowe w ogrodach zespołu pałacowo-parkowego z folwarkiem (4 szt.)	
263		Park wraz z terenem przykościelnym i aleją dojazdową za wsią	
264		Szkoła, ob. budynek mieszkalny	Nr 9
265	Dwór Alberthof, ob. budynek mieszkalny	Nr 42	
266	Obora w zespole dworskim		
267	Dom mieszkalny, tzw. Berghaus	Nr 37	
268	Młyn	Nr 13	
269	Budynek mieszkalny w zespole młyna	Nr 13	
270	Budynek stacji kolejowej	Nr 14a	
271	Układ ruralistyczny		
272	Lubachów	Pensjonat, ob. dom mieszkalny	Nr 48
273		Restauracja pod zaporą, ob. pensjonat „Mariaż”	Nr 3
274		Dom mieszkalny	Nr 4
275		Ośrodek wypoczynkowy Frohsinn ob. dom mieszkalny	Nr 10
276		Dom mieszkalny	Nr 17
277		Dom mieszkalny	Nr 18
278		Dom mieszkalny	Nr 20
279		Dom mieszkalny	Nr 22
280		Dom mieszkalny	Nr 24
281		Villa Knappe, ob. dom mieszkalny	Nr 28
282		Dom mieszkalny	Nr 33

283		Dom mieszkalny	Nr 32
284		Dom gościnny, ob. dom mieszkalny	Nr 41
285		Dom mieszkalny	Nr 42
286		Willa Sprotte&Sacher, hotel turystyczny	Nr 43
287		Dom mieszkalny	Nr 44
288		Dom mieszkalny	Nr 47
289		Dom mieszkalny	Nr 51
290		Budynek elektrowni wodnej	Nr 5a
291		Dom mieszkalny w zespole elektrowni	Nr 5
292		Most kolejowy nad Złotym Potokiem i drogą Lubachów-Dzięmorowice-Modliszów (67,529 km)	
293		Mosty kolejowe na wysokości budynków mieszkalnych nr 37, 40 i 47 (67,805, 68,115, 68,695 km)	
294		Wiadukt drogowy (68,427 km)	
295		Most kolejowy na wysokości budynku mieszkalnego nr 49 nad drogą gruntową i potokiem (68,815 km)	
296		Most kolejowy nad potokiem i drogą gruntową na wysokości elektrowni wodnej Lubachów i budynku mieszkalnego nr 38 (68,608 km)	
297		Most kolejowy nad rzeką Bystrzyca i droga Świdnica-Jugowice (67,196 km Linia kolejowa nr 285 Wrocław Główny - Jedlina Zdrój)	
298		Dawne gwarectwo górnictwa rudy srebra, ob. budynek mieszkalny	Nr 27c
299		Leśniczówka	Nr 27a
300		Pensjonat, ob. dom mieszkalny	Nr 27b
301		Teren kopalni rud ołowiu i srebra	
302	Lutomia Dolna	Zespół kościelny	
303		Kościół parafialny pw. Przemienienia Pańskiego	
304		Cmentarz przykościelny	
305		Mur kamienny wraz z bramą otaczający cmentarz i kościół	
306		Plebania	Nr 73
307		Kapliczka w pobliżu domu	Przy nr 75
308		Cmentarz parafialny	
309		Cmentarz ewangelicki	
310		Pozostałości zespołu folwarku Grundhof – magazyn i sklep	Nr 39
311		Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem Niederhof	Nr 47
312		Dwór, ob. dom mieszkalny w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	Nr 47
313		Obora I w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
314		Obora II w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
315		Obora III w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
316		Park dworski	
317		Zespół dworsko-folwarczny Frierdischhof	Nr 81
318		Dwór, ob. dom mieszkalny w zespole dworsko-folwarcznym	Nr 81
319		Obora w zespole dworsko-folwarcznym	Nr 81
320		Poczta	Nr 3
321		Szkoła podstawowa, ob. ośrodek zdrowia	Nr 28
322		Dom mieszkalny	Nr 2
323		Dom mieszkalny	Nr 6
324		Dom mieszkalny	Nr 7
325		Dom mieszkalny	Nr 10
326		Dom mieszkalny	Nr 16
327		Dom mieszkalny	Nr 20
328		Dom mieszkalny	Nr 21
329		Obora w zagrodzie	Nr 21
330		Dom mieszkalny	Nr 23
331		Oficyna gospodarcza	Przy nr 23
332		Dom mieszkalny	Nr 29
333		Dom mieszkalny	Nr 31
334		Dom mieszkalny przy dawnym browarze	Nr 40
335	Młyn, ob. dom mieszkalny	Nr 45	
336	Dom mieszkalny	Nr 61	
337	Dom mieszkalny	Nr 65a	
338	Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 66	
339	Dom mieszkalny	Nr 71	
340	Dom mieszkalny	Nr 74	
341	Dom mieszkalny	Nr 76	
342	Villa Flora, ob. dom mieszkalny	Nr 83	
343	Dom mieszkalny	Nr 100	
344	Cesarski Urząd Pocztowy, ob. dom mieszkalny	Nr 112	
345	Budynek mieszkalno-gospodarczy, ob. dom mieszkalny	Nr 118	
346	Dom mieszkalny	Nr 120	
347	Dom mieszkalny	Nr 122	
348	Gospoda, ob. dom mieszkalny	Nr 32	
349		Układ ruralistyczny	

350	Lutomia Górna	Wieża kościoła ewangelickiego		
351		Plebania ewangelicka, ob. dom mieszkalny	Nr 174	
352		Dom mieszkalny	Nr 6	
353		Dom mieszkalny	Nr 8	
354		Dom mieszkalny	Nr 18	
355		Dom mieszkalny	Nr 39	
356		Dom mieszkalny	Nr 45	
357		Dom mieszkalny	Nr 48	
358		Dom mieszkalny	Nr 64	
359		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 74	
360		Dom mieszkalny	Nr 94	
361		Dom mieszkalny	Nr 93	
362		Dom mieszkalny	Nr 115	
363		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 125	
364		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 137	
365		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 142	
366		Budynek gospodarczy z wjazdem bramnym w zagrodzie	Nr 142	
367		Dom mieszkalno-gospodarczy	Nr 157	
368		Dom mieszkalny	Nr 176	
369		Układ ruralistyczny		
370		Makowice	Zespół kościelny	Nr 39
371			Kościół filialny pw. św. Katarzyny	Nr 39
372			Kamienny mur otaczający cmentarz i kościół wraz z bramą	
373			Cmentarz przykościelny	
374			Cmentarz parafialny	
375			Kaplica	
376			Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	
377			Pałac	Nr 36
378			Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 37
379			Budynek mieszkalno-gospodarczy zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 36a
380	Stodoła w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem			
381	Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem			
382	Dom mieszkalno-usługowy w zagrodzie		Nr 5	
383	Dom mieszkalny w zagrodzie		Nr 6	
384	Stodoła w zagrodzie			
385	Dom mieszkalny		Nr 11	
386	Dom mieszkalny		Nr 16	
387	Dom mieszkalny		Nr 21	
388	Dom mieszkalny		Nr 27	
389	Dom mieszkalny		Nr 28	
390	Układ ruralistyczny			
391	Miłochów	Cmentarz ewangelicki		
392		Dwór sołecki, ob. dom mieszkalny	Nr 4a, 4b	
393		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 3, 3a	
394		Budynek gospodarczy w zagrodzie	Nr 3	
395		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 8	
396		Szkoła ewangelicka, ob. dom mieszkalny	Nr 22	
397		Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	Nr 24a	
398		Stajnia w zespole folwarcznym	Nr 24	
399		Stodoła III w zespole folwarcznym		
400		Stodoła II w zespole folwarcznym		
401		Stodoła I i obora w zespole folwarcznym		
402		Budynek magazynowo gospodarczy w zespole dawnego dworu sołtysiego	Nr 4	
403		Budynek gospodarczy – bramny w zagrodzie	Nr 9	
404		Układ ruralistyczny		
405	Modliszów	Zespół kościelny		
406		Kościół filialny pw. św. Bartłomieja	ul. Lipowa 27	
407		Mur kamienny wraz z bramą otaczający cmentarz i kościół		
408		Cmentarz przykościelny		
409		Cmentarz ewangelicki		
410		Kapliczka	obok domu nr 11	
411		Dom mieszkalno-gospodarczy	ul. Złoty Las 5	
412		Dom mieszkalny	ul. Lipowa 20	
413		Dom mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	ul. Lipowa 33	
414		Stajnia w zespole w zagrodzie	ul. Lipowa 33	
415		Dom mieszkalno-gospodarczy	ul. Lipowa 40	
416		Dom mieszkalny	ul. Błotna 1	
417		Dom mieszkalny	ul. Błotna 3	
418		Układ ruralistyczny		
419	Mokreszów	Zespół kościelny		
420		Kościół parafialny pw. św. Jadwigi	Nr 108	
421		Cmentarz przykościelny		

422	Kamienny mur otaczający cmentarz i kościół	
423	Brama w kamiennym murze otaczającym cmentarz i kościół	
424	Cmentarz parafialny	
425	Ogrodzenie cmentarza parafialnego	
426	Zespół szpitala zakonu Kawalerów Maltańskich	
427	Szpital zakonu Kawalerów Maltańskich	Nr 110
428	Ogrodzenie zespołu szpitala Kawalerów Maltańskich	
429	Kostnica w zespole szpitala Kawalerów Maltańskich	
430	Budynek gospodarczy w zespole szpitala Kawalerów Maltańskich	
431	Park w zespole pałacowo-parkowym	
432	Zespół folwarczny Dolnego Mokrzeszowa	
433	Pałac, ob. Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego	Nr 111
434	Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	Nr 111b
435	Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	Nr 111c
436	Budynek mieszkalny w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	Nr 111d
437	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	
438	Budynek gospodarczy w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	
439	Budynek gospodarczy i stodoła w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	
440	Stodoła w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	
441	Stodoła w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	
442	Spichlerz w zespole folwarcznym Dolnego Mokrzeszowa	
443	Zespół folwarku Górnego Mokrzeszowa	
444	Dwór, ob. do mieszkalny w zespole folwarku Górnego Mokrzeszowa	Nr 1a
445	Obora z bramą wjazdową w zespole folwarku Górnego Mokrzeszowa	
446	Obora w zespole folwarku Górnego Mokrzeszowa	
447	Stodoła w zespole folwarku Górnego Mokrzeszowa	
448	Remiza strażacka	Nr 27
449	Dom mieszkalny	Nr 5
450	Dom mieszkalny	Nr 6
451	Dom mieszkalny	Nr 11
452	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 22
453	Budynek inwentarski w zespole w zagrodzie	Nr 22
454	Budynek gospodarczy z bramą w zagrodzie	Nr 22
455	Budynek mieszkalny	Nr 23
456	Gospoda „Zur Erholung” ob. budynek mieszkalny	Nr 29
457	Dom mieszkalny	Nr 37
458	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 40
459	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 41
460	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 42
461	Obora w zagrodzie	Nr 42
462	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 43
463	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 47
464	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 49
465	Budynek gospodarczy I w zagrodzie	Nr 49
466	Budynek gospodarczy II w zagrodzie	Nr 49
467	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 63
468	Budynek gospodarczy w zagrodzie	Nr 63
469	Dom mieszkalny	Nr 64
470	Dom mieszkalny	Nr 67a
471	Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 68
472	Budynek gospodarczy z bramą w zagrodzie	Nr 68
473	Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 70
474	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 74
475	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 78
476	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 86
477	Dom mieszkalny	Nr 91
478	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 92
479	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 93a
480	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 94
481	Budynek gospodarczy w zagrodzie	Nr 94
482	Budynek gospodarczy z bramą w zagrodzie	Nr 94
483	Stodoła w zagrodzie	Nr 94
484	Dom mieszkalny	Nr 95
485	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 101
486	Budynek gospodarczy z bramą w zagrodzie	Nr 101
487	Stodoła w zagrodzie	Nr 101
488	Dom mieszkalny	Nr 104
489	Dom mieszkalny	Nr 105
490	Dom mieszkalny	Nr 106
491	Budynek mieszkalno-usługowy	Nr 112
492	Budynek mieszkalny	Nr 114
493	Dom mieszkalny	Nr 118

494		Dom mieszkalny	Nr 130
495		Dom mieszkalny	Nr 139
496		Dom myśliwski - ruina przy jezioru Daisy	
497		Baszta przy jezioru Daisy	
498		Wapiennik przy jezioru Daisy	
499		Mury oporowe przy jezioru Daisy	
500		Układ ruralistyczny	
501	Niegoszów	Cmentarz ewangelicki	
502		Dom mieszkalno-gospodarczy	Nr 19
503	Opoczka	Dom mieszkalny	Nr 7
504		Dom mieszkalny	Nr 12
505		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 24
506	Panków	Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem	Nr 18
507		Dwór	
508		Most na fosie w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
509		Park dworski	
510		Dom mieszkalny	Nr 3
511		Dom mieszkalny	Nr 33
512		Stajnia I w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
513		Stajnia II w zespole dworsko-parkowym z folwarkiem	
514		Układ ruralistyczny	
515	Pogorzała	Cmentarz ewangelicki	
516		Dawne sołectwo, ob. dom mieszkalny	Nr 7
517		Dom mieszkalny	Nr 27
518	Pszemno	Zespół kościelny	
519		Kościół parafialny pw. św. Mikołaja	
520		Kamienny mur otaczający cmentarz i kościół	
521		Cmentarz przykościelny	
522		Cmentarz parafialny	
523		Dom pogrzebowy na cmentarzu parafialnym	
524		Ogrodzenie cmentarza parafialnego	
525		Szkoła ewangelicka, ob. podstawowa	Wrocławska 15
526		Szkoła katolicka, ob. dom mieszkalny	Szkołna 2
527		Dwór sołecki, ob. dom mieszkalny	Akacyjowa 3
528		Dom mieszkalny	Długa 2
529		Dom mieszkalny	Długa 5
530		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nadbrzeżna 6
531		Dom mieszkalny	Nadbrzeżna 10
532		Dom mieszkalny	Nadbrzeżna 32
533		Dom mieszkalny	Pogodna 4
534		Dom mieszkalny	Pogodna 8
535		Dom mieszkalny	Pogodna 14
536		Dom mieszkalny	Rolnicza 1
537		Budynek gospodarczy w zagrodzie	Rolnicza 1
538		Dom mieszkalny	Rolnicza 11
539		Dom gospodarczy w zagrodzie	Rolnicza 11
540		Dom mieszkalny	Rolnicza 13
541		Dom mieszkalny	Rolnicza 15 i 15a
542		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Rolnicza 15b
543		Dom mieszkalny	Rolnicza 21
544		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Rolnicza 23
545		Dom mieszkalny	Rolnicza 25
546		Dom mieszkalny	Rolnicza 27
547		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Rolnicza 29
548		Dom mieszkalny	Rolnicza 31
549		Dom mieszkalny	Rolnicza 43
550		Dom mieszkalny	Zacisze 1
551		Dom mieszkalny	Zacisze 10
552		Zespół „Cukrowni Świdnica”	Fabryczna
553		Budynek dyrekcji cukrowni, ob. budynek administracji	Fabryczna 1
554		Budynek w zespole cukrowni (dawna suszarnia wysłodków)	
555		Budynek w zespole cukrowni (dawny magazyn wysłodków)	
556		Budynek mieszkalny w zespole cukrowni	Fabryczna 3 i 5
557		Budynek laboratorium i biura technicznego w zespole cukrowni	Fabryczna
558		Budynek mieszkalny w zespole cukrowni	Fabryczna 7 i 9
559		Willa dyrektora cukrowni w zespole cukrowni	Świdnicka 3
560		Otoczenie parkowe willi	Świdnicka 3
561		Układ ruralistyczny	
562	Słotwina	Dwór Liebiga, ob. obiekt nieużytkowany	Nr 80
563		Szkoła ewangelicka, ob. budynek mieszkalny	Nr 31
564		Villa dr Geyera, ob. dom mieszkalny	Nr 1
565		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 16

566		Stodoła w zagrodzie	Nr 16
567		Obora w zagrodzie	Nr 16
568		Dom mieszkalny	Nr 17
569		Dom mieszkalny	Nr 18
570		Dom mieszkalny	Nr 20
571		Obora z brama w zagrodzie	Nr 20
572		Zajazd „Zur guten Quellen”, ob. posterunek policji i świetlica	Nr 36
573		Dom mieszkalny	Nr 37
574		Dom mieszkalny	Nr 39
575		Dom mieszkalny	Nr 45
576		Dom mieszkalny	Nr 51
577		Dom mieszkalny	Nr 52
578		Dom mieszkalny	Nr 58
579		Dom mieszkalno-gospodarczy	Nr 69
580		Dom mieszkalny	Nr 70
581		Ogrodzenie z brama w zagrodzie	Nr 70
582		Dom mieszkalny	Nr 72
583		Dom mieszkalny	Nr 77
584		Dom mieszkalny	Nr 79
585		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 81
586		Obora z brama w zagrodzie	Nr 81
587		Budynek inwentarski w zagrodzie	Nr 81
588		Stodoła w zagrodzie	Nr 81
589		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 82
590		Dom mieszkalny	Nr 83
591		Dom mieszkalny	Nr 84
592		Dom mieszkalno-gospodarczy	Nr 88
593		Dom mieszkalny	Nr 90
594		Dom mieszkalno-gospodarczy	Nr 91
595		Dom mieszkalny	Nr 93
596		Dom mieszkalny	Nr 96
597		Układ ruralistyczny	
598	Sulisławice	Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	
599		Pałac w stanie ruiny	
600		Spichlerz w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 8e
601		Dom zarządcy w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 8f
602		Obora nr III – jałownik w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
603		Cielętnik w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
604		Obora nr I w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
605		Obora nr II w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
606		Brama w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
607		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
608		Budynek mieszkalno-gospodarczy	Nr 2
609		Układ ruralistyczny	
610	Wieruszów	Dwór, ob. dom mieszkalny	Nr 15
611	Wilków	Cmentarz ewangelicki	
612		Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	
613		Pałac	Nr 11d
614		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 11c
615		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 11h
616		Oficina mieszkalno-gospodarcza w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 11g
617		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 11i
618		Oficina mieszkalno-gospodarcza w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 11f
619		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 28
620		Spichlerz w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
621		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
622		Dom mieszkalny	Nr 9
623		Dom mieszkalny	Nr 44
624		Dom mieszkalny	Nr 45
625		Ogrodzenie z bramą w zespole	Nr 45
626		Układ ruralistyczny	
627	Wiśniowa	Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	
628		Pałac	Nr 26
629		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 23
630		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 24
631		Oficina mieszkalna w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	Nr 25
632		Budynek inwentarski w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
633		Magazyn zbożowy w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
634		Park w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem	
635		Układ ruralistyczny	
636	Witoszów	Kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP	
637	Dolny	Cmentarz przykościelny	

638		Mur otaczający kościół i cmentarz	
639		Kaplica pw. Matki Boskiej przy kościele	
640		Kaplica pw. św. Jana Nepomucena przy kościele	
641		Cmentarz parafialny	
642		Dom pogrzebowy na cmentarzu parafialnym	
643		Ogrodzenie cmentarza parafialnego	
644		Pałac	Nr 116
645		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole pałacowo-folwarcznym	Nr 115
646		Obora I w zespole pałacowo-folwarcznym	
647		Obora II w zespole pałacowo-folwarcznym	
648		Magazyn zbożowy i kuźnia w zespole pałacowo-folwarcznym	
649		Stodoła I w zespole pałacowo-folwarcznym	
650		Stodoła II w zespole pałacowo-folwarcznym	
651		Dawna gospoda z gorzelnią	Nr 13
652		Budynek użyteczności publicznej	Nr 131, 131a
653		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 2
654		Stajnia w zagrodzie	
655		Dom mieszkalny	Nr 15
656		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 34
657		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 48
658		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 50, 50a
659		Obora I w zagrodzie	
660		Obora II w zagrodzie	
661		Dom mieszkalny	Nr 54
662		Dom mieszkalny	Nr 58
663		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 78
664		Budynek mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 110
665		Dom mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 117
666		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 119
667		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 136
668		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 140, 140a
669		Obora w zagrodzie	Nr 140
670		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 143
671		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 144
672		Dom mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 145
673		Dom mieszkalno-gospodarczy w zagrodzie	Nr 146
674		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 147, 147a
675		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 150
676		Układ ruralistyczny	
677	Witoszów Górny	Zespół dworsko-parkowy z folwarkiem	
678		Dwór	Nr 15
679		Obora w zespole dworsko-parkowy z folwarkiem	
680		Park dworski	
681		Cmentarz rodowy	
682		Cmentarz ewangelicki	
683		Ośrodek zdrowia	Nr 12
684		Dom mieszkalny w zagrodzie	Nr 45
685		Dom mieszkalny	Nr 26
686		Dom mieszkalny	Nr 11a
687		Układ ruralistyczny	
688	Zawiszów	Zespół folwarku I	Nr 1 i 2b
689		Dom mieszkalny w zespole folwarku I	Nr 2b
690		Budynek administracyjny folwarku II	Nr 3a
691		Obora w zespole folwarku I	Nr 1
692		Budynek gospodarczy w zespole folwarku I	Nr 1
693		Ogrodzenie folwarku II	
694		Zespół folwarku II	
695		Dom mieszkalny w zespole folwarku II	Nr 3b
696		Obora II w zespole folwarku II	
697		Budynek gospodarczy w zespole folwarku II	
698		Obora I w zespole folwarku II	
699		Zespół dworski tzw. Kaiserhof	Nr 1a i 1b
700		Dwór	Nr 1b
701		Oficyna mieszkalno-gospodarcza w zespole dworskim	Nr 1a
702		Dom mieszkalny	Nr 4a
703		Układ ruralistyczny	

5.5 Zabytki ruchome

Zabytkiem ruchomym w myśl przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego

działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość. W jednym z kolejnych przepisów ustawodawca wskazuje, że zabytkiem ruchomym mogą być w szczególności: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki ożywionej; kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje; numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order; wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego; materiały biblioteczne; instrumenty muzyczne; wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne; przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości i instytucji.

Na mocy 31 decyzji o wpisie do rejestru zabytków ochroną konserwatorską zostało objętych 290 obiektów. Są to przede wszystkim elementy wyposażenia kościołów jak np. ambony, rzeźby, krzyżyki, kielichy itp., jak również elementy wystroju architektonicznego jak portale, okna czy wsporniki. Drugim stosunkowo licznym zbiorem są krzyże pokutne, zlokalizowane zazwyczaj w obrębie zespołów kościelnych, ale spotykane także w oddaleniu od nich. Przykładami sztuki świeckiej będącej przedmiotem wpisu do rejestru zabytków są wyposażenie pałacu w Wiśniowej oraz portal wejścia głównego i elementy wyposażenia pałacu w Krzyżowej.

Tabela 7 Rejestr zabytków ruchomych Gminy Świdnica

Rejestr zabytków ruchomych			
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Numer i data wpisu
1	Boleścín	Epitafia na ścianach kościoła filialnego pw. św. Józefa Oblubieńca	B/1324/364/1-4 z 23.04.1981
2		Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Józefa Oblubieńca	B/1323/453 z 11.04.1983
3	Bojanice	Wyposażenie kościoła filialnego pw. Matki Boskiej Częstochowskiej oraz krzyże pokutne znajdujące się przy tym kościele	B/1716/492 z 10.06.1983
4	Bystrzyca Górna	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP	B/1136/406/1-18 z 19.01.1983
5	Grodziszczce	Dwa krzyże pokutne znajdujące się na terenie cmentarza przykościelnego kościoła pw. św. Anny	B/1240/418 z 10.03.1983
6		Krzyż pokutny, wmurowany w ogrodzenie dziedzińca szkoły podstawowej	B/1245/419 z 10.03.1983
7		Krzyż przydrożny, znajdujący się przy domu nr 24	B/447 z 10.03.1983
8		Trzy epitafia znajdujące się na terenie cmentarza przy kościele parafialnym pw. św. Anny	B/1239/529 z 30.09.1983
9		Wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Anny	B/1325/534 z 30.09.1983
10		Gogołów	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Marcina
11	Krzyżowa	Portal wejścia głównego oraz elementy wyposażenia pałacu	B/1322/521 z 1.09.1983
12		Architektoniczne elementy dekoracyjne w kościele filialnym pw. św. Michała Archanioła	B/1326/365/1-4 z 23.04.1981
13	Lutomia Dolna	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Przemienienia Pańskiego	B/1138/519 z 30.06.1983
14		Cztery epitafia znajdujące się na terenie cmentarza przy kościele parafialnym pw. Przemienienia Pańskiego	B/1139/520 z 30.06.1983
15		Krzyż pokutny przy kapliczce na skrzyżowaniu dróg z Piskorzowa i Mościska	B/1140/555 z 20.12.1983
16	Lutomia Górna	Krzyż pokutny przed przyporą muru kościoła filialnego pw. Matki Bożej Częstochowskiej	B/1141/575 z 8.11.1983
17	Makowice	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Katarzyny	B/1999/363/1-33 z 21.04.1981
18	Miłaów	Krzyż pokutny, znajdujący się na skrzyżowaniu dróg polnych Miłochów-Boleścín oraz Jagodnik-Krzczonów	B/1264/438 z 10.06.1983
19	Modliszów	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Bartłomieja Apostoła	B/1241/508 z 10.06.1983
20		Krzyż pokutny wystawiony w miejscowości Modliszów na pld.-wsch. rogu skrzyżowania drogi główne z szosą do Lubachowa	B/1263/538 z 2.11.1983
21	Mokrzyszów	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Jadwigi	B/1321/518 z 30.06.1983
22	Panków	Kapliczka pokutna znajdująca się na lewo od wjazdu do dawnego pałac, obok mostu na Bystrzycy	B/1327/446 z 10.03.1983
23	Pszemno	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja	B/1137/407/1-43 z 19.01.1983
24		Krzyż pokutny wmurowany w schody wiodące do szkoły podstawowej	B/1265/421 z 10.03.1983
25		Ambona, stanowiąca element wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja	B/2670 z 7.01.2019
26	Sulisławice	Krzyż pokutny wystawiony po zachodniej stronie drogi do Świdnicy, na pld. granicy wsi Sulisławice	B/1297/540 z 2.11.1983
27	Wiśniowa	Wyposażenie pałacu	B/1973/452 z 11.04.1983

28	Witoszów Dolny	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Nawiedzenia NMP wraz z dwoma kapliczkami na placu przykościelnym	B/1971/408/1-44 z 19.01.1984
29		Trzy krzyże pokutne, znajdujące się przy południowym skraju drogi, naprzeciw kościoła parafialnego	B/1244/480 z 10.06.1983
30	Witoszów Górny	Krzyż pokutny, znajdujący się na terenie parku dworskiego	B/1246/481 z 10.06.1983
31		Krzyż pokutny, znajdujący się w murze ogrodzenia domu nr 39	B/1247/482 z 10.06.1983

5.6 Zabytki archeologiczne

Do lat 80. XX w. wiedza nt. znalezisk archeologicznych na terenie Gminy Świdnica była ograniczona, opierała się na danych archiwalnych sprzed 1945 r. oraz na nielicznych badaniach prowadzonych przy grodziskach. Do 1982 r. w rejestrze zabytków znajdowały się jedynie dwa grodziska znajdujące się w Grodziszczu i Wilkowie oraz cmentarzysko ciałopalne w Sulisławicach. Dopiero podjęcie w 1978 r. prowadzonego na terenie całego kraju przedsięwzięcia mającego na celu poszukiwanie, rejestrowanie i nanoszenie na mapy stanowisk archeologicznych, znanego powszechnie pod nazwą archeologiczne zdjęcie polski (AZP), wpłynęło na znaczne poszerzenie wiedzy. W ich trakcie weryfikacji poddano również znane wcześniej stanowiska. W efekcie prac zrealizowanych w latach 1982-1984 zostało zarejestrowanych ponad 150 stanowisk, dla których sporządzone zostały karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych. Część z stanowisk następnie wpisano do rejestru zabytków. W ostatnich latach dokonano weryfikacji objętych ochroną konserwatorską reliktyw XVIII w. umocnień polowych, w wyniku których sporządzono kolejne karty, w ewidencji ujęto również dalsze szanse.

5.6.1 Rejestr zabytków archeologicznych

Zabytkiem archeologicznym w myśl ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Do zabytków archeologicznych zaliczają się w szczególności: obiekty będące pozostałościami terenowymi pradziejowej i historycznej osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami oraz reliktywami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków stanowią niespełna 10% spośród wszystkich stanowisk i obszarów ujętych w ewidencji. Wśród typów stanowisk zdecydowanie dominują osady, z których gro posiada proveniencję średniowieczną (dojrzałe, późne). Pojedyncze stanowiska datowane są na okres wpływów rzymskich, epokę brązu, epokę żelaza, epokę kamienia i wczesne średniowiecze. Oprócz osad wpisane do rejestru są dwa grodziska oraz cmentarzysko ciałopalne. Wraz z zakończeniem badań w ramach AZP, katalog obiektów wpisanych do rejestru obiektów nie uległ rozszerzeniu. Ostatnie wpisy do rejestru zabytków miały bowiem miejsce blisko 40 lat temu, w oparciu o odkrycia poczynione w ramach tego właśnie przedsięwzięcia.

Tabela 8 Rejestr zabytków archeologicznych Gminy Świdnica

Lp.	Miejscowość	Numer stanowiska w m./na o	Obszar AZP	Stanowisko	Chronologia	Numer rejestru zabytków
1	Gogołów	Nr 1 (6)	85-24	osada	wczesne średniowiecze	195/1030/Arch/82 z 10.12.1982
2		Nr 2 (12)	85-24	osada	okres wpływów rzymskich	196/1031/Arch/82 z 10.12.1982
3		Nr 3 (13)	85-24	osada	wczesne średniowiecze	197/1032/Arch/82 z 10.12.1982
				osada	późne średniowiecze	
4		Nr 4 (26)	85-24	osada	okres wędrówek ludów IV-V w.	198/1033/Arch/82 z 10.12.1982
				osada	wczesne średniowiecze X-XII w.	
	nieokreślone			późne średniowiecze XIII-XIV w.		
	nieokreślone			ceramika starożytna		
5	Nr 5 (27)	85-24	osada	XIV-XV w.	199/1034/Arch/82 z 10.12.1982	
6	Nr 6 (28)	85-24	osada	XIV-XV w.	200/1035/Arch/82 z 10.12.1982	

7	Grodziszczce	Nr 1 (2)	86-24	grodzisko	X-XIII w.	103/Arch z 11.02.1965
8	Jagodnik	Nr 1 (21)	85-24	osada	XIV-XV w.	187/1022/Arch/82 z 3.12.1982
9		Nr 2 (22)	85-24	osada	XIV-XV w.	188/1023/Arch/82 z 3.12.1982
10	Miłochów	Nr 1 (1)	85-24	znalezisko luźne	III-IV ok. epoki brązu	191/1026/Arch/82 z 3.12.1982
				osada	IV-V w.	
11		Nr 2 (5)	85-24	osada	okres halsztacki	192/1027/Arch/82 z 3.12.1982
				osada	XIV-XV w.	
				stanowisko nieokreślone	ceramika starożytna	
12		Nr 3 (24)	85-24		neolit	193/1028/Arch/82 z 3.12.1982
				osada	okres. halsztacki	
				osada	XIV-XV w.	
					ceramika starożytna	
13		Nr 4 (25)	85-24	osada	XIV-XV w.	194/1029/Arch/82 z 3.12.1982
				ceramika starożytna		
14	Panków	Nr 1 (11)	84-24	osada	XIV-XV w.	209/1068/Arch/83 z 23.02.1984
15		Nr 2 (12)	84-24	osada	IV-V okres epoki brązu	210/1069/Arch/84 z 23.02.1984
				śląd osadnictwa	III-IV w.	
16	Pszemno	Nr 1 (15)	85-24	osada	IV-V w.	181/1016/Arch/82 z 1.12.1982
				osada	XIV-XV w.	
				nieokreślone	ceramika starożytna	
17		Nr 2 (16)	85-24	osada	poł IV-poł V w.	182/1017/Arch/82 z 1.12.1982
				osada	XIV-XV w.	
					ceramika starożytna	
18		Nr 3 (18)	85-24	osada	XIV-XV w.	183/1018/Arch/82 z 1.12.1982
19					Nr 4 (19)	
		osada	XIII-XIV w.			
20		Nr 5 (20)	85-24	osada	XIV-XV w.	185/1020/Arch/82 z 1.12.1982
					epoka kamienna	
21	Nr 6 (23)	85-24	osada	XIV-XV w.	186/1021/Arch/82 z 1.12.1982	
22	Sulisławice	Nr 1 (25)	84-23	cmentarzysko ciałopalne	wczesna epoka żelaza	444/Arch z 20.04.1969
23	Wilków	Nr 1 (1)	84-24	grodzisko stożkowate	XI-XIII w.	227/Arch z 16.05.1966

5.6.2 Ewidencja zabytków archeologicznych

Analogicznie jak w przypadku ewidencji zabytków nieruchomości architektury wójt w myśl art. 22 ust. 4 ww. ustawy jest zobowiązany do prowadzenie w formie zbioru kart adresowych gminnej ewidencji zabytków nieruchomości archeologii. Odpowiednio wojewódzką ewidencję zabytków archeologicznych prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, a zbiory te winny być zbieżne. Ewidencja zabytków archeologicznych winna obejmować zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z WKZ.

Do sporządzenia gminnej ewidencji zabytków archeologii przystąpiono w 2022 r. Podstawą do wykonania ewidencji był wykaz obszarów zabytkowych, stanowisk archeologicznych i obszarów ochrony archeologicznej gminy Świdnica dostępny na stronach internetowych WUOZ we Wrocławiu, a także kart AZP zgromadzone w zbiorach archiwum Delegatury w Wałbrzychu WUOZ we Wrocławiu i Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Efektem prac nad GEZ oraz weryfikacji zasobu, w uzgodnieniu ze służbami konserwatorskimi przewidziano do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Świdnica 206 obszarów zabytkowych, stanowisk archeologicznych i obszarów ochrony archeologicznej. Dla każdego z obiektów wykonana została karta ewidencyjna, które to karty są podstawą i integralnym elementem zarządzenia wójta w sprawie wprowadzenia Gminnej Ewidencji Zabytków.

Wśród zewidencjonowanych typów stanowisk dominują osady, ślady osadnictwa i znaleziska luźne, stosunkowo liczne są szańce i obozowiska, do rzadszych należą cmentarzyska, grodziska i cmentarzyska

ciałopalne. Na szczególną uwagę zasługuje pochodzące grodzisko położone w zakolu rzeki Piławy w Grodziszczu. Najstarszy materiał ceramiczny odnaleziony na jego majdanie datowany jest na IX-X w. Prawdopodobnie grodzisko to jest tożsame z kasztem Gramolin wymienionym w bulli papieża Hadriana IV z 1154/5 r.

Tabela 9 Ewidencja zabytków archeologicznych Gminy Świdnica

Lp.	Miejscowość	Stanowisko	Chronologia	Numer stanowiska w m./(na o)	Obszar AZP	
1	Bojanice	grodzisko	średniowiecze XIII-XIV w.	1 (9)	87-23	
2		wyrobisko górnicze	przed 1548 ?	2 (10)	87-23	
3		osada	XIV-XV w.	3 (25)	87-23	
4		osada	XIV-XV w.	4 (28)	87-23	
5		osada	XIV-XV w.	5 (29)	87-23	
6		osada	XIV-XV w.	6 (30)	87-23	
7		osada	XIV-XV w.	7 (31)	87-23	
8		osada	XIV-XV w.	8 (54)	86-23	
9		osada	XIV-XV w.	9 (55)	86-23	
10		szaniec	XVIII w.	11 (44)	87-23	
11		obszar ochrony archeologicznej średniowiecznego zamku na Górze Wawrzyn				
12		obszar obserwacji dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
13	Boleścin	osada	XIV-XV w.	1 (45)	86-23	
14		śląd osadnictwa	XIII-XIV w.	1 (1)	86-24	
15		śląd osadnictwa	neolit – epoka brązu	2 (19)	86-24	
16		szaniec	XVIII w. (1762)	8 (62)	86-23	
17	obszar obserwacji dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce					
18	Burkatów	osada	XIV-XV w.	1 (33)	86-23	
19		śląd osadnictwa	neolit	2 (34)	86-23	
20		osada	XIV-XV w.	3 (35)	86-23	
21		osada	XIV-XV w.	4 (36)	86-23	
22		śląd osadnictwa	neolit	5 (59)	86-23	
23		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
24	Bystrzyca Dolna	znalezisko luźne	neolit	1 (3)	86-23	
25		znalezisko luźne	neolit	2 (4)	86-23	
26		osada	XIV-XV w.	3 (29)	86-23	
27		osada	łużycka	4 (30)	86-23	
28		osada	XIV-XV w.	5 (31)	86-23	
29		osada	XIV-XV w.	6 (32)	86-23	
30	Bystrzyca Górna	znalezisko luźne	epoka kamienia – I okres epoki brązu	1 (1)	87-23	
31		znalezisko luźne	neolit	2 (7)	87-23	
32		znalezisko luźne	neolit?	3 (8)	87-23	
33		wyrobiska górnicze	XVI w., XVIII w.	4 (2)	86-23	
34		osada	II okres epoki brązu – wczesny okres epoki żelaza	5 (5)	86-23	
		osada	XIV-XV w.			
35		sztolnia	XVI w.	6 (18)	87-23	
36		wyrobiska górnicze	XVIII w.	7 (26)	86-23	
37		osada	XIV-XV w.	8 (27)	86-23	
38		osada	XIV-XV w.	9 (37)	86-23	
39	osada	XIV-XV w.	10 (38)	86-23		
40	osada	XIV-XV w.	11 (39)	86-23		
41	szaniec	XVIII w.	17 (43)	87-23		
42	szaniec	XVIII w. (1762)	19 (64)	86-23		

43		szaniec	XVIII w. (1762)	20 (65)	86-23	
44		szaniec	XVIII w. (1762)	21 (66)	86-23	
45		szaniec	XVIII w. (1762)	22 (67)	86-23	
46		szaniec	XVIII w. (1762)	25 (70)	86-23	
47		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
48	Gogołów	osada	wczesne średniowiecze	1 (6)	85-24	
49		osada	okres wpływów rzymskich	2 (12)	85-24	
50		osada	wczesne średniowiecze	3 (13)	85-24	
			późne średniowiecze			
51		osada	okres wędrówek ludów IV-V w.	4 (26)	85-24	
		osada	wczesne średniowiecze X-XII w.			
		nieokreślone	późne średniowiecze XIII-XIV w.			
		nieokreślone	ceramika starożytna			
52			osada	XIV-XV w.	5 (27)	85-24
53			osada	XIV-XV w.	6 (28)	85-24
54		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
55	Grodziszczce	grodzisko	X-XIII w.	1 (2)	86-24	
56		łuźne	neolit	2 (3)	86-24	
57		osada?	neolit	3 (6)	86-24	
58		śląd osadnictwa	epoka kamienia	4 (11)	86-24	
59		osada	późne średniowiecze	5 (12)	86-24	
60		śląd osadnictwa	epoka kamienia	6 (14)	86-24	
61		obozowisko	schyłek paleolit	7 (7)	86-24	
		obozowisko	mezolit			
		osada	neolit			
		śląd osadnictwa	późne średniowiecze			
62		śląd osadnictwa	epoka kamienia	8 (15)	86-24	
63		obozowisko	schyłek paleolitu lub mezolit	9 (16)	86-24	
64		obszar ochrony archeologicznej grodziska z podgrodzem – kasztelani				
65		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
66		Jagodnik	znalezisko luźne	młodsza epoka brązu	1 (7)	86-23
67	osada		XIV-XV w.	1 (21)	85-24	
68	osada		XIV-XV w.	2 (22)	85-24	
69	osada		pradzieje	2 (41)	86-23	
	osada		XIV-XV w.			
70	osada		XIV-XV w.	3 (42)	86-23	
71	śląd osadnictwa		pradzieje	4 (43)	86-23	
	osada		XIV-XV w.			
72	obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce (Jakubów)					
73	Komorów	śląd osadnictwa	XIV-XV w.	1 (8)	85-22	
74		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
75	Lubachów	wyrobiska górnicze	XVI w., XVIII w.	1 (2)	87-23	
76		wyrobiska górnicze	XVI w., XVIII w., pocz. XIX w.	2 (3)	87-23	
77		osada	XIV-XV w.	3 (19)	87-23	
78		osada	XIV-XV w.	4 (20)	87-23	
79		szaniec	XVIII w.	18 (63)	86-23	
80		Lutomia	osada	późne średniowiecze	1 (5)	87-24
81		Dolna	osada	późne średniowiecze	2 (6)	87-24

82		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
83	Lutomia Górna	znalezisko luźne	neolit	1 (11)	87-23
84		znalezisko luźne	XVIII w.	2 (12)	87-23
85		znalezisko luźne	XVIII w.	3 (13)	87-23
86		znalezisko luźne	XV-XVI w.	4 (14)	87-23
87		znalezisko luźne	XV w.	5 (15)	87-23
88		znalezisko luźne	neolit	6 (16)	87-23
89		osada	średniowiecze	7 (17)	87-23
90		osada	XIV-XV w.	8 (26)	87-23
91		kamień graniczny	1853 r.	9 (27)	87-23
92		osada	XIV-XV w.	10 (32)	87-23
93		osada	XIV-XV w.	11 (33)	87-23
94		kamień graniczny ?	1762 r.	12 (34)	87-23
		wyrobiska górnicze?	XVIII w. ?		
95		śląd osadnictwa	epoka kamienia	13 (35)	87-23
96	śląd osadnictwa	epoka kamienia	14 (36)	87-23	
97	śląd osadnictwa	neolit – epoka brązu	15 (37)	87-23	
98	śląd osadnictwa	neolit	16 (38)	87-23	
99	obozowisko	późny neolit	17 (39)	87-23	
100	grób?	neolit?	18 (41)	87-23	
101	znalezisko luźne	epoka brązu?	19 (42)	87-23	
102	Makowice	wał ziemny	1762 r.?	1 (11)	86-23
103		wał ziemny (Góra Popiel)	1762 r.?	2 (12)	86-23
104		cmentarzysko ciałopalne	II okres epoki brązu – wczesny epoki żelaza	3 (13)	86-23
		osada	XIV-XV w.		
105		ruina kamiennej wieży	przed 1736 r.	4 (15)	86-23
106		śląd osadnictwa	pradzieje	5 (46)	86-23
		osada	XIV-XV w.		
107		osada	XIV-XV w.	6 (47)	86-23
108		osada	II poł. XIII-XIV w.	7 (50)	86-23
109		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
110	Miłochów	znalezisko luźne	III-IV ok. epoki brązu	1 (1)	85-24
		osada	IV-V w.		
111		osada	okres halsztacki	2 (5)	85-24
		osada	XIV-XV w.		
112		stanowisko nieokreślone	ceramika starożytna	3 (24)	85-24
		osada	neolit		
		osada	okres. halsztacki		
		osada	XIV-XV w.		
113	osada	ceramika starożytna	4 (25)	85-24	
	osada	XIV-XV w.			
114		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
115	Modliszów	wyrobiska górnicze	XVI w.	1 (1)	86-22
116		szaniec	1762?	1 (1)	86-23
117		znalezisko luźne	neolit	2 (7)	86-22
118		osada	XIV-XV w.	3 (8)	86-22
119		wyrobisko górnicze	przed I poł. XIX w.	3 (25)	86-23
120		osada	XIV-XV w.	4 (22)	86-22
121		osada	XIV-XV w.	5 (23)	86-22
122		osada	XIV-XV w.	6 (24)	86-22
123		szaniec	XVIII w. (1762)	23 (68)	86-23
124			obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce		
125	Mokrzyszów	śląd osadnictwa	XIV-XV w.	1 (5)	85-22

126		śląd osadnictwa	XIV-XV w.	2 (2)	85-22
127		osada	XIV-XVI w.	3 (3)	85-22
128		śląd osadnictwa	XIV-XVI w.	4 (4)	85-22
129		śląd osadnictwa	XIV-XVI w.	5 (12)	85-22
130		osada otwarta	nowożytność	6 (23)	84-22
131		śląd osadnictwa	późne średniowiecze	7 (24)	84-22
132		?	dolny lub środkowy paleolit	8 (13)	85-22
133		?	dolny lub środkowy paleolit	9 (14)	85-22
134		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
135	Niegoszów	osada otwarta	późne średniowiecze	1 (30)	84-23
136		osada otwarta	późne średniowiecze	2 (31)	84-23
137	Opoczka	osada ?	średniowiecze	1 (14)	86-23
138		osada	XIV-XV w.	2 (48)	86-23
139		osada	XIV-XV w.	3 (49)	86-23
140		osada	pradzieje	4 (52)	86-23
141		osada	XIV-XV w.		
141		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
142	Panków	osada	XIV-XV w.	1 (11)	84-24
143		osada	IV-V okr. ep. brązu	2 (12)	84-24
		śląd osadnictwa	III-IV w.		
			ceramika starożytna		
144		śląd osadnictwa	XIV-XV w.	Nr 3 (15)	84-24
145		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
146	Pogorzała	osada	XIV-XV w.	1 (12)	86-22
147		osada	XIV-XV w.	2 (13)	86-22
148		osada	XIV-XV w.	3 (14)	86-22
149		osada	XIV-XV w.	4 (15)	86-22
150		osada	XIV-XV w.	5 (16)	86-22
151	Pszemno	osada	IV-V w.	1 (15)	85-24
		osada	XIV-XV w.		
		nieokreślone	ceramika starożytna		
152		osada	poł IV-poł V w.	2 (16)	85-24
		osada	XIV-XV w.		
			ceramika starożytna		
153		osada	XIV-XV w.	3 (18)	85-24
154		osada	IV-V w.	4 (19)	85-24
		osada	XIII-XIV w.		
155		osada	XIV-XV w.	5 (20)	85-24
			epoka kamienna		
156		osada	XIV-XV w.	6 (23)	85-24
157		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			
158	Słotwina	cmentarzysko ciałopalne	IV-V okres epoki brązu	1 (8)	85-23
			faza D kult. przeworskiej		
		osada	XIV-XV w.		
159		osada	II okres epoki brązu	2 (10)	85-23
160		osada	XIV-XV w.	3 (14)	85-23
161		osada	XIV-XV w.	4 (15)	85-23
162		osada	IV-V okres epoki brązu	5 (17)	85-23
		śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze		
			ceramika starożytna		
163		osada	III-IV okres epoki brązu	6 (18)	85-23
		osada	XIV-XV w.		
			ceramika starożytna		
164		osada	XIV-XV w.	7 (19)	85-23

165		osada	neolit	8 (20)	85-23		
		osada	faza D kult. przeworskiej				
		śląd osadnictwa	XIV-XV w.				
			ceramika starożytna				
166		osada	V okr. ep. brązu	9 (21)	85-23		
		osada	XIV-XV w.				
			ceramika starożytna				
167		osada	kult. łużycka	10 (22)	85-23		
		osada	IX-X w.				
			ceramika starożytna				
168		osada	XIV-XV w.	11 (25)	85-23		
169		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce					
170	Sulisławice	cmentarzysko ciałopalne	wczesna epoka żelaza	1 (25)	84-23		
171		śląd osadnictwa	epoka brązu	2 (26)	84-23		
172		śląd osadnictwa	wczesna średniowiecze	3 (27)	84-23		
		śląd osadnictwa	późna średniowiecze				
173		znalezisko luźne	wczesny okres wpływów rzymskich	4 (28)	84-23		
174		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce					
175	Wieruszów	osada	XIV-XV w.	1 (53)	86-23		
176	Wilków	grodzisko stożkowate	XI-XIII w.	1 (1)	84-24		
177		śląd osadnictwa	XIV-XV w.	2 (8)	84-24		
178		śląd osadnictwa	neolit	3 (16)	85-23		
		osada	XIV-XV w.				
179		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce					
180	Witoszów	osada	XIV-XV w.	1 (16)	86-23		
181	Dolny	śląd osadnictwa	starożytność	2 (9)	85-22		
		osada	XIV-XV w.				
182		osada	XIV-XV w.	2 (17)	86-23		
183		śląd osadnictwa	XIV-XV w.	3 (10)	85-22		
184		osada	XIV-XV w.	3 (18)	86-23		
185		osada	XIV-XV w.	4 (11)	85-22		
186		osada	XIV-XV w.	4 (19)	86-23		
187		osada	XIV-XV w.	5 (20)	86-23		
188		śląd osadnictwa	paleolit	5 (26)	85-23		
189		osada	XIV-XV w.	6 (21)	86-22		
190		osada	XIV-XV w.	6 (21)	86-23		
191		śląd osadnictwa	pradzieje	7 (22)	86-23		
		osada	XIV-XV w.				
192		osada	XIV-XV w.	8 (23)	86-23		
193		osada	XIV-XV w.	9 (24)	86-23		
194		szaniec	XVIII w. (1762)	11 (60)	86-23		
195		szaniec	XVIII w. (1762)	12 (61)	86-23		
196			obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce				
197		Witoszów	wyrobiska górnicze	1772 r.	1 (4)	86-22	
198	Górny	wyrobiska górnicze	1772 r.	2 (5)	86-22		
199		osada	XIV-XV w.	3 (19)	86-22		
200		osada	XIV-XV w.	4 (20)	86-22		
201		szaniec	XVIII w./1762 r.	5 (25)	86-22		
		infrastruktura turystyczna	XIX w.				
202		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce					
203	Zawiszów	osada	ceramika starożytna	Nr 1 (23)	85-23		
204		cmentarzysko ciałopalne		Nr 2 (29)	84-23		

205		obszar obserwacji archeologicznej dworu z zespołem zabudowań gospodarczych z XVI w. (folwark III)			
206		obszar obserwacji archeologicznej dla nowożytnego siedliska wsi o średniowiecznej metryce			

5.7 Działalność gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego

5.7.1 Obiekty zabytkowe będące własnością gminy

Zakres obowiązków do których zobligowany jest ustawowo właściciel zabytków został zdefiniowany w art. 5 uooz. Zgodnie z jego treścią winien on zapewnić warunki do: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury. Nadto należy wspomnieć, że sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

Gmina Świdnica, zgodnie z udostępnionym autorowi opracowania wykazem, jest właścicielem lub współwłaścicielem pięciu budynków, cmentarza i alei dębowej. Dwa spośród tych obiektów wpisane są do rejestru zabytków, pozostałe ujęte są w ewidencji. W zasobie gminnym znajdują się:

- budynek mieszkalno-usługowy nr 43 w Boleścinie (stanowiący część dawnej gospody, obecnie budynku mieszkalno-usługowego nr 43, 43a)
- remiza strażacka nr 22 w Burkatowie (współwłaściciel),
- aleja dębowa jednorzędowa w Bystrzycy Dolnej,
- dwór w Gogołowie nr 44 (współwłaściciel),
- dom mieszkalny w Lutomi Dolnej nr 7
- budynek szkoły podstawowej w Pszennie, ul. Wrocławska 15
- cmentarz ewangelicki w Wilkowie.

Wszystkie z wymienionych powyżej obiektów wymagają przeprowadzenia określonych prac, których zakres wynika ze stanu zachowania w jakim się znajdują. W stanie zdecydowanie najgorszym znajduje się wpisany do rejestru zabytków renesansowy dwór w Gogołowie. W części zachodniej budynku dach jest całkowicie zniszczony, zarwany do wnętrza. Poprzez otwory okienne widoczne jest również w tej części zniszczenie części stropów i ścian wewnętrznych. Zawaleniu uległa także część szczytów od strony południowej i zachodniej. Zachowane części dachu posiadają znaczne ubytki w pokryciu, a połączenia są pouszczelnione. Wody opadowe zalewają wnętrze obiektu, penetrują również mury zewnętrzne, sukcesywnie i w szybkim tempie niszcząc substancję zabytku. Mury posiadają znaczne spękania, ich wielkość wskazuje na niebezpieczeństwo zawalenia się części obiektu w najbliższym czasie. W celu uratowania przed zniszczeniem, tego cennego zabytku, konieczne jest podjęcie bezzwłocznych prac zabezpieczających.

W nie najlepszej kondycji znajduje się także drugi z obiektów wpisanych do rejestru zabytków tj. aleja dębowa jednorzędowa zlokalizowana w Bystrzycy Dolnej. Dwa spośród dziesięciu dębów tworzących pierwotnie aleję zostały wycięte, kolejne pięć drzew zostało ogłowionych w całości, a dwa zachowały się jedynie w postaci grubizny pni o wysokości ok. 5 m. W stanie dostatecznym znajdują się

jedynie trzy dęby. W przypadku tego zabytku wskazana jest rewaloryzacja, w ramach której przede wszystkim należałoby uzupełnić ubytki poprzez nowe nasadzenia i poddać zabiegom pielęgnacyjnym istniejący starodrzew. Ewentualna redukcja koron w przyszłości winna być zawsze przedmiotem uzgodnień WKZ.

Pozostałe budynki, które pozostają we władaniu lub których współwłaścicielem jest samorząd, wymagają zasadniczo podjęcia prac ukierunkowanych na przywrócenie im wartości zabytkowych, które zostały utracone poprzez prowadzenie na przestrzeni lat prac remontowych wpływających na te wartości negatywnie. W przypadku budynku szkolnego czy remizy strażackiej działania takie ograniczają się w zasadzie do wymiany wtórnych okien i drzwi, na stolarkę w formach powtarzających rozwiązania historyczne. W przypadku obiektów w Bolescinie i Lutomii Dolnej zakresy postulowanych prac są szersze, obejmują m.in. przywrócenie pierwotnej kompozycji elewacji, wymianę wypraw tynkarskich, odtworzenie dekoracji architektonicznej, wymianę pokrycia dachowego czy okien. W sposób szczegółowy postulaty konserwatorskie dot. wszystkich obiektów zostały wymienione w kartach GEZ.

5.7.2 Finansowanie prac przy zabytkach z budżetu gminy

Rada Gminy Świdnica na wniosek Wójta Gminy Świdnica w oparciu o uchwałę nr XXII/193/2008 Rady Gminy Świdnica z 24 stycznia 2008 r. w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz sposobu ich rozliczania i kontroli, udziela dorocznie dotacji na prace realizowane w obiektach wpisanych do rejestru zabytków. Uchwała określa tryb i zasady udzielania dotacji, a także sposób ich rozliczania, kontroli i sposobu postępowania z wnioskami o udzielenie dotacji. Ogłoszenia o naborze publikowane są na stronach internetowych gminy, nabory odbywają się jeden lub dwa razy w roku.

Według danych udostępnionych przez Gminę Świdnica w latach 2006-2021 zostały udzielone dotacje na łączną kwotę 1 383 144,77 tys. zł. Samorząd przyznał dotacje w sumie dziewięciu podmiotom na realizację prac w dwunastu obiektach. W roku 2022 udzielone zostały cztery kolejne dotacje o łącznej wysokości 140 000 tys. zł. Środki te zostały przeznaczone na wsparcie: remontu dachu nad nawą kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Witoszowie Dolnym; wymiany stolarki okiennej w kościele pw. św. Anny w Grodziszczu; remontu dachów części północno-zachodniej kościoła w pw. św. Katarzyny Makowicach; konserwacji ołtarza bocznego św. Józefa w kościele pw. św. Mikołaja w Pszennie.

Tabela 10 Wykaz dotacji wg. danych udostępnionych przez Urząd Gminy Świdnica

Lp.	Obiekt	2019	2020	2021	2022	2006-2021
1	Kościół pw. NMP w Bystrzycy Górnej		15 000,00			85 503,20
2	Kościół pw. św. Jadwigi w Mokrzeszowie					112 309,63
3	Kościół pw. Nawiedzenia NMP w Witoszowie Dolnym				37 500,00	261 400,00
4	Kościół pw. św. Marcina w Gogołowie		25 000,00	20 000,00		66 500,00
5	Kościół pw. św. Anny w Grodziszczu	50 000,00		35 000,00	32 500,00	182 500,00
6	Kościół filialny pw. św. Michała Archanioła w Krzyżowej					20 000,00
7	Kościół filialny pw. św. Józefa w Bolescinie					110 000,00
8	Kościół pw. Przemienienia Pańskiego w Lutomii Dolnej		20 000,00	15 000,00		40 000,00
9	Kościół Maryi Panny Częstochowskiej w Bojanicach	11 241,57	25 000,00			143 158,05
10	Kościół filialny pw. św. Katarzyny w Makowicach	15 000,00		40 000,00		75 500,00
11	Kościół filialny pw. św. Bartłomieja w Modliszowie					99 983,00
12	Kościół pw. św. Mikołaja w Pszennie	30 000,00	15 000,00	40 000,00	30 000,00	186 290,89
		106 241,57	100 000,00	150 000,00	100 000,00	1 383 144,77

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

Wszelchna analiza zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego Gminy Świdnica, a także zaznajomienie się z działalnością Gminy Świdnica na polu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, dało podstawy do sporządzenia diagnozy w formie analizy SWOT. Analiza SWOT jest powszechnie stosowanym i efektywnym narzędziem programowania rozwoju lokalnego, ma na celu określenie i ocenę materialnych i niematerialnych czynników sprzyjających lub utrudniających obecnie i w przyszłości rozwój i funkcjonowanie gminy. Polega ona na identyfikacji i podzieleniu zebranych informacji na cztery kategorie czynników istotnych dla tworzenia planów strategicznych samorządu, poprzez wskazanie silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń.

Tabela 11 Analiza SWOT

Analiza SWOT	
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> –bogaty zasób elementów dziedzictwa materialnego i niematerialnego, –dobrze zachowana część układów ruralistycznych –zróżnicowane ukształtowanie terenu, wysokie walory turystyczne i krajobrazowe (m.in. Książański Park Krajobrazowy), –wysoki potencjał turystyczny, –działalność Fundacji Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego, –działalności Międzynarodowego Centrum Spotkań Młodzieży w Krzyżowej, –gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, –uchwała w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, –Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Świdnica 2017-2022, –planowane przyjęcie w 2023 r. nowego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, –aktualna gminna ewidencja zabytków, –bardzo wysokie pokrycie gminy mpzp, –sąsiedztwo podstref wałbrzyskiej SSE, –działalność LGD „Szlakiem Granitu”, –rewitalizacja linii kolejowych, –brak działalności uciążliwego przemysłu i związany z tym dobry stan środowiska naturalnego, –działalność KGW oraz stowarzyszeń lokalnych, –wolne tereny pod inwestycje mieszkaniowe, –zwiększająca się liczba mieszkańców. 	<ul style="list-style-type: none"> –część z mpzp została sporządzona nawet kilkanaście lat temu, nie uwzględnia zasad zrównoważonego rozwoju, –tendencja do tworzenia nowych mpzp dla niewielkich obszarów, –utrata pierwotnego przeznaczenia oraz zły stan zachowania budynków gospodarczych i inwentarskich, –rozdrobienie własności lub też nieuregulowana własność w części obiektów zabytkowych, –użytkowanie jednego obiektu przez kilku właścicieli, powodujące prowadzenie niepowiązanych ze sobą remontów i modernizacji, –prowadzenie remontów budynków mieszkalnych, ale także gospodarczych bez poszanowania wartości zabytkowych, –zły stan zachowania dużej części budynków rezydencjonalnych, parków oraz architektury folwarcznej, –niekorzystne prawo podatkowe, skutkujące dążeniem mieszkańców do rozbioru zabudowań wiejskich, –sukcesywny zanik tradycyjnej zabudowy zagrodowej, –realizacja w granicach układów ruralistycznych zabudowy dysharmonizującej pod względem lokalizacji i architektury, –brak studiów historyczno-urbanistycznych dla układów ruralistycznych ujętych w GEZ, –słaba baza turystyczna, agroturystyczna i gastronomiczna, –brak strategii rozwoju turystyki, –niska świadomość społeczna w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, –postrzeganie ochrony konserwatorskiej jako problemu, –niepełne rozpoznanie zasobu zabytkowego oraz znikoma ilość wpisów do rejestru zabytków, na przestrzeni ostatnich 30 lat, –nikła ilość działań promocyjnych czy edukacyjnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, –brak oznakowania zabytków, –stosunkowo ubogi kalendarz wydarzeń kulturalnych, –niewystarczające, w stosunku do potrzeb, środki przeznaczane z budżetu gminy na ochronę, opiekę i promocję dziedzictwa kulturowego.
Szanse	Zagrożenia

<ul style="list-style-type: none"> –wprowadzenie elementów dot. ochrony dziedzictwa kulturowego do edukacji szkolnej, –rozwój inicjatyw lokalnych oraz organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, –popularyzowanie i nagradzanie dobrych wzorców związanych z remontami i zagospodarowaniem zabytków, –zafunkcjonowanie w świadomości samorządu i mieszkańców dziedzictwa kulturowego jako szansy na rozwój turystyczny i gospodarczy gminy, –pozyskiwanie funduszy zewnętrznych na prace remontowe i konserwatorskie, –pozyskanie przez gminę kompetencji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego finansowania, –promocja produktów regionalnych i wsparcie dla ich wytwórców, –uczestnictwo w kursach i szkoleniach NID z zakresu zarządzania dziedzictwem, –organizacja szkoleń i kursów (z udziałem przedstawicieli WKZ, inżynierów, specjalistów od pozyskiwania funduszy) dla właścicieli obiektów zabytkowych, –wzrost świadomości mieszkańców nt. konieczności realizowania prac w obiektach i na obszarach zabytkowych zgodnie z określonymi kanonami, –egzekwowanie zapisów mpzp, –stworzenie warunków w celu przyciągnięcia inwestorów, którzy zainwestowaliby w obiekty rezydencjonalne. 	<ul style="list-style-type: none"> –sukcesywna utrata wartości zabytkowych obiektów architektury, zespołów i układów ruralistycznych, –dążenie do poprawy termoizolacyjności budynków bez uwzględnienia wymogów konserwatorskich, –wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych, –niewłaściwe użytkowanie i remontowanie obiektów zabytkowych, –samowolne działania przy zabytkach, –brak specjalistów i wykwalifikowanych robotników pozwalających realizować prace przy zabytkach na właściwym poziomie, –rozlewanie się zabudowy poza historyczne siedliska, zacieranie się historycznych układów ruralistycznych, –niedostateczna kontrola organów ochrony zabytków oraz nadzoru budowlanego nad obiektami podlegającymi ochronie, –niespójność i niska jakość prawodawstwa regulującego kwestie związane z ochroną zabytków, –rozbieżności pomiędzy ustawą o ochronie zabytków i opieką nad zabytkami, a przepisami prawa budowlanego oraz ustawy o ochronie środowiska.
--	---

7. Założenia programowe

Przedmiot gminnego programu opieki nad zabytkami został zdefiniowany przez ustawodawcę w art. 87 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z jego treścią dokument taki w szczególności winien mieć na celu:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Świdnica na lata 2023-2026 spełnia wymogi formalne wynikające z treści cytowanego powyżej art. 87. Jest to dokument strategiczny, który służy

ochronie dziedzictwa kulturowego regionu oraz jego wykorzystaniu w różnych dziedzinach życia społecznego. W oparciu o analizę SWOT zostały zdefiniowane dwa priorytety, do realizacji których wyznaczono kierunki działań, które Gmina Świdnica winna zrealizować w 4 letnim okresie obowiązywania GPOnZ. Samorząd lokalny jako podmiot odpowiada za ochronę dziedzictwa kulturowego i naturalnego, kreuje politykę przestrzenną i wyznacza kierunki rozwoju gminy, wreszcie może i powinien być łącznikiem pomiędzy właścicielem zabytku, a urzędami i instytucjami działającymi w obszarze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zadaniem samorządu jest zatem przejęcie roli inicjującej i stymulującej opiekę nad dziedzictwem kulturowym gminy, w pierwszej kolejności zauważenie jej potencjału, a w dalszej jego wykorzystaniu wspólnie z mieszkańcami, na rzecz rozwoju lokalnego. Niezbędnym elementem dla realizacji priorytetów założonych w GPOnZ jest zaangażowanie i zmiana świadomości społeczności lokalnej, spośród której szczególnie ważne jest uczestnictwo w nim i zrozumienie szans oraz zagrożeń przez właścicieli obiektów zabytkowych. Od tego zależy czy obiekty będą utrzymywane w dobrym stanie zachowania, czy będą prowadzone remonty i czy będą one realizowane z poszanowaniem dla substancji zabytku i przy uwzględnieniu wymogów konserwatorskich. W końcu od tego zależy czy wspólna przestrzeń w której mieszkańcy funkcjonują na co dzień, będzie przestrzenią w której harmonijnie łączą się ze sobą elementy przekazane nam przez przeszłe pokolenia, z tymi które my dodajemy.

Tabela 12 Kierunki działań i zadania priorytety I

Priorytet I Zasoby dziedzictwa kulturowego, jego ochrona i rewaloryzacja	
Kierunki działań	Zadania
Zachowanie zabytków poprzez zapewnienie optymalnych warunków prawnych i organizacyjnych	Przyjęcie przez Wójta Gminy Świdnica w formie zarządzenia GEZ zabytków nieruchomości.
	Przyjęcie przez Radę Gminy Świdnica w formie uchwały GPOnZ, realizacja jego założeń i monitoring.
	Aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.
	Zainicjowanie weryfikacji decyzji o wpisie do rejestr zabytków wg. wskazań z kart GEZ.
	Coroczna weryfikacja zwolnień udzielanych właścicielom nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków na podstawie art. 7 ustawy o podatkach i opłatach lokalnych.
	Przeprowadzenie waloryzacji zasobu dziedzictwa kulturowego oraz wprowadzenie zmian z niej wynikających do zarządzenia Wójta w sprawie utworzenia GEZ.
	Okresowa, realizowana co cztery lata weryfikacja stanu zachowania obiektów ujętych w GEZ wraz z realizacją wniosków z niej płynących.
	Weryfikacja i aktualizacja zapisów dot. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w mpzp (dot. to głównie planów sporządzonych przed 2010 r.).
Zastopowanie procesów destrukcji zabytków i realizacja zadań mających na celu poprawę ich stanu zachowania	Egzekwowanie zapisów aktów prawa miejscowego, a także korzystanie z uprawnień wynikających z art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, poprzez zgłaszanie organom ścigania stwierdzonych faktów uszkodzenia lub zniszczenia zabytku.
	Aktualizacja uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.
	Udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Sukcesywne zwiększanie nakładów przeznaczanych na dotacje.

	Zdobycie przez gminę (delegowanego pracownika/ów) kompetencji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz jego finansowania, poprzez szkolenia, kursy, studia podyplomowe (np. z zakresu zabytkoznawstwa na UMK w Toruniu) itd.
	Wspieranie rozwoju rzemieślników z zawodów niezbędnych do prawidłowego prowadzenia prac konserwatorskich i robót budowlanych w zabytkach (murarzy, cieśli, kowali, dekarzy, stolarzy, szklarzy, tynkarzy, sztukatorów itd.). Promocja tych zawodów, zainteresowanie nimi młodzieży i osób przebranżawiających się, opracowanie platformy na której rzemieślnicy, czeladnicy i mistrzowie będą mogli zasygnalizować swoją działalność; inicjowanie i wspieranie zakładania klastrow (wzorem kamieniarskiego).
	Prowadzenie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach będących własnością lub współwłasnością gminy, ich adaptacja i modernizacja, z zachowaniem wysokich standardów, jako dobra praktyka.
Ochrona układów ruralistycznych	Realizacja zapisów mpzp dot. zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz stosowanie się do postulatów zawartych w kartach GEZ opracowanych dla układów ruralistycznych.
	Sukcesywne opracowywanie studiów ochrony wartości kulturowych układów ruralistycznych (dla dwóch wsi rocznie), jako dokumentów podstawowych do właściwego kreowania polityki przestrzennej.
	Uzupełnienie liczących alei i szpalerów stanowiących wyróżnik układów i gminy. Inicjowanie i realizacja nowych alei i szpalerów lipowych, dębowych lub topolowych
	Inicjowanie działań i realizacja projektów wspierających zachowanie czy odtworzenie tradycyjnej roślinności ogródków przydomowych i sadów, a także tradycyjnej formy ogrodzeń.
	Ochrona panoram wsi posiadających wartości zabytkowe poprzez wprowadzenie w dokumentach planistycznych stref ekspozycji wolnych od zabudowy.

Tabela 13 Kierunki działań i zadania priorytetu II

Priorytet II Budowanie lokalnej tożsamości oraz wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwo kulturowe	
Kierunki działań	Zadania
Szeroki dostęp do wiedzy o dziedzictwie kulturowym i jego znaczeniu w rozwoju lokalnym	Organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa we współpracy z OT NID we Wrocławiu, właścicielami obiektów zabytkowych oraz osobami, stowarzyszeniami i instytucjami związanymi z dziedzictwem kulturowym.
	Wdrożenie w szkołach podległych gminie w ramach zajęć z regionalistyki i tematyki związanej z ochroną zabytków i dziedzictwem kulturowym. Organizowanie konkursów pod patronatem Wójta, a także wycieczek i gier terenowych.
	Organizacja cyklicznych (we wsiach) spotkań z przedstawicielami WKZ, NID, specjalistami w zakresie pozyskiwania funduszy oraz inżynierami budownictwa z doświadczeniem w pracy z zabytkowymi budynkami. Ich celem byłoby przede wszystkim nakreślenie, czym jest remont konserwatorski obiektu zabytkowego (m.in termomodernizacja), przy użyciu jakich materiałów i technologii winien być prowadzony oraz gdzie można uzyskać wsparcie na jego realizację.
	Opracowanie poradnika, który byłby drugim po spotkaniach elementem edukującym i wspomagającym właścicieli obiektów

	<p>zabytkowych, dostępnego w formie tradycyjnej oraz elektronicznej.</p> <p>Organizacja konkursu architektonicznego na projekt domu i zagrody o cechach architektury regionalnej oraz opracowanie katalogu projektów w formie dostępnej bezpłatnie tradycyjnej i elektronicznej broszury. Projekty takie w założeniu powinny być dostępne dla mieszkańców, na zasadach podobnych jak obecnie dostępne są projekty domów typowych.</p> <p>Prowadzenie wśród mieszkańców akcji informacyjnej (media, prasa, media społecznościowe, ulotki, broszury itd.) uświadamiającej, czym jest dziedzictwo kulturowe, jakie są szanse dla rozwoju lokalnej społeczności i regionu związane z jego zachowaniem w dobrej kondycji.</p>
Promocja i wzmocnienie marki regionu	<p>Tworzenie szlaków tematycznych związanych z dziedzictwem materialnym i niematerialnym oraz powiązanie ich z istniejącymi już szlakami np. z Szlakiem Bolka czy EuroVelo 9.</p> <p>Wspieranie inicjatyw związanych z rozwojem usług turystycznych w obiektach zabytkowych i w powiązaniu z nimi.</p> <p>Organizowanie i współfinansowanie, oddolnych inicjatyw (spotkań, konkursów, warsztatów, festynów itd.) których przedmiotem są historia, tożsamość regionalna i dziedzictwo kulturowe.</p> <p>Promocja produktów regionalnych i tradycyjnych.</p> <p>Propagowanie i wsparcie dla działalności agroturystycznej oraz turystycznej, łącznie z promocją dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy.</p> <p>Zainicjowanie oraz pomoc w sporządzeniu zgłoszenia do konkursu „Zabytek Zadbane” mającego na celu promocję właściwej opieki nad zabytkami kościoła w Modliszowie. W przyszłości zaś innych obiektów kwalifikujących się do tego.</p>
Dziedzictwo niematerialne	<p>Identyfikacja, analiza oraz dokumentacja przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego poszczególnych miejscowości na terenie gminy Świdnica</p> <p>Podjęcie współpracy z ośrodkami badawczymi w kraju, w tym zwłaszcza z koordynatorem ds. dziedzictwa niematerialnego na woj. dolnośląskie w OT NID we Wrocławiu</p> <p>Upowszechnianie lokalnego dziedzictwa, zarówno poprzez projekty kulturalne jak i współpracę z mediami oraz z wykorzystaniem tzw. mediów społecznościowych</p> <p>Wspieranie lokalnych ośrodków kultury, stowarzyszeń, w tym samych depozytariuszy, w działaniach na rzecz ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury, oraz podtrzymania przekazu międzypokoleniowego. Przede wszystkim promowanie wśród twórców i depozytariuszy konkursów ogłaszanych przez MKiDN takich jak „Mistrz Tradycji” (na zasadzie programów stypendialnego).</p>

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Realizacja założeń programowych, opisanych w rozdziale 7 GPOnZ, winna być prowadzona przy pomocy następujących instrumentów:

instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powołanie parku kulturowego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, działania na rzecz ustanawiania na terenie gminy

społecznych opiekunów zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, itp.;

instrumenty finansowe – finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością gminy, dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków;

instrumenty koordynacji - realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w gminnej strategii i innych dokumentach, współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi w tym z powiatem i samorządem województwa, uczelnią w Nysie, organizacjami wyznaniowymi oraz bezpośrednio z właścicielami zabytków;

instrumenty społeczne m.in. system konsultacji i dyskusji publicznych, działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, systemy szkoleń dla właścicieli obiektów zabytkowych, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);

instrumenty kontrolne – aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w skali gminy

9. System monitoringu realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ jest dokumentem strategicznym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w obszarze gminy sporządzanym na okres 4 lat. Zgodnie z przepisami art. 87 ust. 5 uożoniz Wójt jest zobowiązany do sporządzania co dwa lata sprawozdań, które przedstawia radzie gminy. Sprawozdanie winno być poprzedzone oceną poziomu realizacji Programu, dokonaną w oparciu o wskaźniki wymienione w poniższej tabeli.

Tabela 14 Wskaźniki do monitoringu realizacji GPOnZ

Nazwa priorytetu	Wskaźniki
Priorytet nr I	<ul style="list-style-type: none"> – zarządzenie o przyjęciu GEZ, – uchwała o przyjęciu GPOnZ, – uchwała aktualizująca uchwałę dot. zasad udzielania dotacji, – liczba wniosków o weryfikację wpisów do rejestru zabytków – liczba wniosków o informację w sprawie utrzymywania zabytków zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, – liczba zawiadomień skierowanych do organów ścigania o uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku, – liczba kursów, szkoleń lub studiów podyplomowych z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego które ukończyli pracownicy UG, – liczba i wysokość udzielonych dotacji, – liczba złożonych wniosków o dofinansowanie prace w zabytkach, w tym liczba przyznanych dotacji, – liczba opracowanych studiów wartości kulturowych układów ruralistycznych, – liczba przeprowadzonych przez samorząd prac przy obiektach zabytkowych jako dobra praktyka, – ilość zaktualizowanych lub nowych mpzp,

	<ul style="list-style-type: none"> – liczba obiektów ujętych w ewidencji i wyłączonych z ewidencji w oparciu o cykliczną waloryzację zasobu, – liczba opracowanych kart GEZ, – liczba rewaloryzowanych alei/szpalerów oraz nowo założonych.
Priorytet nr II	<ul style="list-style-type: none"> – ilość wydarzeń związanych z Europejskimi Dniami Dziedzictwa na terenie gminy (w tym zorganizowanych przez UG), – liczba zajęć przeprowadzonych w szkołach z tematyki dot. dziedzictwa kulturowego, – liczba spotkań/szkoleń zorganizowanych dla właścicieli zabytków, – ilość przekazanych właścicielom zabytków poradników oraz ilość pobrań poradnika ze strony UG, – liczba katalogów dot. architektury o cechach regionalnych przekazanych zainteresowanym i pobranych ze strony UG, – liczba gier terenowych, wycieczek, konkursów, warsztatów i imprez cyklicznych związanych z dziedzictwem kulturowym, – liczba broszur, artykułów, audycji itd. skierowanych do mieszkańców nt. szansy rozwoju regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe, – ilość nowych szlaków (rowerowych, pieszych) związanych z dziedzictwem materialnym i niematerialnym, – liczba obiektów zabytkowych adaptowanych na cele turystyczne – ilość wystaw, spotkań, warsztatów i prelekcji, – liczba powstałych agroturystyk, – liczba opracowanych zgłoszeń do konkursu Zabytek Zadbane, – liczba wydanych i dofinansowanych wydawnictw, – liczba nowych agroturystyk i lokali gastronomicznych, – ilość zidentyfikowanych i udokumentowanych przejawów dziedzictwa niematerialnego, – ilość projektów kulturalnych promujących i upowszechniających dziedzictwo niematerialne, – liczba wniosków do programu stypendialnego „Mistrz Tradycji”.

10. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w rozdziale 7 określa zasady, które są wyznacznikiem sposobu finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce. Mając na względzie treść jednego z pierwszych przepisów ustawy tj. art. 5, zgodnie z którym opieka nad zabytkami spoczywa na ich właścicielach lub posiadaczach, przepisy rozdziału 7 nakładają obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Wsparciem dla właścicieli obiektów zabytkowych, zarówno tych wpisanych do rejestru zabytków jak również tych ujętych w GEZ, są środki pochodzące z funduszy europejskich oraz środki publiczne pozostające do dyspozycji JST (gmina, powiat, urząd marszałkowski), WKZ oraz MKiDN. Dotacje są zazwyczaj udzielane w oparciu o uregulowania wewnętrzne, w ramach ogłaszanych zazwyczaj cyklicznie naborów.

Zakres działań i prac które podlegają dofinansowaniu z budżetów MKiDN i WKZ wymieniony został w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z jej treścią dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,

- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Zazwyczaj dotacje są działaniem w wysokości do 50% nakładów koniecznych na realizację planowanych działań. W wyjątkowych przypadkach wysokość dotacji może zostać zwiększona do 100% koniecznych nakładów, jednakże, aby takie dofinansowanie otrzymać musi być spełniony jeden z trzech warunków:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- zabytek wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Możliwa jest również refundacja, nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji.

W sytuacji zdecydowanie lepszej są dysponenci i właściciele obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, którzy o dotację mogą ubiegać się we wszystkich z wymienionych poniżej miejsc. Co prawda uoosionz daje możliwości udzielenia przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale, jednakże jak dotychczas uchwały takiej nie podjęły Rada Gminy Świdnica, Rada Powiatu Świdnickiego oraz Sejmik Województwa Dolnośląskiego.

Gmina Świdnica. Dotacji udziela Rada Gminy Świdnica na wniosek Wójta Gminy Świdnica w oparciu o uchwałę nr XXII/193/2008 Rady Gminy Świdnica z 24 stycznia 2008 r. w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku

wpisanym do rejestru zabytków oraz sposobu ich rozliczania i kontroli. Ogłoszenia o naborze publikowane są na stronach internetowych gminy, nabory odbywają się jeden lub dwa razy w roku.

Adres strony internetowej: www.gmina.swidnica.pl/

Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego. Dotacji udziela Zarząd Województwa na zasadach określonych w uchwale Nr XXVI/576/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 10 grudnia 2020 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego, z późniejszymi zmianami. Zgodnie z treścią uchwały dotacje udzielane są wyłącznie dla zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Wnioski należy składać w terminie wyznaczonym przez Zarząd Województwa w ramach corocznie ogłaszanego konkursu. W 2022 r. wnioski przyjmowano w terminie od 17.01 do 4.02.

Adres strony internetowej: <https://umwd.dolnyslask.pl>

Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków udziela dotacji w oparciu o przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie wykonawcze. Wnioski o udzielenie dotacji celowej należy składać w terminie do 30 listopada roku poprzedzającego udzielenie dotacji. W wyjątkowych przypadkach jest również możliwość złożenia wniosku do WKZ o przyznanie dotacji celowej poza wyznaczonymi terminami naboru. Dotyczy to sytuacji, gdy prace przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków są wymagane ze względu na uszkodzenie tego zabytku w następstwie: pożaru, wybuchu, wstrząsu sejsmicznego, silnego wiatru, intensywnych opadów atmosferycznych, osuwiska ziemi, powodzi, katastrofy budowlanej lub innego nagłego zdarzenia o podobnym przebiegu, które wystąpiło w okresie 6 miesięcy przed dniem złożenia wniosku. Na stronie internetowej urzędu znajduje się regulamin naboru wniosków i udzielania dotacji celowych przyjęty zarządzeniem DWKZ Nr 21/2022 z dnia 5 września 2022 r., a także wzory wniosków i oświadczeń.

Adres strony internetowej: <https://wosoz.ibip.wroc.pl>

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Środki pozostające do dyspozycji MKiDN są jednym z najistotniejszych źródeł finansowania opieki nad zabytkami. Dotacje z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego udzielane są w następujących programach:

- Wspieranie działań muzealnych,
- Wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem,
- Groby i cmentarze wojenne w kraju
- Kultura ludowa i tradycyjna,
- Ochrona zabytków,
- Ochrona zabytków archeologicznych,
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą,
- Miejsca pamięci narodowej za granicą,
- Badanie polskich strat wojennych,
- Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju.

Najważniejszym z programów dedykowanych ochronie zabytków i dziedzictwa kulturowego jest program „Ochrona zabytków”. Jego strategicznym celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowanego poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. W ramach programu wnioski składane są w dwóch naborach. Pierwszy z nich w 2022 r. trwa od 27 października do 28 listopada, drugi z kolei zostanie ogłoszony w I kwartale 2023 r. (zazwyczaj wnioski składa się do 31 marca). Wnioskodawcy mogą ubiegać się o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych

przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania lub przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Adres strony internetowej: <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow5>

Strategicznym celem programu „Promesa dla Kultury” jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań realizowanych przy udziale programów europejskich, a także poprzez dofinansowanie kosztów niekwalifikowanych związanych bezpośrednio z celami kulturalnymi ujętych w umowie o dofinansowanie ze środków europejskich

Adres strony internetowej: <https://www.gov.pl/web/kultura/promesa-dla-kultury3>

Celem programu „Ochrona zabytków archeologicznych” jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Adres strony internetowej: <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow-archeologicznych5>

MKiDN udziela ponadto dotacji w programach „Kultura dostępna”, „Edukacja Kulturalna” czy „Kultura cyfrowa” w ramach których można pozyskać środki na zadania związane z promocją, edukacją i upowszechnianiem dziedzictwa kulturalnego.

Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji. Ministerstwo jest dysponentem Funduszu kościelnego, z którego środki przeznaczane są m.in. na remonty i konserwację zabytkowych obiektów sakralnych. Środki te skierowane są wyłącznie na podstawowe prace zabezpieczające sam obiekt (remonty dachów, elewacji, wykonanie izolacje, remonty instalacji itp.). Z programu mogą korzystać wyłącznie osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych, działających na podstawie ustaw o stosunku Państwa do kościołów oraz związków wyznaniowych. W 2023 r. w projekcie ustawy budżetowej zaplanowano na Fundusz Kościelny kwotę 11 mln zł, maksymalna kwota dofinansowania może wynieść 200 tys. zł, jednak w uzasadnionych przypadkach minister może udzielić wyższej dotacji.
Adres strony internetowej: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

Narodowy Instytut Dziedzictwa. Programu „Wspólnie dla dziedzictwa” adresowany jest do organizacji pozarządowych, które mogą w jego ramach pozyskać dofinansowanie zadań adresowanych do społeczności lokalnych, realizujących strategiczne cele Programu. W 2022 r. środki można było pozyskać następujące zadania: działania przy identyfikowaniu, inwentaryzowaniu i dokumentowaniu dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), prowadzące do rozpoznania, utrwalenia oraz zachowania dziedzictwa kulturowego i jego wartości; działania zmierzające do wzmacniania praktyk społeczno-kulturowych, tradycji, w tym tradycji rękodzielniczych i związanych z przekazami ustnymi, upowszechniania umiejętności, w tym umiejętności związanych z rzemiosłem lub tradycyjnymi technikami budowlanymi, umożliwiające zachowanie zabytków i ich wartości; działania edukacyjne oraz popularyzujące lokalne dziedzictwo kulturowe (materialne i niematerialne) i wiedzę na jego temat lub na temat jego wartości, prowadzące do zwiększenia świadomości społecznej wartości dziedzictwa oraz wzmacniania społecznej woli zachowania dziedzictwa i korzystania z jego wartości; działania edukacyjne mające na celu zwiększenie poziomu wiedzy na temat procedury zgodnego z obowiązującymi przepisami prawa poszukiwania zabytków i promocji dobrych praktyk w zakresie poszukiwania zabytków przy użyciu urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania; prace porządkowe i zabezpieczające przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub włączonych do gminnej lub wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz w ich otoczeniu, prowadzące do zabezpieczenia, utrwalenia, uczytelnienia oraz zachowania substancji i wartości zabytku.

Adres strony internetowej: www.nid.pl

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Wraz z wojewódzkim funduszem ochrony środowiska i gospodarki wodnej tworzą system funduszy ekologicznych, w ramach których

realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Dotowane są przede wszystkim remonty termomodernizacyjne (np. docieplenie stropu, wymiana stolarki, wymiana źródła ogrzewania itp.), których realizacja przyczyni się do redukcji zużycia oraz spowoduje obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej.

Adresy stron internetowych: www.nfosigw.gov.pl, www.wfosigw.wroclaw.pl

Program Funduszy dla Dolnego Śląska 2021-2027. W czasie sporządzania GPOnZ nie były jeszcze znane informacje nr. zakresu i możliwości wsparcia zadań z zakresu dziedzictwa kulturowego z środków unijnych. Przyjęty przez stronę rządową oraz przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego w drodze uchwały nr 6070/VI/2022 z dnia 27 października 2022 drugi projekt Programu Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska 2021-2027, niedawno bowiem przekazano do przyjęcia Komisji Europejskiej. Z informacji jakie są zawarte w Kontrakcie Programowym dla Województwa Dolnośląskiego wynika, że działania z zakresu dziedzictwa kulturowego będą możliwe w ramach Celu Polityki 4 pn. *Europa o silniejszym wymiarze społecznym, bardziej sprzyjająca włączeniu społecznemu i wdrażająca Europejski filar prawa socjalnych, zwany dalej „CP 4”*. Jednym z instrumentów służących do realizacji CP 4 będzie cel szczegółowy pn. *„Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych”*. Realizacja założeń celu będzie się odbywała m.in. poprzez wspieranie rewitalizacji zabytkowych przestrzeni, modernizację obiektów w celu uzyskania niższej energochłonności oraz zwiększenia dostępności obiektów, a także umożliwienie pełnienia przez nie nowych funkcji na rzecz lokalnej społeczności, w szczególności dla osób ze specjalnymi potrzebami. Ponadto wspierana będzie renowacja, konserwacja rewaloryzacji i restauracja obiektów zabytkowych, jako części większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym innowacjami społecznymi. Wsparcie kierowane będzie na inwestycje w infrastrukturę turystyczną rowerową i kajakową wraz z infrastrukturą towarzyszącą. Środki przeznaczone na realizację celu będzie można pozyskać z programów:

- Interreg Czechy – Polska 2021-2027 (działania z zakresu tworzenia nowych lub rozwoju istniejących elementów turystyki, łączenia i tworzenia produktów turystycznych oraz ich promocji, a także działania towarzyszące związane z rozwojem turystyki),
- Interreg Polska – Saksonia 2021-2027 (inwestycje zachowawcze i odtworzeniowe w zakresie dziedzictwa kulturowego [materialnego i niematerialnego] oraz naturalnego, działania z zakresu promowanie obszaru wsparcia, jako terenu atrakcyjnego turystycznie oraz promocji i rozwoju turystyki całorocznej, tworzone będą wspólne strategie i zintegrowane oferty turystycznej, ponadto wspierane będzie sieciowanie podmiotów turystycznych oraz przygotowanie i rozwój infrastruktury na potrzeby aktywnej turystyki, np. systemy ścieżek rowerowych, dydaktycznych, szlaków turystycznych),
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 (wzmocnienie ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych).

Adresy stron internetowych: www.ewt.gov.pl, www.pois.gov.pl

11. Wykaz wykorzystanych źródeł

Publikacje:

1. P. Dominas, Dzieje kolei doliny Bystrzycy (Weistritzhalbahn) Świdnica-Jedlina Zdrój, Świdnica 2010.
2. A. Duncker, Die Ländlichen Wohnsitze Schloesser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie, Bd. 1-16, Berlin 1857-83.

3. J.G. Knie, Alphanethisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien, Breslau 1845.
4. M. Madziarz, Tereny dawnych robót górniczych w Bystrzycy Górnej, Modliszowie i Dziećmorowicach w świetle danych archiwalnych i badań współczesnych [w:] Dzieje Górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury, pod red. P.P. Zagożdżona i M. Madziarza, Wrocław 2008, str. 159-180.
5. E. Nawrocki, Dzieje Świdnicy 1243-1526, Świdnica 1996.
6. D. Karst, Archeologia Świdnicy i okolic (www.um.swidnica.pl/media/Encyklopedia/wstep.pdf).
7. S. Kotełko, Ziemia świdnicka, Świdnica 1974.
8. Słownik Geografii Turystycznej Sudetów tom 20 Masyw Ślęży, Równina Świdnicka, Kotlina Dzierżoniowska, pod red. M. Staffy, Wrocław 2005.
9. Słownik Geografii Turystycznej Sudetów tom 10 Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowski, pod red. M. Staffy, Wrocław 2005.
10. Świdnica. Zarys monografii miasta, pod red. W. Korty, Wrocław-Świdnica 1995.
11. M. Treblin, Beiträge zur Siedlungskunde im ehemaligen Fürstentum Schweidnitz, Breslau 1908.
12. Zabytki Sztuki w Polsce. Śląsk, pod red. S. Brzezicki, Ch. Nielsen, G. Grajewski, D. Popp, Warszawa 2006.
13. T. Zawadzki, Dwory i otoczenie Piastów świdnicko-jaworskich, Katowice 2022.

Strony internetowe:

1. www.powiat.swidnica.pl
2. www.mkidn.gov.pl
3. www.nid.pl
4. www.palaceslaska.pl
5. www.polskawliczbach.pl
6. www.mapy.amzp.pl
7. www.samorzad.nid.pl
8. www.gmina.swidnica.pl
9. www.muzeum-kupiectwa.pl
10. www.geoportal.dolnyślask.pl
11. www.sip.gison.pl/swidnicaswidnicki
12. www.historia-swidnica.pl

Strategie, plany, programy:

1. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030”. Trzecia fala nowoczesności
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030
4. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022
5. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030
6. Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030)
7. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030
8. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Dolnośląskiego
9. Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030
10. Pogram Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego na lata 2021-2024
11. Kontrakt Programowy dla Województwa Dolnośląskiego
12. Strategia Rozwoju Aglomeracji Wałbrzyskiej z perspektywą do 2030
13. Strategia Rozwoju Lokalnego Kierowanego przez Społeczność na lata 2014-2022 (z perspektywą do 2023 r.)
14. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Świdnica z 2015 r.
15. Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Świdnica na lata 2017-2022
16. Strategia Rozwoju Gminy Świdnica na lata 2020-2027

13. Spisy ilustracji oraz tabel

Spis ilustracji:

Ilustracja nr 1 Powiat świdnicki na tle województwa dolnośląskiego (źródło: www.wikipedia.org)	33
Ilustracja nr 2 Gmina Świdnica (źródło: www.wikipedia.org)	34
Ilustracja nr 3 Zdjęcie lotnicze oraz wykonane w technologii LIDAR-owej grodziska w Grodziszczu. (źródło: www.geoportal.dolnyslask.pl i www.geoportal.pl)	35
Ilustracja nr 4 Założenia w Wilkowie i Gogolowie na mapie Preußische Urmesstischblätter (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin, Kart. N 729 –Blatt 3014 von 1824	39
Ilustracja nr 5 Dwór w Pankowie (źródło: www.polska-org.pl)	39
Ilustracja nr 6 Pałac w Boleścinie, widok od południa	40
Ilustracja nr 7 Pałac w Komorowie, widok od południa	43
Ilustracja nr 8 Dwór Friedrichshof na ujęciu archiwalnym (źródło: www.polska-org.pl) oraz na fotografii współczesnej	44
Ilustracja nr 9 Pałac w Makowicach, widok od zachodu	45
Ilustracja nr 10 Dwór w Pankowie, widok od wschodu	46
Ilustracja nr 11 Pałac w Wilkowie, widok od wschodu	48
Ilustracja nr 12 Kościół i plebania ewangelicka na pocztówce (źródło: www.polska-org.pl)	50
Ilustracja nr 13 Kościół w Grodziszczu, widok od północy	52
Ilustracja nr 14 Kościół w Modliszowie, widok od południa	54
Ilustracja nr 15 Kościół w Mokrzeszowie, widok od południa	55
Ilustracja nr 16 Slotwina, zagroda nr 81 oraz Grodziszczce, zagroda nr 62 (źródło: www.geoportal.dolnyslask.pl)	59
Ilustracja nr 17 Folwark w zespole pałacowo-parkowym z folwarkiem w Komorowie (źródło: www.geoportal.dolnyslask.pl)	60
Ilustracja nr 18 Zawiszów, folwark I i II	60
Ilustracja nr 19 Grodziszczce, kościół pw. św. Anny, portal otworu wejściowego zakrystii z I poł. XVI w.	61
Ilustracja nr 20 Krzyż z Opoczki (źródło: www.historia-swidnica.pl/niezwykly-krzyz-z-opoczki/)	64
Ilustracja nr 21 Panie z KGW w Lutomi Dolnej przy pracy, źródło: www.gmina.swidnica.pl	66
Ilustracja nr 22 Plakat konkursu na pisanek wielkanocną oraz efekty konkursu w postaci pisanek (źródło: www.gmina.swidnica.pl)	69

Spis tabel:

Tabela 1 Kierunek 2.2 Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobraz	19
Tabela 2 Cel operacyjny 1. Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego	22
Tabela 3 Wykaz najistotniejszych mpzp z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego. 28	
Tabela 4 Wykaz układów ruralistycznych wraz z określeniem typu układu przestrzennego oraz pierwszą wzmianką nt. miejscowości	57
Tabela 5 Rejestr zabytków nieruchomych zlokalizowanych na terenie Gminy Świdnica	74
Tabela 6 Ewidencja zabytków nieruchomych	76
Tabela 7 Rejestr zabytków ruchomych Gminy Świdnica	87
Tabela 8 Rejestr zabytków archeologicznych Gminy Świdnica	88
Tabela 9 Ewidencja zabytków archeologicznych Gminy Świdnica	90
Tabela 10 Wykaz dotacji wg. danych udostępnionych przez Urząd Gminy Świdnica	96
Tabela 11 Analiza SWOT	97
Tabela 12 Kierunki działań i zadania priorytetu I	99
Tabela 13 Kierunki działań i zadania priorytetu II	100
Tabela 14 Wskaźniki do monitoringu realizacji GPOnZ	102